

૩૨૭૩

પુરાતન જમાનાના પારસીઓ^ક.

તેઓ વીશે

હારોડોટસનું લખાણ,

અને

અવસ્તાવાણી સાથે સરખામણી અને ફરક.

ખનાવનાર પા. બ. દેસાઈ.

કૌંમત ખાર આના.

“સ્ટેનડર્ડ પ્રીટિંગ પ્રેસ.” નાં ૧૭ તથા ૧૮ પારસી ખજર.

પાસી
તેઓ વીશે ૩૨૭૩
હીરોડોટસનું લખાણ;

અને

અવસ્તાવાણો સાથે તેની સરખામણી અને ફરક.

બનાવનાર

પાહલનજી બરબેરજી દેસાઈ,
તે

“તવારીખે સાસાનીઆન”નો એક કતા.

મુ'બદલ:

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીનાં “સ્ટેન્ડર્ડ પ્રીટીંગ પ્રેસ” માં છાપ્યું છે.

નાં ૧૭ તથા ૧૮, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોઠ.

છપ્પી ૧૮૮૮. યજ્ઞદેવજી ૧૨૫૭.

—

પ્રશ્નો.

पुरातन पार्सीઓના મળદળ, રાહરસમ, ચાલ ચલણ, ઇત્યાદી વીશે હીરોડોસનું લખાણ:--

वधारेः—

भाग २.

દે ૧—મુર્તિની તીરસ્કાર	૧૭
દે ૨—મુર્તિ માટેનાં મંદીરાની ગેરહાજરી	૧૮
§ ૩—યશકુંડોની ઐવકુદાઇ... ..	૧૮
§ ૪—દેવતાઓની માણસના જેવી ખાસીયત	૧૯
§ ૫—બંદગીની જગ્યા	૨૦

સાંકળિયુ'

૧૫.

§ ૬—ગુપ્તીટર અને હોરમજદ
§ ૭—ભોગો અને ભેટો; તેમની વેદ્યશી	૨૨
§ ૮—માણસના ભોગો	૨૪

૨૭ ૨. આરાધના લાયકતા ઇજદો:—

દે ૧—ઇજદોની આરાધના	૨૫
દે ૨—હિમામની ઇજદો	૨૬
દે ૩—'યુરેન્યા': તેની પુત્ર—તે કંઈ ઇરાની ઇજદ નથી—તે કંઈ મીથ્ર નથી; યુરેન્યા અને અનાહીત વચ્ચે મળતાપણું અને તફાવત...	૪૧
દે ૪—મીથ્ર: તેની મોટાઇ અને દરજ્જો.—અવસ્તાના જમાનાના લોકોનું જ્ઞાન...	૪૪

૧૬૨ ૩. ધર્મ ગુરુઓ, તથા ધર્મને લગતી ક્રીયાઓ અને ધરમાનો:—

દે ૧—ક્રીયાઓ સંબંધી હીરોટોસની ભુવ	૪૮
દે ૨—માહુઓ—તેમનો દરજ્જો—તેમના ટોળા	૫૦
દે ૩—ખર્દસ્તરો—તેમનાં નામો; પ્રજ્ઞની સલામતીનો એક ઉત્તમ ઇલાજ	૫૩
દે ૪—કુત્રો—તેની અનેક જાતો—તેની જતન માટે તાકીદ—તેનો ઉત્તમ દરજ્જો—તેને માટે મોટું માન...	૫૪
દે ૫—લાસને લગતી ક્રીયા	૫૮
દે ૬—સગદીદ	૬૩
દે ૭—લાસને ડાટવાની મનાઇ	૬૫
દે ૮—મીનર્વા દેવી; ફરોહરો	૬૮
દે ૯—ફરોહરોની યાદ	૬૯

૧૬૩ ૪. નીતી અને સંસાર:—

દે ૧—સચાઇ અને તેના ફાયદા—માજદયસ્ત્રી દીન સાથ સચાઇની નીરખત...	૭૧
દે ૨—ગુહાણું—તેના અટકાવના ઇલાજ દાખલ અનાજની ખેતી...	૭૪
દે ૩—ગુલામખર્ગી	૭૭
દે ૪—કોહોડના દર્દીઓ	૭૮
દે ૫—નજદીકમાં કદખુદાઇ	૮૦

સુધારાઓ અને વધારાઓ... ૮૨

આ પુસ્તક બાબે આપણા કાબેલ એરવઃ સાહેબોના અભીપ્રાય.

એરવઃ કાવશજી એદલજી કાંગા, જેઓ મુલ્લાં શીરોઝ મદરેસાના વડા શીક્ષક અને મુ'અઝ યુનીવર્સીટીના ફેલો છે, તેઓ તા. ૧૩ મી ફેબ્રુઆરીનાં પોતાનાં પત્રમાં એ મુજબ લખી જણાવે છે:—

“પુરાતન જમાનાના પારસીઓ : તેમનો મજહબ, રાહરસમ, ઇલાદિ' બાબેના રીસાલાનાં છાપેલા થોડાક જુગ્ને તમોએ ગયા મહીનાની તા. ૨૦) મીને દીને મારી ઉપર મોકલ્યા તે મેં વાંચીઆ છે. તે ઉપરથી લખી જણાવામાં આવે છે કે આપણા કદીમ જરતોસ્તીઓ બાબે જણીતા યુનાની અંથકાર હીરોડોટસના લખાણની તમોએ બારીકાથી તપાસ લીધી છે. જે જે બાબોમાં તે અંથકારે ભુલાવો ખાધો છે, ઇઆ ખોટું લખાણ કીધું છે, તે બાબોને આપણા અવસ્તાના લખાણની મદદથી રદ કરવાને તમોએ સારી કોશેશ કીધેલી દીસે છે, અને એ ખુદ અવસ્તાના જોઇતાં જ્ઞાન વગર તથા જરતોસ્તી ધરમને લગતી કેતાબોના પુરતા અભીઆસ વગર બની શકે નહીં. એ કામમાં તમોએ મેળાવેલી ફતેહને માટે હું તમુને મુબારકબાદી આપું છું. હું ધારું છું કે એ દુકો રીસાલો છપાઇને બાહાર પડીઆથી આપણા જરતોસ્તીઓને ઉપયોગી થઇ પડશે એમાં તો કાંઇ શક નથી.”

એરવઃ એદલજી કેરશાસ્પજી આંટીયા, જેઓ જ'દ અને પેહેલવી મદરેસામાં અવસ્તા ભાષાના વડા શીક્ષક છે, તેઓ તા. ૨૫ મી જાન્યુઆરીનાં પોતાનાં પત્રમાં આ પ્રમાણેના વીચારો જણાવે છે:—

યુનાની તવારીખનવેશ હીરોડોટસે પોતાનાં પુસ્તકમાં હખાંમની જમાનાનાં પારસી ઇરાનીઓ વીશે જે હકીકત આપી છે તેને આપણાં ધર્મમાં જણાવેલી બાબો સાથે સરખામણી કરીને એક રેસાલો તમોએ બનાવ્યો છે તે રેસાલો હમોને વાંચવા સાડાં મોકલેઓ હતો તે વાંચવાથી એવું જણાવે છે કે તમોએ બનતાં સુધી આપણાં ધર્મની નીતી તા. રાહર સંમોની સાથે સરખામણી કરવાની જે તજવીજ કીધી છે તે વખાંણવા લાયક છે, તેમજ હીરોડોટસે પારસીઓની ઉપર કેટલાક ખોટા કલંકો મુક્યા છે તેનાં રદજવાબ આપવાની પણ અછી મેહેનત લીધી છે. એ રેસાલો આપણાં પારસી ભાઇઓને વાંચવાને ઘણો કીમતી થઇ પડશે અને તેની કદર વાંચનારી આલમ પીછાંણશે એવી હું આશા રાખું છું. તમારું રસીલું લખાણ વાંચવાથી હું ઘણો ખુશી છું. એ કામમાં તમોને ફતેહ હજીયું.”

એરવઃ ખુરશેદજી મીનાચેહેરજી કટેલી, જેઓ વીદસન કાલેજમાં ફાર્સી ભાષાના ગુરૂ છે, તેઓ તા. ૨૫ મી ફેબ્રુઆરીના લખેલાં પોતાનાં પત્રમાં આ મુજબને અભીપ્રાય લખે છે:—

“તમોએ ‘પુરાતન જમાનાના પાર્સીઓ’ નામની કીતાબ એક પતર સાથે મારી ઉપર મોકલી છે, અને તેમાં આવેલી બાબોની તમોએ અવસ્તાની આપેલી સરખામણી તથા તેના અરથો વીશે મારું અદના મત માંગીલું છે તે નીચે પરમાણે લખી જણાવાને મહને મોટી ખુશી ઉપજે છે.

“મેહ એ પુસ્તક સારા ધીઆણથી વાંચીલું છે. તેમાં આવેલી બીનાઓને તમોએ અવસ્તાની સાથે સરખાવાની કોશેશ કીધી છે તે તેની બાબોને પુરતી રીતે બરાબર

અભીપ્રાય.

૧ આવે છે. તમારા આપેલા અવસતાના અરથોમાંના થોડાએકન.
૨ શીવાએ બાકીના બધા ખરા છે. ઉપલી બેહુ બાબતોમાં તમોએ કીધેલા
૩ કાશીશને હું કૃતેહમંદ નીવડેલી બેઉ છું.”

“ એ પુસતક અથોરનાન અને બેહદીન સાહેબો શું નર કે નારીને પુરતા શોકથી વાચવા
એકનું લખાયું છે. તે સાથે તેમાંની એબારત સાદી, સરલ અને સુબોધક રચવાથી તેઓ
ધારે તે વધારે ઉમંગથી વાંચશે એવી વક્રી પણ રાખવામાં આવે છે, એટલુંજ નહીં પણ
એ કીતાબ અવસતાના અભીચારીઓ અને વીદીઆથી ખીલી નીકલેલાં મગજવાળા બીજા
જવાનોને પણ વાંચવાની રચી અને સવાદ વધારવાનું એક મજબુત કારણ થઈ પડશે.”

ખુલાસો.

તા. ૨૮ મી જુન ૧૮૮૫ ના “રાસ્ત ગોફતાર” પત્રમાં મી. ખ. ર. કામા તરફથી જાહેર ખબર આપી નીચલી શરતે રૂ. ૫૦૦ નાં ધનામનો એક રસાલો લખી માંગ્યો હતો. ત્રણ મહરથોએ આ રસાલો લખી મોકલ્યો હતો, જેમાંથી કયો સરસ છે તે નક્કી કરવા કામ કોઈ અપક્ષપાત કમીટીને નહીં સોંપતાં એવી નવાઈ જેવી ગોઠવણ થઈ કે દરેક લખનારને તેના સીવાય બાકીના બે રસાલા તપાસવા માટે આપવા અને તે બેમાંથી તેણે એક પસંદ કરવો. આ મુજબ થયું અને જે એક રસાલો બે લખનારાઓએ એકસરખી રીતે પસંદ કર્યો અને બીજા કરતાં સરસ ગણ્યો તેના લખનારને ઉપલું ધનામ મળ્યું.

રસાલાની શરતો નીચે મુજબ હતી :—

“૧ ધરાનીઓના ધર્મ, નીતી, રાહારસમ, સંસાર વેહવાર, ઇતીઆદી, બાબ-દોને લગતાં ‘હીરાદોતસ’નાં સીધાં યા આરકતરાં લખાનોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો આપવો.”

“૨ પછે બાબદે બાબદે છુટી પાડી તેને લગતી જરતોશતીઓની બાબદો સાથે પુરાવા આપીને સરખામની કરવી અને ફરકનો વીગતે ખોલાસો આપવો.”

ઉપલી શરતો મુજબ આ રસાલાની ગોઠવણ આ પ્રમાણેની કરવામાં આવી છે :—તેને બે ભાગમાં વહેંચીને પેહેલા ભાગમાં હીરોડોટસે પુરાતન પાર્સીઓ વીશે જે સીલસીલા બંધ હેવાલ પોતાની તવારીખનાં પેહેલાં દફતરના પ્રકરણ ૧૩૧ થી ૧૪૦ સુધીમાં આપ્યો છે તેનો સદાખરો તરજુમો, તેમજ તેનાં બીજાં દફતરોમાં જે છુટો હેવાલ પાર્સીઓની રાહરસમ વગેરે વીશે જોવામાં આવે છે તેને લગતા ફકરાઓનો તરજુમો, અમારી તરફની નોટો સુધાં આપ્યો છે. બીજા ભાગનાં ચાર પ્રકરણો કીધાં છે, અને તેમાં હીરોડોટસે પુરાતન પાર્સીઓના ધર્મ, નીતી, રાહ રસમ વગેરેનું ઉપર મુજબ જે વર્ણન આપેલું છે તેને અવસ્તાનાં લખાણોથી ક્યાં ક્યાં અને કેટલે દરજ્જે ટેકો મળે છે તે વીશે, તેમજ તે વર્ણન અવસ્તાનાં લખાણોથી કેટલે દરજ્જે ઉલટું, ભુલ ભરેલું, ખોટું અથવા અધુરું કે સહરાવેલું માલુમ પડે છે તે વીશે, અમારી તરફની નુકતેચીની સાથે લખાણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ કરતાં હીરોડોટસે જણાવેલાં દરેક બાબતનાં વર્ણનને લગતા ફકરાઓ લાગુ પડતે ટેકાણે અમે પાછા ઉતારી લીધા છે, એટલામાટે કે તે ફકરાઓ કેટલા ખરા યા ખામી ભરેલા કે ખોટા છે તે તેમની હેઠલ આપેલા અવસ્તાના દાખલાઓ વગેરે ઉપરથી તપાસી લેવાનું વાંચનારને સવલ પડે.

અવસ્તાની જ્યાં જ્યાં મદદ લીધી છે ત્યાં ત્યાં અમે ફકરાઓના નંબરો આપ્યા છે, અને જ્યાં જરૂર જણાઈ છે ત્યાં અમે આખા ફકરાઓના તરજુમા ઉતરી લીધા છે. આ ઉતારાઓ અમે તૈયાર તરજુમાઓ ઉપરથી કર્યાં છે, કેમકે તે સહી અને સુદ્ધ ગણાયા છે.

આ રસાલો લખતાં અમે લાગુ પડતે ટેકાણે આગળા હખામની વંશની પાદશાહાત વેળાના પાર્સીઓ, તેમજ તેમનીબી ધણાં વરસ આગમજ થઈ ગયલા અવસ્તાવાણીના જમાનાના આપણા જરતોશતી નેયાગાનો વીધાઓની બાબતમાં જે ટુક માહિતગારી ધરાવી ગયા છે તેની ઘટતી નોંધ લેવાની જરૂર જોઈ છે. દાખલા તરીકે જ્યોતીષ વીધા અને તનદરોશતીની વીધામાં જે ચોક્કસ બાબતો આજે ખરી દાખલ મનાય છે તે આપણા અસલી નેયાગાનોને

પ્રુલાસો.

કેંક જાણીતી હતી, અને તે તેઓ યસ્તો અને વંદીદાદમાં જાહેર ને લગતી આખતમાં તેઓ કેટલા ચઢડતા દરજ્જા ઉપર હતા તે આ રસાલાની માં જાણ આપેલા ઉતારાઓ દેખાડી આપે છે. રસાલાની શરતોની હદમાં અવસ્તાને તે કેટલીખી આખતો આવી શકી છે તે સઘળી ઉપાડી લેવાની અમે તજવીજ કીધી છે, તે તેઓ કયુલ કર્યા વીના ચાલતું નથી કે કેટલીક આખતોના સંબંધમાં આ રસાલો ચુપ હોય; પણ તેતો હીરાંડોટસે જેટલી આખતો કહેલી હોય તેટલીજ આખતો ઉપર વીવેચન પ્રધાવવાની શરતને લીધે છે, એમ વાંચનારા સાહેબો સમજી શકશે.

આ રસાલો લખતાં અમે જેને પુસ્તકોની મદદ લીધી છે તે દરેકનાં નામ સાથની શાહદત ધરતી જગાઓ ઉપર ટાંકી લખને અમે તે મદદ સ્વીકારી છે; તે છતાં આ ઠેકાણે અમારાં આ મદદગાર પુસ્તકોની એક ટીપ ઉતારી લખયે છીયે :—

Rawlinson's Herodotus, 4 Vols.

Wm. Beloe's Herodotus.

K. R. Kama's Rapp's The Religion and the Customs of the Persians, &c.

D. P. Sanjana's Geiger's Civilization of the Eastern Iranians.

Max Müller's Selected Essays.

Haug's Essays on the Parsee Religion, &c.

Bleek's Speigel's Avesta.

એરવદ કાવસજ એદલજ કાંગાનો વંદીદાદનો તરજુમો ફરહંગ સાથનો.

“ ખોરદેહ અવસ્તા ખા માએની. ”

“ ઇજસ્ને તથા વીસ્પરદ ખા માએની. ”

એરવદ તેહેમુરસ દીનશાહ અંકલેસ્વરીયાની “અર્દિસુર યસ્ત ખા માએની.”

દસ્તુર એરયજ સોહરાયજ મેહેરજ રાણા તથા એરવદ મનચેરજ શાપુરજ વાહાની “યસ્ત ખા માએની”

એરવદ શેહેચારજ દાદાબાઇ બચ્ચાનું “જરતોશતી ગુજરેલાંઓની કીયાઓ” વીશેનું ચોપાનીયું.

મી૦ ખરશેહજ રસ્તમજ કામાનો “જરતોસ્તી અબ્યાસ,” દફતર ૧ લું.

બાગ ખીજમાં હીરાંડોટસનાં લખાંણની જરતોસ્તીઓને લગતી આખતો સાથ સરખામણી કરતાં તેમજ ફરક બતાવતાં અમે સઘળો આધાર માત્ર અવસ્તાવાણીનોજ પકડયો છે. રસાલાની શરતોમાં પેહેલવી યા ફાર્સી પુસ્તકોમાંથી એવીજ ખીનાઓની મદદ લેવા વીશે ખુદલું જણાવેલું નથી માટે તે પુસ્તકોનો આધાર લેવામાં આવ્યો નથી.

* * * ઉપલા ખોલાસામાં નવું વધારવાનું એટલુંજ છે કે આ રસાલો શેઠ જેહાંગીર ખેજનજ કરાંણીએ પોતાની તરફથી છાપી પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા દેખાડવાથી મેં તે તેમને સ્વાધીન કર્યો છે.

પા. બ. દસાઈ.

મુંબઈ, ડીસેમ્બર ૧૮૮૫.

પુરાતન જમાનાના પાર્સીઓ:

તેઓ વીશે હીરોડોટસનું લખાણ, અને અવસ્તાવાણી
સાથ તેની સરખામણી અને ફરક.

:૦:

ભાગ ૧.

પુરાતન પાર્સીઓના મજહબ, રાહરસમ, ચાલ ચલણ,
ઘટ્યાદી વીશે હીરોડોટસનું લખાણ.

[તવારીખના પીતાને નામે મશહુર થયલા યુનાની તવારીખનવેશ હીરોડોટસે પુરાતન જમાનાઓની પ્રજાઓની તવારીખના ૯ અંકો રચ્યા છે, તેમાંનો પેહેલો અંક જેનું નામ “કલીયો” છે તેમાં તેણે આગળ પાર્સીઓની રીત ભાંત, ધર્મ, નીતી, સંસાર વેહેવાર ઇત્યાદી બાબતો વીશે પોતાની જાણ મુજબ જે કંઈ હેવાલ આપ્યો છે તે નીચલા સદ્દાઓમાં ઉતારી લીધો છે. તેની મજદુર પેહેલી કેતાબના ૧૩૧ થી ૧૪૦ માં પ્રકરણ સુધીમાં આ હેવાલ તેણે સમાપ્ત કર્યો છે, જેમનો તરજુમો નીચે મુજબ છે:—]

બાબ ૧૩૧ મો.

પાર્સીઓ જે રાહ રસમ પાળતા મારા જાણ્યામાં આવ્યા છે તે નીચે મુજબની છે દેવતાઓની? તેઓ મુર્તિ બનાવતા નથી, તેમને માટે તેઓ દેહરોં બાંધતા નથી, તેમજ તેઓ યજ્ઞ કુંડ^૩ પણ ઉભાં કરતા નથી, અને તેમનો ઉપયોગ કરવાને તેઓ બેવકુશીની નીશાન ગણે છે.^૩ જેમ યુનાનીઓ ધારે છે તેમ દેવતાઓ આણસના જેવીજ ખાસીયત ધરાવે છે એવું નહીં માનવાને લીધેજ, હું ધારું છું કે, પાર્સીઓ આમ કરે છે. તેમનો રેવાજ એવો છે કે ઉંચામાં ઉંચા પર્વતોની ટાંચ ઉપર જવું અને સ્થાં “ગુપીટર” દેવતાને ભોગો આપવા. આ દેવતાનું નામ તેઓ આસમાનનાં આખાં ચક્રને આપે છે. એજ મુજબ તેઓ આદ્રતાબ, માહતાબ, જમીન, આતશ, પાણી અને પવન, એઓને પણ (ભોગો) આપે છે.^૪ જે દેવતાઓની પુજા પુરાતન વખતથી ઉતરી આવી છે તે માત્ર આટલાજ દેવતાઓ છે. પાછળના વખતમાં તેઓએ ‘યુરેન્યા’ ની પુજા કરવાનું શરૂ કર્યું, જે પરસ્તેશ તેઓએ અરેખ્યનો અને એસીયનો ઉપરથી ઉપજાવી લીધી હતી. આ દેવીને એસીયનો જે નામે ઓળખે છે તે ‘મીલીદા’^૫ છે, જેને અરેખ્યનો ‘અલીદા’^૬ કહે છે, અને પાર્સીઓ ‘મિત્ર’ કહે છે.

બાબ ૧૩૨ મો.

મોખુ દેવતાઓને પાર્સીઓ નીચે જણાવેલી રીતી મુજબ ભોગો આપે છે : તેઓ યજ્ઞકુંડ ની નીચે નથી, આતશ સળગાવતા નથી, અથવા દાર કે બીજા પ્રવાહી જમીન કે ભોગ પર ઘોળતા નથી; વળી એ વખતે તેઓ વજ્ર વગાડતા નથી, ધુલોના હાર વીટાળતા નથી, દેવતાની નૈયતે પવીત્ર કરેલી રોટી ખનાવતા નથી; પણ જે માણસ ભોગ આપવા ઈછે છે તે એજ કારણને માટે સ્વછ ખનાવેલી જગા ઉપર પોતાના ભોગને લઇ જાય છે અને યાં જે દેવતાની નૈયતે તે ભોગ આપવાનો હોય તેનું નામ પોકારે છે.^૧ એ વખતે તેણે પોતાની પાઘડી ઉપર એક હારડો વીટાળવાનો રેવાજ છે, જે ઘણાખરો મેદીનાં પાંદડાંની ખનાવેલો હોય છે. ભોગ આપનારને માત્ર પોતાનેજ માટે આશીર્વાદ માંગવા થકી બંદગી કરવા દેવામાં આવતી નથી, પણ તે પાદશાહનાં ભલાંને માટે, તેમજ આખી ધરાની આલમનાં ભલાંને માટે પ્રાર્થના કરે છે, જેમાં અલખત તે પોતે પણ આવી જાય છે.^૨ તે પેલા ભોગના કાપીને કકડા કરે છે અને ગોસ્ત પકાવીને તેને નાળુકમાં વાળુક મળી આવતાં પાદડાં ઉપર ખીછાવે છે, કે જે ઘણું કરીને ત્રણ પાદડાંનું એક બનેલું હોય તે જાતનાં હોય છે. જ્યારે સઘળું તૈયાર થાય છે ત્યારે માણસોમાંનો^૩ એક જણ નજદીક આવીને સ્તુતી ગાય છે, જેને માટે પાર્સીઓ કહે છે કે તેમાં દેવતાઓની ઉત્પત્તિનું ખ્યાન આવે છે.^૪ એક પણ મજ્બુસ હાજર હોય નહીં^૫ ત્યાં સુધી ભોગ આપવાનું કાયદાસર ગણાતું નથી.^૬ થોડોક વખત થોખીને ભોગ આપનાર તે ભોગનું ગોસ્ત પોતાની જોડે લઇ જાય છે અને પોતાને ગમે તેવો તેનો ઉપયોગ કરે છે.^૭

બાબ ૧૩૩ મો.

વરસના સઘળા દીવસોમાં પાર્સીઓ જેને સર્વથી મોટો મર્તમો આપે છે તે તેમની વરસ ગાંઠનો દીવસ છે. તે દહાડે ખાનાંના સુદરા ઉપર શરેસ્તા કરતાં વધારે સારાં પકવાનો લાવવાનો રેવાજ છે. માતખર પાર્સીઓ એ દીને એક બલદ, એક થોડો, એક ઉઠ અને એક ગોરખર આખુને આખું લુછ કહાડીને તેની જ્યાદત કરે છે.^૧ પણ ગરીબ વર્ગો તો એકજ મેઢાં અથવા બકરાં ઉપર સંતોષ પામે છે. તેઓ સંગીન ખોરાક થોડોજ ખાય છે, જેની તખ્તો થોડી થોડી કરીને સુદરા ઉપર લાવી મેળવામાં આવે છે. આ ઉપરથીજ ધરાનીઓ કહે છે કે યુનાનીઓ જમવા બેસે છે ત્યારે લુખા ઉઠે છે, કેમકે ગોસ્તનાં ખાનાં પછી કંઈ ખાવા જોગ સુદરા ઉપર લાવી મેળવામાં આવતું નથી; પણ જે તેઓ આગળ વધારે લાવી મેળવું હોય તો તેઓ ખાયાજ કરે છે. તેઓ (પાર્સીઓ) શરાબના ઘણા શોક્ષીન છે, અને તે મોટા જથ્થામાં પીએ છે. બીજા ઘણીનાં દેખતાં ઉલટી કરવા યા કુદરતી હાજતે જવાની તેઓમાં મનાઇ છે.^૨ આ રેવાજે તેઓમાં હજી જાણે છે. વળી શરાબથી છાકરા બન્યા પછી અગત્યની બાબતો વીશે તકરાર ચલાવવાની પાર્સીઓની સાધારણ રીતી છે; અને પછી બીજા દીને તેઓ હુશીયાર હોય તે વેળા આગળી રાત્રે તેઓએ જે ચુકાદો કર્યો હોય તે, જે ઘણીનાં ઘરમાં તે ચુકાદો થયો હોય તે ધરધણી રજુ કરે છે; જે એ વખતે તે કબુલ રાખવામાં આવે છે તો તેઓ તે મુજબ અમલ કરે છે; જે તે મંજુર રહેતો નથી તો તેઓ તેને રદ કરે છે. કોઇ કોઇ વખતે પેહેલો વીચાર કરતી વેળા તેઓ સાવધ હોય છે, પણ જ્યારે એમ બને છે ત્યારે તેઓ શરાબખાળ પછી તકરારની બાબત ઉપર હંમેશાં ફરીને વીચાર કરે છે.^૩

બાબ ૧૩૪ મો.

જ્યારે તેઓ મોહોલાઓમાં એક બીજાને સામસામા મળે છે ત્યારે બંને જાણી-સેહેલથી માણસ પડી આવે છે. જો તેઓ એક સરખી પદ્ધતિના હોય છે તો તેઓ બોલ્યા વીના એક બીજાને હોઠ ઉપર ચુંબન કરે છે. અગરજો એક જણ બીજા કરતાં સેહેજ ઉતરતી પદ્ધતિના હોય છે તો ચુમી ગાલ ઉપર આપવામાં આવે છે; પણ જો પદ્ધતિના તફાવત મોટો હોય છે તો ઉતરતા દરજ્જાવાળો જમીન ઉપર વાંકો વળી જાય છે.^{૧૯} પ્રજાઓમાંથી તેઓ પોતાની બહુજ નજદીકના પડોશીઓને સૌથી વધારે માન આપે છે, અને તેમને તેઓ પોતાથીજ ઉતરતા ગણે છે. આ પડોશીઓ કરતાં વધારે દુર વસનારી પ્રજાને તેઓ બીજી પંક્તિની ગણીને માન આપે છે; અને એજ પ્રમાણે બાકીનાઓ જેમ જેમ દુર તેમ તેમની તરફનું પાર્સીઓનું માન ઓછું હોય છે. આનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતાને સર્વ માણસ જાતમાં સઘળી બાબતોમાં બહુજ ચહડતા ગણે છે,^{૨૦} અને બીજાઓ જે પ્રમાણમાં તેમની નજદીક વસે તે પ્રમાણમાં તેમને ચહડતા ગણે છે. એટલામાટે એમ બને છે કે જે પ્રજા તેઓથી બહુજ દુર તે માણસ જાતમાં સર્વથી ધીકાર પામેલી હોવી જોઈએ મીડ લોકોના રાજપાટ વખતે શેહેનશાહાતને તાબેની કેટલીક પ્રજાઓ એજ ધોરણ મુજબ એકબીજા ઉપર ચહડતાપણું ભોગવતી હતી. સર્વના સાહેબ મીડ લોકો હતા, અને પોતાની સરહદ ઉપરની પ્રજાઓ ઉપર અમલ ચલાવતા હતા; આ સરહદની પ્રજાઓ એજ મુજબ પોતાની હદ પારના રાજ્યો ઉપર સરદારી ભોગવતી હતી; અને તે રાજ્યો વળી પોતાના મુલકની પડોશની પ્રજાઓ ઉપર અમલ ભોગવતાં હતાં. અને માન અકરામની વેંહેંચણી વેળા એજ ધોરણ ઉપર પાર્સીઓ પણ ચાલે છે,^{૨૧} કારણ કે મીડ લોકોની પેઠે એ પ્રજા પણ રાજકારભાર અને હકુમત ચલાવવા માટેનું આગળ વધતું જતું પ્રમાણ ધરાવે છે.

બાબ ૧૩૫ મો.

એવી કોઇ પણ પ્રજા નથી કે જે પાર્સીઓની પેઠે^{૨૩} પારકી રાહ રસમોને સેહેલથી પોતાની કરી લેતી હોય. જેમકે તેઓએ મીડ લોકોના પોશાકને પોતાના કરતાં ચહડતો ગણીને તે એપ્પ્યાર કર્યો છે; અને લડાઇમાં તેઓ ઇજીપ્શીયન લોકોનાં બખ્તરો પહેરે છે. કોઇપણ મોજને વીશે તેઓ જેવું સાંભળે છે તેવાજ તેઓ તેને પોતાની કરી દે છે: એટલાજ માટે બીજી નવા-ઇઓમાં તેઓ ગુલામબાગીનો હવસ^{૨૪} યુનાનીઓ ઉપરથી શીખ્યા હતા. તેઓમાંના દરેકની ધણીએક સ્ત્રીઓ હોય છે, અને તે કરતાં પણ વધારે સંખ્યા રાખેલી સ્ત્રીઓની હોય છે.

બાબ ૧૩૬ મો.

લડાઇમાં બાહદુરી પછી મદીનગીની જે સર્વથી મોટી સામેતી ગણાય છે તે ધણા બેટાઓનો પીતા થવાને લગતી છે. જે ધણીને ઘર બેટાઓની સર્વથી મોટી સંખ્યા હોય તે ધણી ઉપર પાદશાહ દરસાલ કીમતી બેટ સોગાદ મોકળાવે છે: કાંએકે તેઓ એવો મત ધરાવે છે કે સંખ્યા તે બળ છે.^{૨૫} તેમના દીકરાઓને પાંચમાં વરસથી તે વીશમાં વરસ સુધી માત્ર ત્રણજ બાબતોમાં સંભાળથી તાલીમ આપવામાં આવે છે; જેમકે—ઘોડા ઉપર સ્વારી કરવી,^{૨૬} તીર ફેંકવો,^{૨૭} અને સાચું બોલવું. પાંચમું વરસ ઉગ્યા વીના આ છોકરાઓને 'તેમના પીતાની નજરે પડવા દીધામાં' આવતા નથી, પણ એ મુદત સુધી તેઓ પોતાની જાંઠગી આરતો

પુરાતન જમાનાના પાર્સીઓ :

૧૦૪ ગુજરે છે. આમ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે અગરજો તે બચું નાનપણમાં જ નાશ/તો તેનાં મોતથી તેના આપને દુઃખ લાગે નહીં.

બાબ ૧૩૭ મો.

મારા વીચાર મુજબ આ એક ડાહપણ ભરેલો કાયદો છે; અને તેવોજ ડાહપણ ભરેલો કાયદો આ પણ છે કે માત્ર એકજ વાંકને થકી પાદશાહ કોઇને પણ મોતની સજા કરી શકે નહીં^{૨૮}; તથા કોઇથી પાર્સીએ પોતાના ગુલામની એકજ તકસીરને માટે તેને કશી શેવટની ભારી સજા કરવી નહીં; પણ દરેક બાબતમાં તકસીરવારે કરેલી સેવાઓ તેના ગુનાહ સામે મેળવી, અને જે ગુનાહ તેની સેવાઓ કરતાં વધારે માલુમ પડે તોજ નુકસાન ખમનારે સજા કરવાનું કામ ચલાવવું.

બાબ ૧૩૮ મો.

પાર્સીઓનો એવો એતેકાદ છે કે તેઓમાંના કોઇ એકે પણ હજી સુધી પોતાના આપ માંનું ખુન કર્યું નથી; પણ એવા બનેલા સઘળા દાખલાઓ વીશે તેઓ એવું માને છે કે જે છેક તળીએ સુધી શોધ ચલાવવામાં આવે તો એવું માલુમ પડશે કે તે ખુન કરનાર. બાળક જનાકારીનું કૃણ છે, અથવા તો કોઇનું લાવી રાખેલું છે; કાંએકે પાર્સીઓ કહે છે કે એક ખરો પીતા પોતાનાંજ બાળકને હાથ માર્યો જાય એ બનવાજોગ નથી.

બાબ ૧૩૯ મો.

જે કામ કરવું કાયદા વીરૂધ્ધ હોય તે કામ વીશે વાત કરવી પણ પાર્સીઓ ગેરકાયદેની ગણે છે. જગતમાં સર્વથી નામોશી ભરેલી ચીજ જુદું બોલવું એ છે, એમ તેઓ ધારે છે; તેથી ઉતરતી ખરાબ ચીજ તે કરજ કરવું છે; કારણ કે એક કરજદારને બીજા સખ્યો ઉપરાંત જુદું બોલવાની ફરજ પડે છે. જે એક ધરાનીને કોહોડ થયો હોય તો તેને કોઇ શેહેરમાં દાખલ થવા દેતું નથી, અથવા બીજા ધરાનીઓ સાથે તેને કશું કામ પાડવા દેતા નથી;^{૨૯} તેઓ કહે છે કે તેણે આક્રતાબની સામે ગુનાહ કીધેલો હોવો જોઇયે. જે પરદેશીઓને આ રોગ થયો હોય તેમને દેશ છોડી જવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે; સફેદ કબુતરો વડીકને એજ તકસીરનાં ગુનેહગાર ગણીને વારેઘડીએ હાંકી કહાડવામાં આવે છે. પોતાનાં શરીરના મેલ પડે તેઓ નદીને કદી ખરાબ કરતા નથી, તેમજ તેમાં પોતાના હાથ પણ ધોતા નથી; વળી તેઓ બીજાઓને પણ તેમ કરવા દેતા નથી, કાંએકે તેઓ નદીઓને માટે મોડું માન ધરાવે છે. એક બીજી ખાસ વાત છે જેની પાર્સીઓને પોતાનેથી કદી ખમર પડી નથી, પણ તે મારા અનુભવમાં આવી છે. તેમનાં નામો, જે ઉપરથી તન અને મનનાં ઉત્તમપણાંનો અર્થ ઉઠે છે તે સઘળાં એકજ જાતના અક્ષરથી આખર થાય છે,—આ અક્ષરને ડારીયન લોકો “સન” અને અયોન્યન લોકો “સીગમા”ને નામે ઓળખે છે. જે ધણી તપાસ કરશે તેને માલુમ પડશે કે કશા પણ અપવાદ વીના એકે એક પાર્સી નામ આજ અક્ષરથી આખર થાય છે.^{૩૦}

તેઓ વીશે હીરોડોટસનું લખાણ.

પાખ ૧૪૦ મો.

પાર્સીઓ વીશે આ સઘળું હું મારાં પોતાના ખરેખરાં જ્ઞાનથી સઘળી ચોકસાઈ સ
જાહેર કરી શકું છું. એક બીજો રેવાજ છે, જે વીશે ખુલ્લું નહીં પણ મોગમમાં
વામાં આવે છે, તે તેમનાં મરણ પામેલાંઓ સંબંધી છે. કહે છે કે એક પાર્સી મદનું શરત
ન્યાં સુધી એક કુત્રો અથવા એક માસ ખાનારું પક્ષી પીખી ખાતું નથી ત્યાં સુધી તે
શરીરને કદી જુભીદા કરવામાં આવતું નથી. માછલો કોઠામાં એ રેવાજ છે તે બેશક છે,
કાંએક તેઓ તે છુપો રાખ્યા વીના પાળે છે. મરણ પામેલાં શરીરની આસપાસ મીણ ચોપ
ડીને પછી તેને જમીનમાં ડાળે છે. માછલો એક ઘણી અસાધારણ પ્રજા છે; ઇજમના
ધર્મગુરુઓ અને ખરેખર બીજા સઘળા માણસો કરતાં તેઓ કેવળ જુદા છે. મીસરના
ધર્મગુરુઓ ભોગને માટે આપવાનાં પ્રાણીઓ સીવાય બીજાં કોઈ પણ જીવતાં પ્રાણીઓને
જામે કરવામાં ધર્મની મનાઈ ગણે છે. એથીને ઉલટું, માછલો કુત્રા અને માણસો
સીવાય સઘળી જાતનાં પ્રાણીઓને પોતાને હાથે કતલ કરે છે. તેઓ વળી એ કામ કરવામાં
ખુશી મેળવતા જણાય છે, અને જેવી રીતે તેઓ બીજાં પ્રાણીઓને મારી નાંખે છે તેવીજ
સેહેલાઈથી તેઓ કીડીઓ અને સાંપો કે એવાંજ બીજાં ઉડતાં કે પેટે ચાલતાં પ્રાણીઓના
જીવ લે છે.^{૩૧} તોપણ આ ન્યારે તેમનો હંમેશનો રેવાજ છે ત્યારે તે તેમને પાળવા દો.

વધારો.

[ધરાની પાર્સીઓની ઉપલી સઘળી રાહ રસમોનું વર્ણન હીરોડોટસે પોતાની તવારીખનાં પેહેલાં દફતરમાં સીલસીલાબંધ આપ્યું છે. પણ તે ઉપરાંત પોતાની કેતાબમાં પાર્સીઓના બીજી પ્રજાઓ સાથના સંબંધનો ઇતીહાસ આપતાં અને વર્ણન કરતાં તેણે કેટલેક ઠેકાણે તેમની રાહ રસમો વીશે બીજાની કેટલાક વીચારો છુટા છુટા જણાવ્યા છે તેમની સામટી નોંધ હીઆં ઉતારીયે છીયે:—]

૧—ધરાનીઓની સાદાઈ અને બહાદુરી.

(બ્યારે લીડ્યા દેશના ક્રીસસ રાજાએ ધરાન જીતવાની તૈયારી કીધી ત્યારે એક ડાહ્યા લીડ્યને તેને ધરાની પાર્સીઓ વીશે આ મુજબ કહ્યું હતું:) “ઓ રાજા, તું એવાં લોકો ઉપર હુમલો લઈ જવાનો વીચાર કરેછે કે જેઓ પ્રાણીઓનાં ચાંમડાંનાં વસ્ત્ર^{૩૨} પહેરેછે, જેઓ એવા મુલકમાં વસેછે કે જ્યાં ખેતી જેવું કાંઈ નથી, અને જેઓ પોતે ઇલા કરે તે ઉપર નહી પણ પોતે મેળવી શકે તે ઉપર ગુજરાણુ કરેછે; શરાબની લેહેજતથી તેઓ અનળા છે, અને માત્ર પાણીજ પી જાણેછે; અંજીર વડીક એક એવી સ્વાદીષ્ટ ચીજ છે કેજેથી તેઓ અનળા છે, અને આપણી સઘળી મોજ મજાહની તેઓને મુદલ ખખર નથી.”—દફ્ત ૧, પ્ર૦ ૭૧.

હીરોડોટસે પોતાની તવારીખમાં પાર્સીઓને “જંગલી” ને નામે કેટલેક ઠેકાણે ઓળખ્યા છે, અને તોપણ તેણે તેમની બહાદુરીની તારીફ કીધી છે. પ્લેટીની લગાઇનું વર્ણન કરતાં આ તવારીખનવેશ પાર્સીઓને માટે આ મુજબના સખુતો લખે છે:—“તે જંગલીઓ (પારસી સૌપાહીઓ)એ યુનાનીઓના બાલા ઘણીવાર ઝુટાવી લઇને ભાંજ નાખ્યા; કાંએકે બહાદુરી અને લડાયક ગુરુસામાં પાર્સીઓ યુનાનીઓ કરતાં જરાબી ઉતરતા નથી..... કોઇ વાર એકલે હાથે, કોઇ વાર દશ દશની સંખ્યામાં, તેઓ સ્પાર્ટન સફ ઉપર ધસી આવતા અને એ રીતે કપાઇ મરતા હતા.”—દફ્ત ૯, પ્ર૦ ૬૨.

ઉપર જણાવેલી પ્લેટીની લગાઇ આગમજ પાર્સી લશ્કરના સરદાર મોદોન્યસે સ્પાર્ટન લશ્કરના સરદાર ઉપર પેગામ મોકલતાં જણાવ્યું કે “યુનાનીઓ તરફથી તમે અને જંગલીઓ તરફથી અમે, એ રીતે બંને પક્ષો તરફની એક સરખી સંખ્યા સાથ આપણુ કાં નહીં લગાઇ ચલાવીયે? એ પછી જો બીજાઓને એવીજ લગાઇ લડવાનું પસંદ પડે તો તેઓનેથી તેમ લડવા દેવા, પણ જો તેમને તેમ કરવા ગમે નહીં અને તેઓ સર્વ અગરજો આપણી લગાઇ ઉપરજ રાજ રહે તો ચાલો આપણુ લડીયે, અને એ રીતે આપણામાંથી જે પક્ષ જીતે તેને આખાં લશ્કર માટે ફતેહ મેળવનાર ગણવી.”—દફ્ત ૯, પ્ર૦ ૪૮.

૨—પાદશાહનું પાણી અને ખોરાક.

.....મોટા પાદશાહ (કાઇરસ) ની લડાયક ચહગાઇઓ વેળા સ્વદેશ (પર્સિસ) ખાતેથી તેના સુફરાને માટે પ્રાણીઓ તથા બીજી સઘળી જરૂરીયાતની ચીજો પુરી પાડવામાં આવતી હતી. વળી સુસાની પડોશમાં ચોઆસ્પીસ^{૩૩} નામે નદી વહે છે તેનું પાણી તેની બેડેજ લઇ જવામાં આવતું હતું, કેમકે પાદશાહ બીજી કોઇ પાણી પીતો નથી.^{૩૪} જ્યાં જ્યાં તે

તેઓ વીશે હીરાડોટસનું લખાણ.

નય છે ત્યાં ખચરો જોડેલી ચાર પૈડાંની ગાડીઓમાં ચોઆરૂપીસ નદીનું પાણી લઈ આવે છે, જેને પ્રથમ ઉકાળીને પછી રૂપાનાં વાસણોમાં ભરવામાં આવે છે.—દ૬૦ ૧, પ્ર૦ ૧૪

.....ધરાનનો પાદશાહ મુખ્ય કરીને રાટીનો ખોરાક લે,.....ધરાનમાં જીંદગીન સર્વથી લાંબી મુદત આશરે ટુંસી વરસની છે.—દ૬૦ ૩, પ્ર૦ ૨૨.

૩—માથાંની નરમ ખોપરી.

.....પાર્સીઓ વીશે એવું જોવામાં આવે છે કે તેમનાં માથાં એટલાં બધાં તો નરમ હોય છે કે એક કાંકરો લાગતાંજ તેમાં જખમ પડે છે.....પાર્સીઓની ખોપરી એટલી નરમ કાંચ છે તેનું કારણ એમ સમજવી શકાશે કે તેમને સુરજના તાપથી બચાવવા માટે તેઓને નાનપણથીજ પાઘડી પેહેરવાની આદત પડેલી છે.—દ૬૦ ૩, પ્ર૦ ૧૨.

૪—પાદશાહી ખાનદાન તરફ માન.

.....ધરાનીઓ પાદશાહના બેટાઓ તરફ બહુજ માન ધરાવે છે, અને જોકે તેઓ તેમના પીતાઓ (ધરાનના પાદશાહો) સામે બલવો ઉઠાવે છે તોપણ પાદશાહના બેટાઓને તેમનાં તખ્ત ઉપર આવવા દે છે.^{૩૫}—દ૬૦ ૩, પ્ર૦ ૧૫.

૫—આતશને માટે મોટું માન.

.....પાર્સીઓ આતશને એક દેવતા દાખલ ગણીને માન આપે છે. મુએલાં માણસની લાસને બાળવાનો રેવાજ જેમ તેઓમાં તેમજ મીસરનાં લોકોમાં જાએજ નથી. ઉપર કહેલાં કારણને લીધે પાર્સીઓમાં એ રેવાજ નથી, એવું ધારીને કે એક દેવતાને ઇનસાનની લાસનો ખોરાક આપવો એ અધમ કામ છે.^{૩૬}—દ૬૦ ૩, પ્ર૦ ૧૬.

૬—નજદીકની ખેશાવંદી.

તેના (કમ્બાઇસીસના) ગુરસાનો બીજો ભોગ તેની બેહેન હતી, જે તેની જોડે મીસર ગઇ હતી. તેણી વળી તેની બાયડી પણ હતી, અને એ કામ તેણે આ મુજબ બનાવ્યું હતું. આ શાહજાદાની આગમજ કોઇ પણ ધરાની પોતાની બેહેન જોડે પરણેલો જણાયો ન હતો, પણ કમ્બાઇસીસ પોતાની એક બેહેન ઉપર બહુજ મોહીત પડવાથી અને તેણીને પોતાની બાયડી કરવામાં પોતે વાજબી ગણવા માટે એક પણ દાખલો નથી એમ જાણવાથી તેણે જેઓ પાદશાહી ન્યાયાધીશ કહેવાતા હતા તેમને ભેગા કીધા અને તેમનાથી જાણવા માંગ્યું કે એક ભાઇ જે દરસ્ત ધારે તો પોતાની બેહેન સાથે શાદી કરી શકે એવી પરવાનગી આપનારો કોઇ ધારો છે કે નહીં. ધરાનમાં પાદશાહી ન્યાયાધીશો સર્વ તરફથી કબુલ રખાયલી ઇમાનદારીવાળા ધણીઓ હોયછે, જેઓ જીંદગી સુધી અથવા પોતે કોઇ વાંકને માટે તકસીરવાર ઠરે ત્યાં સુધી પોતાનો આ ઓઘો ધરાવેછે. દરેક ચીજ તેમના ચુકાદાને માટે સોંપવામાં આવેછે, ધારાના ટીકાકાર તેઓજ હોયછે, અને તેઓ સઘળા ખાનગી વાંધાનો નીકાળ લાવેછે. કમ્બાઇસીસના સવાલના ઉત્તરમાં તેઓએ બુધ્ધી વાપરીને, તોપણ સચાઇથી, જણાવ્યું કે જોકે એક ભાઇ પોતાની બેહેન સાથે પરણે એવો કશો ધારો અમોને માલુમ પડતો નથી તોપણ એક ધારો એવો જણાયોછે કે જેથી ધરાનનો પાદશાહ પોતાને ગમે તેમ કરવાને શક્તીવાન

રાકેછે.....એટલા માટે કમ્પાઇસીસ તુરતજ પોતાની જે એહેનને ચઢાતો હતો તેની જોડે
પ્રેમ, અને સ્વારપછી થોડીક મુદત રહીને બીજી સાથ પરણ્યો. એઓમાંની નાની, જે તેની
મટે મીસર ગઇ હતી તેને, તેણે મારી નખાવી.^{૩૦}—૬૬૦ ૩, પ્ર૦ ૩૧.

૭—પ્રાણીઓના ભોગ.

(યુનાન ઉપર ચઢ્યાઇ લઇ જતી વખતે જ્યારે) જર્કસીસ આ (સ્કેમેન્ડર) નદી તરફ
આવી પુગ્યો ત્યારે તે જગાની તપાસ લેવાની ઇચ્છાથી તે પ્રાયમના કીલ્લા ઉપર ચઢ્યો.
ધ્યાનથી તપાસ લઇને અને તે વીશે સંતોષ પામીને ત્રોજન લોકોની મીનથી દેવીને તેણે
૧૦૦૦ બલદોનો ભોગ^{૩૧} આપવાનો હુકમ કરીધો, અને એજ વખતે માજી લોકોએ પેહેલ-
વાનોનાં ફરોહરોને માટે દારૂ જમીન ઉપર રેડવાની કીયાનો હુકમ આપ્યો.—૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૪૩.

૮—આફતાબની સ્તુતી.

..... બીજી સહવારે જ્યારે તેઓ (પાર્સીઓ) સુરજના તલુ થવાથી વાટ જોતા હતા
ત્યારે ખુબ ઉપર સઘળી જાતની ખુશખોશ બાળવામાં આવી, અને રસ્તા ઉપર મેદીની ડાંખ-
ળીઓ પાંચરી. જ્યારે સુરજ દેખાયો ત્યારે જર્કસીસે એક સોનાનાં વાસણમાંથી દરીયામાં
દારૂ રેડ્યો, અને પછી આફતાબની સ્તુતી કરીને એવી દોઆ ચાહીકે અમે યુરોપને પુરેપુરું
ફતેહ કરીને તેના છેક નાંકા સુધી પોંહોંચીએ ત્યાંસુધી અમારે માથેથી દરેક જાતનું આફત
દુર કરવું. આ પછી જર્કસીસે પેલું પ્યાલું, તથા સોનાનો કુન્ને, અને એક ધરાની બડી
હેલેસ્પોંટના દરીયામાં ફેંકી દીધાં.—૬૬૦ ૩, પ્ર૦ ૫૪.

૯—નદીને પ્રાણીઓના ભોગ.

..... આ નદી (સ્ત્રાઇમન)ને માજીઓએ સફેદ ઘોડાઓનો ભોગ આપ્યો.

૧૦—જીવતાં ડાટવાનો રેવાજ.

..... જ્યારે તેઓ (પાર્સીઓ)એ સાંભળ્યું કે આ જગાને (ઇડેન્યનાના મુલકમાં) નવ
રસ્તાનું નામ મળ્યું છે ત્યારે તેઓએ ત્યાંના નવ જવાનો અને તેટલીજ નાજનીનોને તે જગા
ઉપર જીવતી ડાટી. જીવતાંજીવત ડાટવાનો આ રેવાજ ધરાનમાં સાધારણ છે; અને મને ખબર
મળી છે કે જર્કસીસની બાયડી એમેસીસ જ્યારે યુજર્ગીએ પોંહોંચી ત્યારે તેણીએ જે દેવતા
જમીનની નીચે હૈયાતી ભોગવતો ધરાનીઓ ધારે છે તેનાં માનને ખાતર ઉંચાં ખાનદાનનાં
ચાદ ધરાની બાળકોને જીવતાં ડાટવાનો હુકમ આપ્યો હતો.—૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૧૪.

૧૧—પાદશાહીનો સ્તંભ.

જ્યારે જર્કસીસ હજી એકેન્થાસ ખાતે હતો ત્યારે ત્યાં ખોદવા માંડેલી નેહેરનાં કામ
ઉપર દેખરેખ રાખનાર આર્તાચીઇસ મરણ પામ્યો. તે એકીમીન્યન વંશનો હતો, પાદશાહની
તેના ઉપર મોટી મેહેરઆની હતી, અને સઘળા પાર્સીઓમાં તે સર્વથી કદાવર હતો. પાંચ
પાદશાહી કયુબીટમાં તે માત્ર ચાર આંગળ ઓછો હતો,^{૩૨} અને વળી તે પોતાના આવાજનાં
મોટાં બળને લીધે પણ વખણાયેલો હતો. તેનાં મરણથી પાદશાહને બહુ દુઃખ લાગ્યું, અને

તેઓ વીશે હીરોડોટસનું લખાણ.

તેને બારી ભપકા સાથે ભુમીદા કીધો, જે વખતે સઘળું લશ્કર તેની યાદગારીમાં ઉભો કરવાનાં કામમાં રોકાયું હતું.—૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૧૭.

૧૨—માણસના ભોગ.

.....ત્રણ દહાડા સુધી તુફાન નરમ પડ્યું નહી. ચોથે દીને માછ લોકોએ માણસોના ભોગ^{૧૦} આપીને તથા પવનનાં મંત્ર બણીને તેનું જોર નરમ પાડ્યું.—૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૮૧.

નોટો.

(૧) આ દેવતાઓને આપણે ઇજિપ્ત તથા અમશારપ^{૧૧} દો સમજવા.

(૨) યજ્ઞકુંડ ભોગો આપવાની જગાને કહે છે. તે ઉંચી બનાવેલી હોય છે, અને અસલના લોકો તેને જેમ અને તેમ સાદી બનાવતા હતા, એટલામાટે કે જે તેને નક્ષીદાર યા ભપકાદાર બનાવે તો આમ લોકો તેને મુર્તિ દાખલ માનવાનું મન કરે. શરૂઆતમાં આ યજ્ઞકુંડ લાકડાંના ઢીમડાં અથવા પથરના મોટા કકડાંનાં બનાવવામાં આવતાં હતાં.

(૩) રેવરંડ મી૦ ઉલ્કમ બેલો હીરોડોટસની તવારીખના પોતે કરેલા ઇંગ્રિજી તરજુમામાં આ વાક્યનું વધારા સાથનું ભાષાંતર આ મુજબનું આપે છે:—“જેમનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓ અધમ અને અકલથી ઉલટું ગણીને તુછકારે છે.”—સફે ૪૧.

(૪) મી૦ બેલો મુજબ આ દેવતાઓને તેઓ “આરાધે છે.”

(૫) એસીરિયન લોકોનો ‘બેલ’ નામે એક મોટો દેવતા હતો, જેનો અર્થ ‘સાહેબ’ અથવા ‘ધણી’ (Lord) થાય છે. આ દેવતાનાં નામ ઉપરથી બેબીલોનિયન શબ્દ ‘મલ’ નીકળ્યો; અને ‘મીલીટા’ શબ્દ આ ‘મલ’ ને મળતોજ છે, પણ તફાવત એટલોજ છે કે ‘મલ’ જ્યારે પુલીંગ છે ત્યારે તે ઉપરથી સ્ત્રીલીંગના પ્રત્યય સાથે ‘મીલીટા’ દેવીનું નામ બન્યું છે. તેણી એ લોકોમાં એક મોટી દેવી ગણાતી હતી. મી૦ જ્યૉજ રૉલીન્સન આ વાત બતાવેલી છે કે ‘મલ’ શબ્દ અસલમાં ‘ગુલા’ હશે, કેમકે બેબીલોનિયનોની અસલ ભાષામાં એ નામની એક સુર્યદેવી હતી, અને એટલામાટે તે પાર્સિઓના ‘મિથ્ર’ સાથે મલતી આવે છે; તોપણ તે કબુલ કરે છે કે ‘બેલ્ટીસ’ અથવા ‘મીલીટા’ ને આ ‘ગુલા’ નામ લાગુ પાડવામાં આવેલું નથી, જેણી આરબ લોકોની ‘અલીટા’ સાથે મળતી આવે છે. જેમ હીરોડોટસે ‘મિથ્ર’ ને ‘મીલીટા’ અથવા ‘અલીટા’ સાથે સરખાવવામાં તેમજ રૉલીન્સને તેને ‘ગુલા’ સાથે સરખાવવામાં ગોથું ખાધું છે તે પાછળથી ખોલાસા સાથે દેખાડી આપવામાં આવશે.

(૬) ‘અલીટા’ એ સેમીટીક ભાષાનો શબ્દ છે, જે ‘ખોદા’નો અર્થ થતા શબ્દને સ્ત્રીલીંગનો પ્રત્યય લગાડવાથી બન્યો છે, એમ રૉલીન્સન જણાવે છે. (જુઓ હીરોડોટસ, ૬૬૦ ૧, સફે ૨૧૭.) મેક્સ મુલર કહે છે કે હીરોડોટસે આ દેવીને ‘અલીલટ’નાં નામથી પણ ઓળખી છે, જ્યાં તેને દેવી તરીકે લેવી નહી જોઈએ, પણ મનમાં દેવીનો ખેવાલ આપનારાં સ્ત્રીલીંગ નામ દાખલ લેવી જોઈએ. (જુઓ Selected Essays, ૬૬તર ૨, સફે ૪૩૮)

(૭) હીરોડોટસે ‘મિથ્ર’ લખ્યું છે, જે વેદીક આકાર છે; અસલ અવસ્થા ભાષાનો શબ્દ ‘મિથ્ર’ છે, અને મી૦ બેલોએ પોતાના તરજુમામાં તે ખરો લખ્યો છે.

પુરાતન જમાનાના પાર્સીઓ :

(૮) આ બાબતમાં હીરાડોટસ પોતેજ પોતાને ખોટા પાડે છે. તે પોતાની તવારીખનાં બાં દફતરના ૪૩મા બાબમાં એથી ઉલટું જ કહે છે. જુઓ સફે.

(૯) મીં બેલો મુજબ તેઓ તે દેવતાની પ્રાર્થના કરે છે.— સફે ૪૧.

(૧૦) આ બંદગી તે કંઈ જ નહીં પણ જશનની ક્રીયા પછી બજાવામાં આવતી “તનદરોસ્તી” હોવી જોઈએ.

(૧૧) આ માણ્યો તે આગળા ધરાનીઓના ધર્મગુરુઓ સમજવા.

(૧૨) આપણી આજની સતુમની ક્રીયા હશે.

(૧૩) મતલબ કે ધર્મગુરુ વીના ક્રીયા થાય નહીં. આજેખી ધણે ઠેકાણે આફ્રીનગાનની ક્રીયા બેને બદલે એકજ મોબેદ કરે છે.

(૧૪) મીં બેલો મુજબ આ બંદગીથી પવિત્ર અને બેદ બરેલી અસર થતી ધારવામાં આવતી હતી.—સફે ૪૨.

(૧૫) મીં બેલો પ્રમાણે “બક્તી કરનાર તે ગોસ્તમાંથી પોતાને પસંદ આવે એવા કકડા પોતાના ઉપયોગને માટે લઈ જાય છે.”—સફે ૪૨.

(૧૬) મીં બેલો ‘અને’ ને બદલે ‘અથવા’ શબ્દ મુકે છે તે વધારે ખરો લાગે છે,

(૧૭) જેનોફન મુજબ આગળા પાર્સીઓ ખાવા પીવાની બાબતમાં બહુ મીતાહાર હતા, પણ પ્લેટો જણાવી જાય છે કે હીરાડોસના વખતમાં તેઓ પુષ્કળ પીતા હતા.—બેલો સફે ૪૨, નોટ ૩.

(૧૮) ટેસીટસ નામે એક તવારીખ નવેશ જર્મનો વીશે લખી જાય છે કે તેઓ દારૂની ઝુમમાં લડાઈ યા ચુલેહ વીશે તકરાર ચલાવતા હતા, અને તે વીશે નીવેડો આણવાનું ખીજ દીવસ ઉપર રાખતા હતા. કહે છે કે જર્મનો એ આજેખી આ રીત ફેરવી નાંખેલી જણાતી નથી.

(૧૯) આ વાત જણાવજોગ છે કે આજેખી ધરાનમાં લગભગ આવીજ રીતભાત ચાલે છે. સલામ અકરામ કરતી વેળા બે સામસામા મળનારાઓ એકેકને બગલગીરી કરે છે, બોસ્સાની આપ લે કરે છે, અને જમીન ઉપર વાંકા વળી નમે છે. વળી હાથને ચુંબન કરવાની અને એવીજ ખીજ રીતીઓ પણ તેઓમાં ચાલુ છે.

(૨૦) સર હેનરી શૅલીન્સન આજના ધરાનીઓને તેમની પોતાને વીશેની બડાઈને માટે “ઉગમણુ દેશના ફ્રેચમેન” નું નામ આપે છે. તે કહે છે કે ધરાનનો શાહ પોતાને જગતનું મધ્ય ખીંદુ ગણાવે છે, અને તેની પ્રજા સઘળી બાબતમાં પોતાને ખીજ પ્રજાઓ કરતાં ચહડતી ગણે છે, તે હંધ સુધીજ જો ઇસ્કહાની લોકોને એમ કહ્યું હોય કે તેમનાં શહેર કરતાં ખીજ એવાં ઘણાં શહેરો છે જેઓ ઇસ્કહાન કરતાં દરેક બાબતમાં ચહડતાં છે, તો તેઓ એ વાત ગમે એટલી ખાતરી આપવા છતાં માનતાં નથી.

(૨૧) પાર્સીઓની આ બાબતમાં ગમે એટલી આપવડાઈ કબુલ રાખીયે તોપણ તે માટે તેઓ એકલાજ ઇપકા યા તકસીરમાં આવતા નથી. અસલના વખતમાં જ્યારે જુગોળ વીધાનું જ્ઞાન ઘણું ટુક હતું, અને ખીજ દુરનાં દેશો વીશે પુરતી ખબર ધરાવવામાં આવતી ન હતી, સારે દરેક પુરાની પ્રજા પોતાને પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં વસનારી ગણતી હતી. અને તેજ મુજબ હીરાડોટસ પોતે પણ યુનાનને ખીજ મુલુકોની વચોવચમાં આવેલું સમજાવી જાય છે. યુનાનીઓ પોતેખી તેમજ માનતા હતા, અને ડેલ્ફી શહેરને યુનાનના મધ્ય ભાગમાં આવેલું ગણીને તેને પૃથ્વીની ડુટી યાને મધ્ય ખીંદુ માનતા હતા.

(૨૨) રૉલીન્સન હીરોડોટસની આ ખીના માનવાની ના પાડે છે. મીડિયા કે ધરાનની શેહેનશાહાત વેળા આ જાતની રાજ્યની ગોઠવણુ ધ્યાનમાં ઉતરે એવી નથી. ખુદ હીરોડોટસ પોતે પોતાની તવારીખમાં લખી ગયલો છે અને તેને ખીજા યુનાની તવારીખનવેશોથી ટેકા મળે છે કે ધરાનની પાર્સી શેહેનશાહાત વેળા બહુ દુરના પ્રાંતોની હાકમી પણ બહુ નજ-દીકના પ્રાંતની હાકમીની પેટેજ ખુદ પાદશાહ તરફથીજ મળતી હતી. રૉલીન્સન હીરોડોટસની ઉપલી નહીં મનાય એવી વાતોનો ખોલાસો આ મુજબ સમજાવે છે :—રોમન લોકોની પેટે ધરાનીઓએ શેહનશાહાતની પ્રજાના ત્રણ વર્ગો પાડ્યા હશે : ૧ લો રાજકર્તા પ્રજાનો ; ૨જો જાતાયલી પ્રજાનો : ૩જો સરહદ ઉપરની પ્રજાનો. આ છેલી પ્રજાઓ પોતે પોતાના ધારાઓને માન આપી વર્તતી હશે, પણ તેઓ ધરાનીઓને પોતાના વડા ગણી ખંડણી આપતી હશે. ખુદ હીરોડોટસના જણાવ્યા મુજબ ધરાની શેહેનશાહાતની છેક દુરની સરહદ ઉપરની કોલ્ચીયન, ઇથીઓપ્યન અને અરેબ્યન પ્રજાઓ એજ મુજબ ધરાનને સર્વોપરી ગણીને ખંડણી આપતી હતી.—રૉ. હી. ૬૩. ૧, સફે ૨૨૦, નોટ ૨.

(૨૩) આજના પાર્સીઓને હીરોડોટસની આ ટીકા બોલેબોલ લાગુ પડે છે.

(૨૪) મી. બેલો મુજબ “છોકરાઓ માટેનો લવસ.”—સફે ૪૨.

(૨૫) આજેથી ધરાનીઓમાં ઘણા બેટાનો બાપ પોતાને સર્વથી ભાગ્યશાળી અને સુખી સમજે છે. સર હેનરી રૉલીન્સન દાખલો આપે છે કે ધરાનના જાણીતા પાદશાહ ફતેહઅલીશાહનો બેટો શેખ અલીમીરજા ધરાની શેહેનશાહાતમાં સર્વથી મગરૂર અને સુખી માણસ ગણાતો હતો, કેમકે બ્યારેથી રાજદરબારી કારણોને થકી તે બાહર નીકળતો ત્યારે પોતાનાજ ૬૦ દીકરાઓને ‘બાડી ગાર્ડ’ દાખલ તે સાથે લઇ જતો હતો. ફતેહઅલીશાહનાં મરણુ વખતે તેનાં છીલપીલોની સંખ્યા નજદીક ત્રણ હજારની ગણાઇ હતી, અને એ સઘળાં પાંચમી પેઢેડી સુધીનાં તેનાં બાળકો હતાં. સર હેનરી લખે છે કે આવા એક ભાગ્યશાળી પાદશાહની રૈયત દાખલ ગણાવાને દરેક જણ મગરૂરી માનતું હતું. બાળક વીનાનું રહેવું એ ધરાનમાં આજેથી સર્વથી મોટું દુખ ગણાય છે, અને વૉલની નામે એક લખનાર જણાવી ગયો છે કે વાંછ્યાપણું ઉગમણુ દેશોમાં આજે એક મોટી એમ ગણાય છે. લેડી ડબ્લ્યુ. એમ. મૉન્ટેગ કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલ ખાતેથી લખેલાં પોતાનાં પત્રોમાં જણાવે છે કે ત્યાં તેણીની ઓળખાણની સઘળી સ્ત્રીઓ બારથી તેર બાળકોની માતા છે, અને બુદી સ્ત્રીઓ પચીશથી ત્રીશ બાળકો ધરાવવા માટે મગરૂર છે, કેમકે જેમ બાળકો વધારે તેમ તેઓને વધારે માન મળે છે. શાહજાદા શેખઅલી મીરજાના ૬૦ બેટાઓની ફ્રેજ ઉપરથી જે કોઇ શાહનામાંનો શોકીન પેહેલવાન ગુદજાના ૭૨ બેટાઓની હૈયાતીની વાત ખરી માને તો તેમાં તે ખોટા કહેવાય નહી.

(૨૬) સવારીમાં અને તીર ફેંકવામાં ધરાનીઓની કુશળતાનો એક દાખલો તેમના શત્રુઓ પોતેજ આપી જાય છે. હખામની શેહેનશાહાત પછી પાર્થ્યન પ્રજાની ધરાનમાં હાકમી ચાલી હતી, જે પોતે મીડ્યનોની પેટે એક ધરાની પ્રજાજ હતી. આ પ્રજાને પાછળથી રૂમી લોકો સાથે ઘણી લડાઇઓ થઇ હતી. આ લડાઇઓ વીશે લખતાં રૂમી તવારીખનવેશો જણાવે છે કે પાર્થ્યન સીપાહીઓ બ્યારે નાહસતા ત્યારે તેઓ પોતાના શત્રુ ઉપર હુમલો કરતી વેળા કરતાંથી વધારે ખરાબી પાંધરી નાંખતા હતા. તેઓ વીજળીના વેગથી ઘોડા દોડાવી નાહાસતા, અને તેમ કરતાં કરતાં તેઓ એટલાતો શીતાખીથી અને વળી ખરાબર નેમ ટાંકીને તીરો મારતા હતા કે તેથી રૂમી લશ્કરની અતી મોટી ખુહારી થતી હતી.

(૨૭) ધરાનીઓની તીર ફેંકવાની કુશળતાનો એક રમુજ દાખલો શીરદોસી ઉપરથી મળે છે. ધરાનીઓ અને તુરાનીઓ વચ્ચે સરહદ વીશેનો સવાલ એકવાર ઉઠ્યો ત્યારે એવું નકી

યયુ' કે એક ધરાનીએ તીર ફેંકવો અને તે જ્યાં જઈ પુગે ત્યાં હદ બાંધવી. આ ગોઠવણ મુજબ તીર સહવારનો ફેંકેલો મધ બપોરે એક એવી જગા ઉપર જઈ પડ્યો કે જેથી તુરાનીઓને પોતાના દેશની જમીનનો મોટો ભાગ ધરાનીઓને આપી દેવાની ફરજ પડી.

(૨૮) આ કાયદો હખામનીઓની શહેનશાહાતની આખરી સુધી જળવાઈ રહેલો લાગતો નથી. પાછલા પાદશાહોએ પોતાના ભાઈઓ અને ખેશીઓને તદ્દન બેગુનાહ મારી નાખેલા જણાય છે.

(૨૯) ઉગમણ તરફના કેટલાક દેશોમાં હજીબી કોહાડવાળાં માણસોને દુર હેલાયદી જગામાં રાખવામાં આવે છે અને આગળા ચહુદી લોકો પણ તેમજ કરતા હતા એવું બાઈબલ ઉપરથી જણાય છે.

(૩૦) હીરોડોટસની બહાઈ તદ્દન ભુલ ભરેલી છે. તે એ વાતમાં ભુલાવો ખાય છે :— (૧) ધરાનીઓનાં નામો ઉપરથી તેમનાં તન અને મનનાં ઉત્તમપણાંના અર્થ ઉઠે છે એમજ નથી, તથા (૨) દરેક ધરાની નામ 'શ' અક્ષરથીજ આખેર થાય છે એમ પણ નથી. સર હેનરી શેલીન્સન કહે છે કે હીરોડોટસને હખામની પાર્સી ભાષાનું પુરતું જ્ઞાન હોય એમ જણાતું નથી. હખામની નામો અર્થ ધરાવે છે એ વાત ખરી, પણ એ અર્થો તન અથવા, મનનું ઉત્તમપણું બતાવનારા કદાચજ જણાય છે. ધણાં ખરાં ધરાની નામો કીર્તી ભરેલો અથવા ઉચો દરજ્જે બતાવનારાં હોય છે, જેમકે આર્થોમાર્દસ, આર્તાફર્નસ, ઇલાદી. અથવા દેવતાઓની તાબેદારીને અનુસરતાં હોય છે, જેમકે તીરીદાતીસ, ફારનદાતીસ, ફારનાપતીસા મેગાબાતીસ, ઇલાદી. વળી નીચલાં નામો ઉપરથી જણાશે કે હીરોડોટસ કહે છે તેમ સઘળાંજ ધરાની નામો 'શ' અક્ષરથી આખેર થતાં નથી, જેમકે-વીસ્તારપ, અર્શામ, અર્થદારામન, ગૌમાત, બર્ધ, ઇલાદી. આ અને એવાંજ બીજાં સઘળાં નામોને યુનાનીઓએ બીગાડી નાખીને વાપરવા ઉપરાંત તેઓએ તેમની શેવટે 'સ' વધારીને 'વીસ્તારપ' નું 'હીસ્તારપીસ,' ઇલાદી કરી મેલ્યું છે. ખરી વાત એ છે કે 'વીસ્તારપ' નામની આખરનો 'પ' ખોટો નહીં પણ સ્વર સાથનો આખો, યાને. પ્+અ=પ એવી રીતે બનેલો છે. બીજાં નામો જેવાં કે દાર્યવુશ, કુરુશ વગેરે 'શ'થી આખર થતાં જણાય છે ખરાં પણ એ આખરીનો અક્ષર કંઈ મુળ શબ્દને લગતો નથી, પણ માત્ર બીજા અને ત્રીજા વીભક્તીના પ્રત્યય રૂપે છે, અને એ પ્રત્યય સુધાંજ આ નામો વપરાયાં છે, બાકી અસલ નામો તો 'દાર્યવુ' અને 'કુરુ' છે.

(૩૧) રેવરંડ મી૦ બેલો પ્રમાણે—“એને તેઓ મોટા સવાબનું કામ ગણે છે.”—સફ ૪૪.

(૩૨) ચાંમડાંનાં વસ્ત્રો અસલની સઘળી પ્રજાઓમાં સાધારણ હતાં. શીરોસી મુજબ પેશદાદ જમશેદ પાદશાહના વખતમાં કપડાં વણવાનો હુનર જાહેર થયો તે આગમજ પાદશાહો અને રૈયતો ચામડાંનાંજ વસ્ત્રો પહેરતાં હતાં સ્પષ્ટ થયો અને બીજા ઉત્તર તરફના દેશોની પ્રજાઓ થંડી સામે બચાવ દાખલ એજ વસ્ત્રો પહેરતી. બેલેન્જર નામે એક લખનાર જણાવી જાય છે કે કેટલીક ગરમ દેશોની પ્રજાઓ પણ પોતાની જંગલી અવસ્થામાંથી સુધરવા આગમજ ચામડાંનાં વસ્ત્રો પહેરતી હતી. હખામની પાર્સીઓનો પ્રથમ પોશાક ચામડાંની ઇબર અને બંધ બેસતું પહેરત હતાં.

(૩૩) આ નદીનું હખામની નામ “ઉવરપ” છે, અને અવસ્તામાંથી તેનેજ મળતું “હવરપાઇ” નામ મળે છે, જેનો અર્થ “ઉત્તમ ઘોડાવાળું” એવો થાય છે. આ નદી તરફના મુલકમાંથી ઘણા ઉત્તમ પ્રકારના ઘોડાઓ મળતા હતા, તે ઉપરથી આ નામ મળેલું લાગે છે.

(૩૫) હીરોડોટસના આ સખુનો ઉપરથી કવી મીલ્ટન પોતાની Paradise Lost નામની નાભીચી કવીતામાં નીચલી લીટીઓ લખી ગયો છે:—

“There Susa by Choaspes amber stream,
The drink of none but kings.”—B K. II.

પણ મીલ્ટનના આ સખુનો ખરા નથી. માત્ર આ નદીનું પાણી પાદશાહોનેજ માટે હતું એમ કોઇ પણ લખનાર કહી ગયો નથી. હીરોડોટસનું કહેવું પણ એમ નથી. તેની મતલબ એ છે કે ધરાનના પાદશાહો માત્ર એજ નદીનું પાણી પીતા હતા. આ છેલ્લો સીદ્ધાંત કેટલો ખરો છે તે ધ્યાને જણાવેલી આ વાર્તા ઉપરથી માલુમ પડે છે. કહે છે કે—જે નર્કસીસ પોતાની કુચ વખતે એક દીને એક એવાં બીયાબાનમાં આવી પુગ્યો કે જ્યાં તેને ચોઆસ્પીસ નદીનું પાણી મળી શક્યું નહીં. તેના અસખાબ જોડે પાણી તો હતું, પણ તે આવી પુગે તેટલાં તો પાદશાહને બહુ આકુળ વ્યાકુળ થયું. આ ઉપરથી લશ્કરમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું કે જેની કને ઉપલી નદીનું પાણી હોય તેણે તે પાદશાહ આગળ નજર કરવું. એક સીપાહી કને આ પાણી મળી આવ્યું, પણ તે બહુ ગદલું હતું, જે ઉપરથી તેણે તે પાદશાહની આગળ ધરવાની હીંમત કીધી નહીં. અંતે તેજ પાણી પીધું સારેજ પાદશાહનો જીવ ડૂબ્યો. આ વાર્તા ઉપરથી જણાય છે કે પાદશાહો ચોઆસ્પીસ નદીનાં સીવાય બીજાં કોઇ પાણી પીતા ન હતા, અને વળી તે પાણી પીવાની કોઇ બીજાને મનાઇ ન હતી.

(૩૬) આ પાદશાહો તે ધરાનને તાબેનાં પ્રાંતોના ધરાની, યુનાની અથવા મીસરી હાકેમો જણાવા, જેઓ પોતપોતાના પ્રાંતોમાં પાદશાહને નામેજ ઓળખાતા હતા, અને ધરાનના શેહેનશાહને તાબે રહી ખંડણી આપતા હતા.

(૩૭) ડાયોડોરસ સીકયુલસ એવું જણાવી ગયો હશે કે પાર્સીઓ પોતાના પાદશાહનાં મરણ વખતે આતશને યુગ્મવી નાંખતા હતા, તે ઉપરથી મીંઠ લાચર એવું કહેવા માંગે છે કે પાર્સીઓ આતશને એક ઇજદ દાખલ માનતા નહીં હશે. પણ આમ સમજવામાં તેની કેટલી ભુલ છે તે પાછળ આપેલા ખોલાસા ઉપરથી જણાશે. ડાયોડોરસ ઉપર મુજબનો ટોલ્મે શા આધાર ઉપરથી મારી ગયો હશે તે જણાતું નથી, પણ યહુદીઓ જેવી કોઇ પ્રજાઓમાં આતશને યુગ્મવી નાંખવાનો રેવાજ હશે તે ઉપરથી તેણે ધણાખરા યુનાની લખનારાઓની આદત મુજબ એ બીના પાર્સીઓને લાગુ પાડી દીધી હશે.

(૩૮) હીરોડોટસ ઉપરથી ચોક્કસ જણાય છે કે ભાઇએ બેહેન સાથે શાદી કરવાનો હુખામનીઓમાં ધારો કે રેવાજ મુદ્દલ હતો નહીં; પણ જે કમ્પાઇસીસે અને સારઆદ બીજા કોઇ પાદશાહોએ આમ કીધું હોય તો તે માત્ર આપણુદી સીવાય બીજું કંઈજ ન હતું. પણ બીજા પ્રજાઓમાં તો આમ ભાઇ બેહેને શાદી કરવાનો રેવાજ હતો. ઇજીપ્શીયનો તેમ કરતા હતા અને સ્પાર્ટનો તથા એથીન્યનોમાં પણ તેવોજ કંઈક ધારો હતો; માટે એવો વહેમ જાય છે કે મીસરના ધર્મગુરુઓએ, કમ્પાઇસીસથી પોતાનાં ધર્મ સંબંધી બાબતોમાં દીલ દુખાયલાં હોવાથી, જેમ બીજા બાબતોમાં હીરોડોટસને ઠગ્યો હતો તેમ આ બાબતમાં પણ તેને ઠગ્યો હશે, અને તે ધરાની પાદશાહ ઉપર તોહમત જોડી કહાડ્યું હશે કે તે પોતાનીજ બેહેન જોડે પરણ્યો હતો. ઇજીપ્શીયન લોકોમાં એક શમ્સ પોતાનાંજ માઆપની દીકરી યાને પોતાની મા જણી બેહેન સાથે પરણી શકતો હતો. એથીન્યનોમાં એવો ધારો હતો કે એક ધણી પોતાના બાપની દીકરી સાથે પરણી શકે, પણ માની દીકરી સાથે શાદી કરવાની તેને મનાઇ હતી. સ્પાર્ટા ખાતે એથી ઉલટોજ રેવાજ હતો. ત્યાં એક ધણી

પોતાની માની દીકરી સાથે પરણી શકતો, પણ આપની બેટી સાથે તેનાથી શાદી થઈ શકતી ન હતી. આજેથી બરમાનો પદ્મરાજ રાજા પોતાના આપની દીકરી સાથે પરણેલો છે.

(૩૮) આ ભોગો કેવી પ્રકારે આપવામાં આવતા હશે તેનું કંઈક રસીલું વર્ણન સ્નેહો આ પ્રમાણે જણાવી જાય છે:—જ્યારે પાર્સીઓ એક નદી અથવા ઝરા અથવા સરોવર આગળ આવી પુગે છે ત્યારે તેઓ એક ખાડો ખોદીને તેમાં પાણી લાવે છે, અને પછી ભોગવાળાં પ્રાણીને જખે કરે છે, પણ પુરતી સંભાળ લે છે કે તેનાં લોહીથી પાસેની નદી અથવા સરોવરનાં પાણી ખરાબ થાય નહીં. પછી તેઓ તે પ્રાણીનાં ગોશ્તને મેદી અથવા સેંચુરનાં પાદડાં ઉપર બીછાવે છે અને આતશ સળગાવે છે. એ વખતે તેઓ બહુતર બણે છે, અને દુધ તથા મધ ભેળીને તેલ હોમાવે છે,—અને તે નદી કે આતશ ઉપર પણ માત્ર જમીન ઉપર રેડે છે. તેમનું બહુતર ધણું લાંબું હોય છે, અને જ્યારે તે તેઓ ગાય છે ત્યારે પોતાના હાથમાં કાંટાના નાના કકડાઓનો એક ઝુમખો પકડેલો રાખે છે. ભોગ આપતી વખતે પાર્સીઓ માથે હારડા વીટાળે છે, અને ભોગવાળાં પ્રાણીનાં ગોશ્તનો થોડો ભાગ (અથવા કોઈવાર સઘળો ભાગ) આતશમાં બાળે છે, અને બાકીનાં ગોશ્તની જીયાફત બનાવે છે. સ્નેહોની આ હકીકતમાં જે કાંટાના નાના કકડાઓનો ઝુમખો પકડેલો રાખવાની બીના છે તે બર્સમની ડાંખળીઓ સમજવી. આતશ ઉપર ભોગનાં પ્રાણીનું સઘળું ગોશ્ત બાળવાની બીના અસંભવીક છે.

(૩૯) જે આ ક્યુબીટ બેબીલોનિયન માપ હોય તો આ પેહેલવાનની ઉંચાઈ આપણાં ૭ ફીટ ૮ ઇંચની થવી જોઈએ, એમ ડી એન્વીલ ગણતરી કરે છે.

(૪૦) હીરોડોટની આ એક નવી ગપ છે. ઇરાની પાર્સીઓ કદી પણ માણસ કે કુત્રાનો ભોગ આપતા નથી એમ તે આગળ કહી ગયો છે, અને તોપણ હીઆં તે આ નહીં બને એવી વાત જણાવે છે. પાર્સીઓ તો માણસના ભોગ મુદ્દલ આપતા ન હતા, પણ કહે છે કે યુનાનીઓમાં એ ભોગ આપવાનો ચાલ તેમના એક મોટા દેવતા સેટર્ને કહાડ્યો હતો.

ભાગ ૨.

પ્રકરણ ૧.

ઈજદ અમશાસ્પંદોનો ચહડતો દરબજો.

મુર્તિનો તીરસ્કાર. મુર્તિ માટેનાં મંદીરોની ગેરહાજરી. યજ્ઞ કુંડોની બેવકુશાઈ. દેવતાઓની માણસના જેવી ખાસીયત. બંદગીની જગા. જીપીટર અને હોરમજદ. ભોગો અને ભેટો; તેમની વેહેંચણી. માણસના ભોગો.

“દેવતાઓની તેઓ [પુરાતન પાર્સીઓ] મુર્તિ બનાવતા નથી, તેમને માટે તેઓ દેહરાં બાંધતા નથી, તેમજ તેઓ યજ્ઞકુંડ પણ ઉભાં કરતા નથી, અને તેમનો ઉપચાર કરવાને તેઓ બેવકુશીની નીશાન ગણે છે. જેમ યુનાનીઓ ધારે છે કે દેવતાઓ માણસના જેવીજ ખાસીયત ધરાવે છે, તેમ નહીં માનવાને લીધેજ, હું ધારું છું કે પાર્સીઓ આમ કરે છે. તેમનો રેવાજ એવો છે કે ઊંચામાં ઊંચા પર્વતોની ટોચ ઉપર જવું, અને ત્યાં ‘જીપીટર’ દેવતાને ભોગો આપવા. આ દેવતાનું નામ તેઓ આસમાનમાં આખાં ચક્રને આપે છે” — હીરોડોટસ, દફતર ૧, બાબ ૧૩૧.

૬૧—મુર્તિનો તીરસ્કાર.

હીરોડોટસ લખે છે કે હખામની પાર્સીઓ “દેવતાઓની મુર્તિ બનાવતા નથી.” તેના આ સમુદાયનો ખરા છે. જોકે આ તવારીખનવેશના વખત પછી હખામની જમાનાના ધરાનીઓમાં ઈજદ અમશાસ્પંદોની મુર્તિઓ બનાવવામાં આવતી હતી, અને તેમને સર-ધસના આકારમાં આજના હીંદુઓના દેવતાઓના રથોની પેઠે ફેરવવામાં આવતી હતી, એવું સ્ત્રોતો અને બીજા હીરોડોટસ પછીના યુનાની લખનારાઓ આપણને જણાવી બંધ છે તોપણ તેના પોતાના વખતમાં આવી મુર્તિઓ બનેલી તવારીખનો આ પીતા જણાવી જતો નથી. એ ઉપરથી જણાય છે કે હખામની વંશના પેહેલા પાર્સી પાદશાહોના જમાનામાં તેમનો ધર્મ જેટલો સ્વછ હતો તેટલો તે પાછળના વખતમાં રહ્યો ન હતો. ખુદ જરતોસ્ત્રી ધર્મ મુર્તિ પુજના ધર્મનો તુછકાર કરનારો હતો, એટલુંજ નહીં પણ તે તેનો નાશ કરનારો હતો. હજરત જરતોસ્તના પોતાની બનાવેલી ગાથા વાણી ઉપરથી આપણને સાફ માલુમ પડે છે કે જરતોસ્તે પોતાનો મજહબ આ મુર્તિપુજક ધર્મવાળાઓની વીરધમાંજ સ્થાપ્યો હતો. પોતાનો મજહબ સ્થાપતી વેલાએ જરતોસ્તે એક મોટું અંગુમન બોલાવેલું જણાય છે, જેમાં તેના પોતાના સુધરેલા વીચારને અનુસરતાં તેમજ વીરધ પક્ષનાં લોકો હાજર થયાં હતાં, જેમની આગળ ભાષણ કરતાં આપણા પેગામ્બરે શેવટે એમ કહ્યું હતું કે “મુર્તિ પુજ કરવી એ નીચ કામ છે, અને જે ધણીઓ એવાં નીચ કામ કરવા પાછળજ વીચાર રાખતા હોય તેમનેથી જે ધણી નીચ ગણે, તથા એવાં માણસોને જેઓ સચાઈ અખત્યાર કરનારાં હોય તેમનાથી હલકા ગણે, તે ધણીનો મીત્ર, ભાઈ અથવા પીતા અહુરમજદ છે.” (ઈજશને હા ૪૫, ફકરો ૧૧). એક ઠેકાણે જરતોસ્ત પોતાને એકલો પડી ગયલો જોઈને તથા મુર્તિ પુજકોની પોતા ઉપર ફતેહ થયેલી જોઈને ગભરાઈ ગયલો જણાય છે, અને હવે ક્યાં નાસી બંધ અને પોતાનું રક્ષણ શી રીતે થાય તે વીશે અહુરમજદથી મદદ માંગે છે. આ લગાઈ અલબત્ત મુર્તિપુજકો સાથે જરતોસ્તના શાગેદોં અને મદદગારોને થયેલી હોવી જોઈએ,

કે જેનો ઇશારો ઇજ્જતનેના ૪૬ મા હા ઉપરથી મળેછે. હવે આ બીનાને શીરદોસીનાં લખાણથી ટેકો મળે છે, કેમકે ગુસ્તાસપ પાદશાહને લગતા હેવાલમાં આપણ વાંચીએ છીએ કે તે પાદશાહે જરતોસ્તનો મજહબ કયુલ કર્યા પછી તુરાનનો પાદશાહ અરગસ્પ જે એક ખુતપરસ્ત હાકમ હતો તેને જરતોસ્તી દીન એખ્ત્યાર કરવાની અથવા નહીં તો તેની સાથે લડાઇ ઉઠાવવાની ધમકી આપી હતી, અને તે મુજબ થયલી લડાઇમાં પ્રથમ અરગસ્પની ફતેહ થઇ હતી, પણ પાછળથી તેનો મુર્તિપુજક દેશ ધરાનને તાબે થયો અને ત્યાં માજદ-યસ્ની જરતોસ્તી દીન ફેલાવવામાં આવી હતી. આ દાખલાઓ મુજબ જરતોસ્તનો ધર્મ સુપુર્ણપુનના ધર્મથી વેગળો અને તેને તોડનારો હતો, અને તેને અનુસરીનેજ સાધરસ અને દારાયસ અને જર્કસીસ જેવા પાર્સી પાદશાહોએ મીસર અને યુનાન અને એશીયા મૈનરનાં દેશો ઉપર ચઢાઇઓ લઇ જઇને ત્યાંની મુર્તિ પુજનો નાશ કર્યો હતો.

૬૨—મુર્તિ માટેનાં મંદીરોની ગેરહાજરી.

હીરોડોટસના આ સમુદાયે પણ ખરા છે કે આગળ પાર્સીઓએ પોતાના ઇબ્રહિમશાસ્ત્રદોને માટે દેહરાં અથવા મંદીરો પણ બાંધ્યાં ન હતાં. પણ હીરોડોટસ પછી ધરાનમાં જેમ ઇબ્રહીમી મુર્તિઓ બનાવવામાં આવી હતી, તેમ તેઓને માટે મકાનો બાંધ્યાં હતાં, એવું પણ તેની પછીના તવારીખનવેશો આપણને જણાવી જાય છે. અલબત્ત આ જાતનો ધર્મ સંબંધી બીગાડો ધરાનીઓને યુનાનીઓ સાથે જેમ જેમ વધારે સંબંધ પડતો ગયો તેમતેમ તેઓનું જોઇને થયેલો માલુમ પડેછે; કેમકે યુનાનીઓમાં અનેક દેવતાઓની પુજા થતી હતી, તેમની મુર્તિઓ બનતી હતી, અને ટેકાણે ટેકાણે તેમનાં દેહરાં બાંધાતાં હતાં. અવસ્તામાં એવું કહે જણાવેલું નથી કે ઇબ્રહીમ વીગેરેને માટે મકાનો બાંધ્યાં. માત્ર આવાં યસ્તમાંના ચોક્કસ એકાદ બે ફકરાઓ ઉપરથી કોઇને એમ લાગી જાય કે આવાં ઇબ્રહીમી બંદગી માટે તથા તેણીને આપવાની ચોક્કસ ભેટો યા ભોગો માટે મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં હશે. પણ જેમ એજ યસ્તમાં તેમજ બીજે ટેકાણે જે કંઈ લખાણ છે તે ઉપરથી જણાયછે કે પર્વતોની ટોચ, પાહાડોની તળેટી અને નદી અથવા દરીયાના કાંઠા સીવાય બીજે કંઈ ઇબ્રહીમ ભેટો અથવા ભોગો આપવામાં આવતાં ન હતાં.

૬૩—ચક્કુંડોની બેવકુફી.

ઇબ્રહીમ અને અમશાસ્ત્રદોને ભોગો અથવા ભેટો આપતી વખતે ચક્કુંડ બનાવવાનો ચાલ અવસ્તાના જમાનામાં પણ ન હતો, અને હીરોડોટસ ઉપરથી જણાય છે કે હખામની પાર્સીઓ પણ પોતાની પડોશની બેબીલોનીયન કે બેલ્ડીયન કે યુનાની જેવી મુર્તિપુજક પ્રજાઓની પેઠે આ ચક્કુંડ ઉભો કરવાનું જાણતા ન હતા. યસ્તો ઉપરથી એવું જણાય છે કે કેટલાક ઇબ્રહીમ ભોગો અને ભેટો આપતી વખતે તે માટેની જગા બહુ સ્વછ અને ભપકાદાર બનાવવામાં આવતી હતી. જેમકે રામ ઇબ્રહીમી ઇબ્રહીમ વખતે “સોનેરી તખ્ત, સોનેરી બાજત અને સોનેરી ખીસ્તરો” બનાવીને તેને ઇબ્રહીમમાં આવતો હતો. આવાંને માટે પણ એક ટેકાણે એવો ઇશારો જણાયછે કે તેની આરાધના જે જે ઘરોમાં થતી હતી “તે દરેક ઘરમાં ચક્રચક્રીત, સુગંધી, અને સારી ઝલકદાર તમ્બા સાથનું તખ્ત (બેઠક) બીછાવેલું છે.” (કર્દો ર૩, ફકરો ૯૯). આ છેલ્લું અથવા ઉપર કહેલું સોનેરી “તખ્ત” તે ઇબ્રહીમી મુર્તિઓની બેઠકો હોય એમ માનવાને કશું કારણ નથી, પણ એવું સમજાયછે કે એવી ઉત્તમ જગાઓ ઉપર ઇબ્રહીમી આરાધના થતી હતી, તેમને ભેટો અપાતી હતી, અને દોઆઓ ચાલાવામાં આવતી હતી. પણ યહુદીઓનાં જેવા ભોગો આપવાના નક્ષીદાર અને વળી સુંદર ચક્કુંડોથી

અવસ્તાના તેમજ હામાની જમાનાના ધરાનીઓ અજાણ્યા હતા, એટલુંજ નહીં પણ હીરોડોટસ કેહેછે તેમ એવા યજ્ઞકુંડનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓ બેવકુશાઈ ભરેલું સમજતા હતા.

૬૪—દેવતાઓની માણસના જેવી ખાસીયત.

હામાની પાર્સીઓને આ ડાહ્યાપણ કેમ સુખ્યું તેનું કારણ હીરોડોટસ આ મુજબનું જણાવે છે કે “જેમ યુનાનીઓ ધારે છે તેમ દેવતાઓ માણસના જેવીજ ખાસીયત ધરાવે છે એવું નહીં માનવાને લીધેજ, હું ધારું છું કે, ધરાનીઓ આમ કરે છે.” હીરોડોટસ જે કંઈ ધારે છે તે કેવળ ખરું છે. ઇજીપ્તી માણસોના જેવાજ હોય એમ આગલા પાર્સીઓ માની ગયા નથી, કેમકે ખુદ અવસ્તામાં તેમ માનવાનું મુદ્દલ કારણ નથી અને તે વીશે તેમાંથી કંઈ ઇશારો પણ મળતો નથી. પણ તેથી ઉલટું, તેમાંથી બે બાબતો ધ્યાનમાં ઉતરે છે. એક એકે ઇજીપ્ત અમશાસ્પદો માત્ર ચોક્કસ શક્તીઓના મનસ્થવીચારો (abstract ideas) છે; બીજું એકે જે પોતાની આરાધના થાય તો ઇજીપ્ત અમશાસ્પદો તે કરનારાઓને ચોક્કસ માગેલા ફાયદાઓ કરે છે. વલી આ ફાયદાઓથી તેઓ ભલા વીચાર, વચન અને કામ કરનારાઓનેજ કરે છે. નહારા ખવાસના માણસોને તેઓ ગમે એટલી પ્રાર્થના છતાં આવી બક્ષેશો બક્ષતા નથી. જેમ કે આવાં, ગોશ, રામ, દીન, અરશરાંગ, વીગેરે યજ્ઞોમાં જણાવ્યું છે તેમ હોશંગ, જમશેદ, ફરેદુન, કેપુસરો, ગુસ્તાસપ, વીગેરે ભલા પાદશાહો તેમજ રાસ્ત પેગામ્બર જરતોસ્તે માંગેલી બક્ષેશો તેમને મળી હતી; પણ જોહાક, અક્રાસીયાબ, અરજસ્પ અને બીજા જુલમગાર પાદશાહો તથા દીન દુશ્મનોએ ગમે એટલા ભોગો અને ભેટો આપીને બંદગી કરવા છતાં તેમની માંગેલી બક્ષેશો ઉપલા ઇજીપ્તીઓએ તેમને મુદ્દલ આપી ન હતી, કેમકે તેઓની ઇચ્છા ખુરી હતી. પણ યુનાનીઓમાં તેમજ હીંદુઓમાં દેવતાઓ દરેક પુજારીની ઇચ્છા તૃપ્ત કરતા હતા, પછી તે ગમે તેવા બદ વીચાર, કુકર્મ કે ખરાબ સંખુનના હોય. વળી તેઓમાં તેમજ અસલી એસીરીયનો અને બેબીલોનીયનોમાં જેમ સારા તેમજ વળી માફા દેવતાઓ પણ હતા; એટલેજે કેટલાક દેવતાઓ ભલાં કામ કરનારા અને બીજાઓ તેથી ઉલટાંજ કામો કરનારા હતા. જરતોસ્તી ઇજીપ્ત અમશાસ્પદોમાં એવું કશું નથી, તો જોકે ચોક્કસ અમશાસ્પદોના ચોક્કસ હરીફ દેવોની અને બીજા ખુરા દેવતાઓ અથવા દેવોની મનસ્થ હયાતીની વાત આપણને અવસ્તા ઉપરથી મળેછે. પણ તેઓમાં અને બીજા ઉપર કહેલી પ્રજાઓના દેવતાઓમાં એક અગત્યનો ફર્ક એ છેકે જરતોસ્તી ઇજીપ્તી સામેના દેવો ગમે એટલી હરીફાઈ છતાં પોતાનાં કામમાં કદી ફાવતા નથી, પણ સદા તેમની હાર થાયછે. એટલા માટે જરતોસ્તીઓ તેવા વીરુદ્ધ દેવોની કદી પ્રાર્થના કરતા નથી, તેમનાથી પોતાની ભલી કે ખુરી ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાની કદી માંગણી કરતા નથી, પણ તેથી ઉલટું સદા ભલા ઇજીપ્તીઓ આરાધે છે, અને જે કંઈ માંગે છે તે ભણુંજ માંગે છે,—ખુરી ઇચ્છા, ખુરા વચનો કે ખુરાં કર્મથી તેઓ કશું માંગતા યા કરતા નથી, કેમકે ઇજીપ્ત અમશાસ્પદો તેમની ખુરી ઇચ્છા બર લાવશે એવો તેમનો એતેકાદજ નથી.

પણ આ બાબતના સંબંધમાં બીજા એક અગત્યની બીના તપાસવાની છે, અને તે એ કે “દેવતાઓ માણસના જેવીજ ખાસીયત ધરાવે છે” એવું આગળા “ધરાનીઓ માનતા નથી” એમ હીરોડોટસ કેહેછે એટલે શું? યુનાનીઓ અને હીંદુઓની દંતકથાઓનો જોઓએ અભ્યાસ કરીએ હશે તેઓ આ બાબત સારી પેઠે સમજી શક્યા હશે. તે કથાઓમાં આપણુ જોઈએ છીએ કે દેવતાઓ પોતાના પ્રાર્થના કરનારાઓને દુશ્મનો સામેની લડાઈમાં મદદ આપે છે અને શત્રુઓનો પરાજય કરે છે. બેહરામ અને મેહુર યજ્ઞોમાં

એવુંજ આપણુ વાંચીએ છીએ કે તેમની ખરેખરી પ્રાર્થના કરનાર ભલા આર્યનોને તેઓ દુશ્મનો સામેની લડાઈમાં મદદ આપે છે; પણ યુનાની અને હીંદુ દેવતાઓ કંઈ બેહેરામ કે મેહેરની પેઠે અણુદીઠ રહીને લડતા હોય અને ભલા પુજારીઓનેજ મદદ આપતા હોય એવું કશું નથી. ત્રાયની મોટી લડાઈનું કવી હોમરે જે વર્ણન આપ્યું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે યુનાની દેવતાઓમાંના કેટલાક યુનાનીઓ તરફથી અને કેટલાક તેમના શત્રુ ત્રાજનો તરફથી એકેકની સામસામે લડ્યા હતા, અને પોતપોતામાં તેઓએ એટલે સુધી અંતસ દેખાડી હતી કે એપોલો (સૂર્ય) દેવતાને યુનાનીઓ આરાધતા હતા તે છતાં તેણે પોતાના માત્ર એકજ પુજારીની વીનંતી ઉપરથી આખી યુનાની પ્રજા સામે વેર રાખીને તેઓમાં મરફી પેદા કીધી અને તેમની ભારી ખુદારી કરી નાંખી હતી. પણ એજ વખતે તેનો પીતા જીપીટર અને સર્વ દેવતાઓનો વડો યુનાનીઓની તરફેણમાં હતો, જેણે અંતે ત્રાજનોનો નાશ કરાવ્યો. વધારે જણવાળેગ એ છે કે આ લડાઈમાં “વીનસ” નામે એક દેવી તેમજ બીજા દેવતાઓ જખમી થયા હતા. આ બીના દેખાડે છે કે હીરોડોટસ કેહે છે તેમ યુનાનીઓ પોતાના દેવતાઓને માણસના જેવી ખાસીયત ધરાવનારા માનતા હતા તે ખરું હતું! પણ એટલુંજ નથી. જેમ યુનાની તેમજ હીંદી દેવતાઓ ઇનસાનો સાથ તરેહવાર રૂપે બેળાતા હતા અને ખુબસુરત સ્ત્રીઓ સાથ સંબંધ રાખતા હતા! દેવતાઓની માણસના જેવીજ ખાસીયત તે આ હતી. પણ એવીજ ખાસીયતના ઇરાની ઇબ્રહ અમશાર્પદો ન હતા, એમ હીરોડોટસ કેહે છે, અને તેવુંજ અવસ્તા ઉપરથી પણ આપણા જેવામાં આવે છે. બીજી પ્રજાઓની પેઠે ઇરાનીઓમાં પણ જેમ નર તેમજ નારી ઇબ્રહ છે, પણ ખુદ અવસ્તામાં યા તેની શરેહમાં કે સમજણમાં, જંદમાં કે રેવાયતોમાં એવું કશું નથી કે જે ઉપરથી આજે કોઈ ઘણી એવું કેહેવાની હિમત કરે કે ઇરાની ઇબ્રહ માણસના જેવી ખાસીયત ધરાવે છે. યુનાની અને હીંદુ દેવતાઓ ખોરાક લેતા, શરાબ પીતા, માણસના જેવું શરીર ધરાવતા, પોતપોતામાં પરણતા, વ્યભીચાર કરતા, આદમજનદ સાથ બેળાતા, એકને નવાજતા અને બીજાને હનતા (પછી તેઓ બંને ભલા હોય કે બંને ખુરા હોય), ચોરી છુપાઈથી આદમજનદને ડગતા, સુંદર નાજનીનો સાથ મોહ્યત બાંધતા, ઇલાદી. આ અને એવુંજ બીજું ઇનસાનપણું આ દેવતાઓમાં આપણુ જોઈએ છીએ તેવું કશું અવસ્તાના ઇબ્રહ અમશાર્પદોનાં બયાનમાં જણાતું નથી.

૬ પ-બંદગીનો જગા.

હવે ભારે કુદરતી સવાલ એ ઉભો થાય છે કે જે ઇરાની પાર્સીઓ પોતાના ઇબ્રહ અમશાર્પદોની આરાધનાને માટે તેમની મુર્તીઓ બનાવતા ન હતા, તેમને માટે દેહેરાં બાંધતા ન હતા, તથા ભોગો આપવા માટે યજ્ઞકુંડ ઉભાં કરતા ન હતા, તો તેઓ તેમની આરાધના અને સ્તુતી શી રીતે કરતા હતા? આ સવાલનો ઉત્તર હીરોડોટસ એમ આપે છે કે તેઓ ઉંચામાં ઉંચા પર્વતોની ટોચ ઉપર જઈને પોતાના ઇબ્રહોને આરાધતા અને તેમને ભોટા આપતા હતા. હીરોડોટસના આ સખુનોને ખુદ અવસ્તા ઉપરથી પણ ટેકા મળે છે. યસ્તોમાં આપણુ વાંચીએ છીએ કે કેટલાક આગળા ઇરાની પાદશાહો, પેહેલવાનો અને પેગામ્બરો પાહાડોની ટોચ ઉપર જઈને ઇબ્રહોની બંદગી કરતા અને તેમને ઇજતા હતા. દાખલા તરીકે ગોશ, રામ અને અરશસંગ યસ્તોમાં પાદશાહ જમશેદ અને પેગામ્બર હોમો ક્રાખ્મી વીશે એવી મતલબના ઇશારા વાંચીએ છીએ કે પેહેલાએ ઉપલા ઇબ્રહોને લીક્ષત્રીવાળા હુક્રે પાહાડની ખુલ્લંદી ઉપરથી અને બીજાએ અલ્પજજ પાહાડનાં ખુલ્લંદ મથાળાં ઉપરથી આરાધ્યા અને ઇજ્યા હતા. (ગોશ યસ્ત, ૬૦ ૮; તેજ ૬૦ ૧૭; રામ યસ્ત, ૬૦ ૧૫; અરશસંગ યસ્ત

૬૦ ૨૮; તેજ, ૬૦ ૩૭.) ઉપલા દાખલાઓ ઉપરથી જણાય છે કે હીરોડોટસની આગમન થઇ ગયલા પેશદાદ પાદશાહો વીગેરે પણ પર્વતોને મથાળે જઇનેજ બંદગી કરતા તથા ભોગો આપતા હતા. હખામની વંશના મોટા પાદશાહ દારાયસ હીસ્તારપીસનાં નક્ષે રસ્તમ પર્વત ઉપરના અસ્તોદાન ઉપર પાડેલા એક ચીતાર ઉપરથી પણ ખુલ્લો એવોજ સાર નીકળે છે કે એ જમાનાના પાદશાહો પણ પર્વતો ઉપર જઇનેજ બંદગી કરતા હતા. અને કેટલાંક આતશખાનાઓની ખંડેર ધમારતો આજે ધરાનમાં પર્વતો ઉપરથી મળી આવે છે તે ઉપરથી પણ સીદ્ધ થાય છે કે આગળ પાર્સીઓ પાહાડો ઉપર જઇને પ્રાર્થના કરતા હતા. એમ છતાંબી એવું ખુલ્લું કહેયી માલુમ પડતું નથી કે તેઓ માત્ર પાહાડો ઉપર જઇનેજ બંદગી કરતા, અને તે સીવાય બીજી કોઇ પણ જગા તેઓ એ કારણને માટે પસંદ કરતા ન હતા. જે યસ્તોમાં આપણુ એવું વાંચીએ છીએ કે જમશેદ વીગેરેએ પાહાડો ઉપર જઇને બંદગી કરી હતી તેજ યસ્તોમાં આપણુ એમબી વાંચીએ છીએ કે હોશંગ, કેખુસરો વીગેરે બીજા પાદશાહોની બંદગી કરવાની જગા પાહાડોની ટોચ નહી પણ પાહાડોનું હેઠાણુ અને દરીયા કીનારો હતો.

૬૬—જુપીટર અને હોરમજદ.

ઉંચા પર્વતો ઉપર જઇને ધરાનીઓ ભોગો આપે છે એમ હીરોડોટસ કહી ગયો છે તે ખરું છે, પણ પાહાડોની ટોચો ઉપર જઇને તેઓ “જુપીટર દેવતાને ભોગો આપે છે” આમ કેહવામાં તે ભુલાવો ખાય છે. જુપીટર જેવા કોઇ પણ દેવતાને તેના વખતના તો શું પણ સાર પછીનાથી ધરાનીઓ ઓળખતા ન હતા. તે તો માત્ર યુનાનીઓનો વડો દેવતા હતો, અને યુનાનીઓ સાથ સંબંધ પડ્યા પછીજ પાર્સીઓએ તેનું નામ પણ સાંભળેલું હોતું નેહયે. પણ નામ સાંભળ્યું તેથી તેઓ તેની પ્રાર્થના કરતા હતા, અને તેને ભોગો અને ભેટો આપીને પોતાના એક ઇન્દ્ર દાખલ ગણતા અને વખાણતા હતા, એમ માનવું કેવળ અશક્ય છે. અને તવારીખ ઉપરથી જણાય છે કે એમ મુદલ બન્યુંજ નથી. પણ અગરજે કેટલાકો સમજાવે છે તેમ અહુરમજદને હીરોડોટસે પોતાના વડા દેવતાનાં નામથી ઓળખ્યો હોય અને ઓળખાણો હોય તો તે જુદી વાત છે. કદાચ હીરોડોટસની મતલબ ‘જુપીટર’ નામ અહુરમજદને બદલે વાપરવાનીજ હશે; પણ જ્યારે તે એમ લખે છે કે આ વડા દેવતાને ધરાની પાર્સીઓ પર્વતનાં મથાળાં ઉપર જઇને ભોગો આપે છે, સારે આ છેલ્લી દલીલ પણ ઉંઘી વળે છે. કાંએકે ગાથામાંથી મળતો માત્ર એકજ દાખલો જે જરતોસ્ત વીશે છે તે બાદ કરીએ તો એક પણ પાર્સીએ, એક પણ ધરાનીએ, એક પણ જરતોસ્તીએ, હીરોડોટસના વખતમાં, તેની આગમન, યા તેની પછી, દાદાર હોરમજદને ભોગો આપ્યા હોય એવો બનાવ તવારીખ યા અવસ્તામાંથી માલુમ પડતો નથી. હખામની તવારીખમાં જર્કસીસ અને બીજા પાદશાહોએ બીજા ઇન્દ્રને ભોગો આપેલા આપણે વાંચીએ છીએ, અને અવસ્તામાં એજ મુજબ ઘણા ઇન્દ્રને ભોગો મળેલા જણાય છે; પણ ખુદ હોરમજદને એક પણ નાનાં ગોશપદનો ભોગ આપ્યો હોય એવું કેટલી માલુમ પડતું નથી.

હીરોડોટસે આ બાબતમાં એક બીજેબી ભુલાવો ખાયો છે. તે કહે છે કે જુપીટર દેવતાનું નામ પાર્સીઓ આકાશનાં આખાં ચક્રને આપતા હતા. (બાબ ૧૩૧). હવે જે જુપીટરનું નામ તેણે હોરમજદનાં નામને ઠેકાણે વાપર્યું હોય તો હીરોડોટસની ઉપલી દકાકત પાછી ખોટી પડે છે. તે પોતેજ આગળ ચાલતાં આપણને જણાવે છે કે પાર્સીઓ ખોરશેદ, માહતાબ, પવન, વીગેરેને માનતા હતા; સારે વળી તેઓ આખા આકાશને જુપીટરનું જુદું નામ આપે, અને ઇન્દ્ર, અને ભોગો આપે, એ જેમ અશક્ય લાગે છે તેમ ખુદ અવસ્તા

ઉપરથી પણ એ તકરાર ખોટી પડેછે. તેમાં તો આખા આકાશને માટે એકજ “ધ્વાપ” શબ્દ વાપરેલો છે અને આકાશની સઘળી રેશનીઓને “અનધ રઓચાઓ” યાને “હદ વીનાની રેશનીઓ” કહી છે. એ હદ વીનાની રેશનીઓ તે ગ્રહો અને સેતારાઓ વીગેરે છે, જેમની કશી હદ યા ગણતરી નથી. અમને લાગેછે કે હીરોડોટસ પોતાના જુપીટર દેવતાનીજ સઘળી સંજ્ઞાઓવાળો એક મોટો દેવતા ધરાનીઓમાં પણ હોવો જોઈએ એમ કદપીને ઉપલા વીચારો આપી ગયો છે; કેમકે ‘જુપીટર’નું યુનાની નામ ‘જ્યુસ’ હતું, જે નામ પ્રથમ આખાં આકાશ મંડળને માટેજ વપરાતું હતું અને તે ‘જ્યુસ’ ઉપરથીજ નીકળેલું ‘જુ-પીટર’ (આકાશ પીતા) નામ ધરાવનારો દેવતાખી ‘આકાશ’ને અર્થે વપરાયો છે, તે એવી રીતે કે તે ગોચા સઘળા દેવતા મંડળનો બાપ અને વડો હતો, અને જેમ ધનસાનો ઉપર તેમજ દેવતાઓ ઉપર પણ તે અમલ ભોગવતો હતો. એવોજ એક વડો દેવતા અથવા ઇજ્ઞ પાર્સીઓમાં પણ હોવો જોઈએ એમ સમજીનેજ હીરોડોટસે ઉપલા વીચારો પોતાની કશી ખાતરી કંઈ વીના આપેલા લાગે છે. એક વાત આ બાબતના સંબંધમાં જાણવા જોગ છે અને તે એ કે જેમ અસલી યુનાનીઓમાં ‘જ્યુસ’ તેમ અસલી આર્યનો બ્યારે મધ્ય એશીયામાં ભેગા વસ્તા હતા ત્યારે તેઓમાં “ઘૈસ” નામનો એક વડો અને મુખ્ય દેવતા હતો અને તે કોઇજ નહી પણ ‘આકાશ’ પોતે હતો. આ એક અસલી દેવતા હતો, જેને બીજા આર્યનોની પડે જરતોસ્તી આર્યનોના વડવાઓ પણ, બ્યારે એકજ આર્ય પ્રજા દાખલ વસ્તા હતા ત્યારે, માનતા હતા. તે અસલ દેવતા ‘ઘૈસ’ ઉપરથીજ યુનાનીઓના ‘જ્યુસ’ની કદપના થઇ હતી, અથવા એ છેલું નામ ‘ઘૈસ’ ઉપરથી અપભ્રંશ થઇને બન્-યુ’ હતું, અને આ ‘જ્યુસ’ ઉપરથીજ લાટીન ‘જુ-પીટર’ દેવતાનું નામ નીકળ્યું હતું. પણ એ સઘળું છતાં અવસ્તામાં આકાશનો કોઇ મોટો ઇજ્ઞ હોય અને એવા કોઇ ઇજ્ઞને પાર્સીઓ આકાશનાં આખાં ચક્રના દેવતા દાખલ માની ગયા હોય એવું કશું જણાતું નથી.

૧૭—ભોગો અને ભેટા; તેમની વેહેચણી.

આ રીતે બ્યારે યુનાનીઓનો વડો દેવતા જુપીટર તેજ પાર્સીઓનો ખોદા અહુરમઝ્દ હતો એમ સાબેત થતું નથી ત્યારે પાર્સીઓ હોરમઝ્દને જુપીટર ગણીને પાહાડોની ટોચ ઉપર ભોગો આપે એ પણ અશક્ય ગણાવું જોઈએ. તોપણ ખુદ ગાથા વાણીમાંથી એક ફકરો એવો મળે છે કે જે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પેગામ્બર જરતોસ્ત પોતે દાદાર હોરમઝ્દને ભોગો આપી ગયો છે અથવા તે માટેનાં પ્રાણીઓ નજર કરી ગયો છે. નીચલા ફકરા (ઇજ્ઞને, હા ૪૪, ૬૦ ૧૮) ઉપરથી આ બીના સીદ્ધ થાયછે. તેમાં જરતોસ્ત પોતે હોરમઝ્દને આ મતલબનો એક સવાલ કરે છે:—

“હું તને જે પુછું તેનો ખરો ઉતર દેજે, ઓ અહુર ! તનદરોસ્તી અને અમર્ગીની બે શક્તીઓ આ માણસોને તે જે મીસાલે બક્ષી છે તેજ મીસાલે મારે (તે શક્તીઓ) ભવીષમાં મેળવવાને માટે દશ હમેલદાર ઘોડીઓ અને એક ઉઠની આ ભેટ, ઓ પવિત્ર ! મારે કેવી રીતે વેહેંચી આપવી ?”

હજરત જરતોસ્તના આ સપ્તનો ઉપરથી બે વાત સીદ્ધ થાય છે. એક એકે ઇજ્ઞો વીગેરેતે ઘોડા અને ઉઠ જેવાં પ્રાણીઓના ભોગ આપવામાં આવતા હતા; અને બીજી એકે પ્રાણીઓને જામે કીધા પછી તેમનું ગોસ્ત ચોકસ રીતે વેહેંચી આપવામાં આવતું હતું. હીરોડોટસ આપણને જણાવે છે કે હખામની પાર્સીઓ ભોગ આપેલાં પ્રાણીનું ગોસ્ત પોતે

ઉઠાવી જઈ મરજી મુજબ તેનો ઉપયોગ કરતા હતા. પણ એ ઉપયોગ કેવી રીતને થતો હતો તે તેણે જણાવ્યું નથી, તેમજ કંઈ કંઈ જાતનાં પ્રાણીઓ ભોગ દાખલ અપાતાં હતાં તે પણ તેણે જણાવ્યું નથી. પણ યસ્તો ઉપરથી આપણને એ સઘળી ખાખતોનો ખોલાસો મળે છે. ગોશ, અશીશંગ, આવાં અને બીજી યસ્તો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ઘોડાઓ, ગાયો, તેમજ નાનાં ગોશપંદોના ભોગો આપવામાં આવતા હતા આ સર્વમાં ઘોડાઓની સંખ્યા સૌથી ઓછી હતી; તેઓ કરતાં વધારે ગાયો અને ડોંગોની સંખ્યા હતી; પણ ગોશપંદોની સંખ્યા સર્વ કરતાં વધારે હતી. ગોશ યસ્ત મુજબ, એ ઇજદ, જેને ‘દ્રવાસ્પ’ને નામે પણ ઓળખવામાં આવ્યો છે, તેને પેશદાદ પાદશાહો હોશંગ, જમશેદ, અને ફરેદુન, તથા પેગામ્બરો હોમો ફાખ્મી અને જરતોસ્તે, તથા કેયાની પાદશાહો કેખુસરો અને ગુસ્તારપે ઇજ ત્યારે ઉપલા બંને પેગામ્બરો સીવાય બાકીના પાંચે પાદશાહોએ તેને ભોગો આપ્યા હતા, અને દરેકે આપેલા તે ભોગોની સંખ્યા એકસરખી અને તે આ મુજબની હતી:—૧૦૦ જવાન ઘોડા, ૧૦૦૦ જવાન ગાયો, અને ૧૦૦૦૦ નાનાં ગોશપંદો અથવા પશુઓ. આવાં યસ્ત મુજબ એ સ્ત્રી ઇજદને પેશદાદ પાદશાહો હોશંગ, જમશેદ અને ફરેદુને, તથા પેહેલવાનો કેરશાસ્પ, તુસ, જામાસ્પ અને ધુસ્તેહેમે, અને કેઆની પાદશાહો કાઉસ તથા કેખુસરોએ આરાધી. તેમજ વળી તેને ધાતકી પાદશાહો જોહાક અને અક્રા-સીયામે, તથા તુરાની વેસેના ખાનદાનીઓએ પણ આરાધી, ત્યારે તેઓમાંના દરેકે તેણીને ઉપર જણાવેલી સંખ્યાઓમાંજ ભોગો માટેનાં પ્રાણીઓ ભેટ આપ્યાં હતાં. આ મુજબ બીજા ઇજદને પણ ભોગોની ભેટો મળતી હતી એમ અવસ્તા ઉપરથી માલુમ પડે છે. દાખલા તરીકે મેહેર યસ્તમાં એક ઠેકાણે (કં ૧૩, ફં ૫૪-૫૫) મીથ્ર ઇજદ ફરીયાદ કરે છે કે બીજા ઇજદોની પેઠે તેને કોઈ ઇજતું અને આરાધતું નથી; ત્યારે તેના સ્તુતી કરનારા તુર-તજ પાછો ઉતર દેહે (ફં ૫૬-૫૭) કે અમે તને ભેટો લાવીને આરાધીશું, ઇત્યાદી. વળી એજ યસ્તમાં એક બીજે ઠેકાણે (ફં ૭૭) સ્તુતી કરનાર મેહેર ઇજદને “ક્રીયા સાથની ભેટ”થી પોતાની નજદીક ખોલાવે છે. હવે આ ભેટ તે શી છે તે જણાવ્યું નથી. પણ ન્યારે મેહેર બીજા ઇજદોની ભેટનો દાખલો આપે છે ત્યારે તે ઉપર કહેલાં પ્રાણીઓની અથવા ભોગ આપ્યા પછી તેમના ચોક્કસ ભાગોનીજ તે ભેટ હોવી જોઈએ.

ઉપલી સઘળી યસ્તોમાં સંખ્યાબંધ પ્રાણીઓની ભેટોની વાતો આપણ વાંચીએ છીએ તેઓ સર્વેને જમ્બે કંઈમાં આવ્યાં હોય એમ લાગતું નથી. આ સઘળી ભેટો પાદશાહો અને પેહેલવાનો અને બીજા નામચીન નરોએજ આપેલી જણાય છે. હવે આ ભેટોમાંનાં એક અથવા વધારે પ્રાણીઓને જમ્બે કરવામાં આવ્યાં હશે ખરાં, પણ બાકીનાં તો ભેટોવાળા ઇજદોનાં નામ ઉપર, તેમની આરાધના અને ઇજને પછી, અશો લોકોને વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હશે એવો સાર નીકળે છે. વંદીદાદમાં જળખ તકસીરવારને માથે તેનાં પાપનાં પ્રાયશ્ચીત તરીકે જે ફરજે નાંખેલી છે તેમાંની એક ગાય દોરો અશો માણસોને બક્ષેશ આપવાને લગતી છે. દાખલા તરીકે ઉદ્ર નામે એક મોટી ખુખીવાળા પાણીના કુતરોને નાહક મારવાના વાંકની તોજેશ અથવા દંડ એવો ફરમાવ્યો છે કે મારનારે પોતાની મુકતીને થકી અશો માણસને ૧૪ પશુઓ ભેટ આપવાં. (વંદી. પરગરદ ૧૪, ફ. ૧૬). અલખત તે વખતના જમાનામાં ન્યારે પૈસા ટકાનું ચલણ નહીં હતું, અને ન્યારે ગાય દોર તથા બકરાં મેંઠાં તેમનાં દુધ અને ગોસ્ત અને ચામડાંને માટે અસલી ધરાનીઓની મુખ્ય અને કીમતી દોલત ગણાતી હતી, ત્યારે પાદશાહ પેહેલવાનોએ ઇજદ અમશાસ્પદોને ભેટ આપેલાં ઉપલાં સઘળાં પ્રાણી-ઓને એકદમ જમ્બે કરવામાં આવ્યાં હોય એ કેવળ અશક્ય લાગે છે. વળી તેમનાં સોહી,

અને છાણુ, અને હાડકાં, વીગેરેના નસાથી જમીનને એકજ વખતે અતી મોટા જથામાં અપવીત્ર કરવામાં આવે, એ પણ અસંભવીક છે. મોટે એમજ ધારી શકાય છે કે આ પ્રાણીઓનો મોટો ભાગ તે વખતે ધર્મદા અપાયો હશે અને પછી તેમને ગરીબોમાં અને અશો લોકોમાં વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હશે.

આ મુજબ ત્યારે જે પ્રાણીઓને જમી કરવામાં આવતાં હતાં તેમનું ગોસ્ત અને બીજી ભેટો કોણે ખાવી અને તે કોણને વેહેંચી આપવી, એ સવાલ ઉપર આપણ હવે આવીએ છીએ. આ સવાલનો ખોલાસો આવાં યસ્ત ઉપરથી ખુલ્લો મારુમ પડે છે. એ યસ્તમાં એક ઠેકાણે (૬૦ ૮૮) જરતોસ્ત આવાં ઇજ્ઞથી જાણુવા ઇછે છે કે તેણે તેણીને કઇ આરાધનાથી આરાધવી. અને કઇ આરાધનાથી વધારે વખાણુવી. એના ઉત્તરમાં આવાં આ મતલબનું કહે છે કે તેણીને જે જે ભેટો મલી હોય તેમની વેહેંચણી ચોક્કસ ધણી-ઓમાંજ થવી જોઇએ અને ચોક્કસ ધણીઓમાં તે નહી થવી જોઇએ. જેમકે જરતોસ્ત જેવા કાબેલ અને ભલા ગુણવાલા અથોરનાને આ ભેટોની ચાશની કરવી; પણ એક દીન દુસ્મને, ગુસ્સાવાલાએ, ચારી ખાનારે, જુદું ખોલનારે, નીચ માણસે, ગાથા નહી ભણુનાર બેહેદીને, જેનાં શરીર ઉપર કોહોડ થયો હોય તેવા ધણીએ આ ચાશની કરવી નહી. (૬૦ ૮૯, ૯૦, ૯૧) આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે ઇજ્ઞદોને મળેલી ભોગોની ભેટોની ચાશની કાબેલ અથો-રનાનો અને ભલા માણસો કરી શકે. આ વીશે વધારે અને પુરતી સમજણ એક બીજા ફકરા (૬૦ ૯૧) ઉપરથી મળી શકેછે, જેમાં જણાવે છે કે ઘાતકી અને ખુરી ખસલતનો જે માણસ હોય તેણે આ ચાશની ખાવી નહી. આ ચાશની કરવાનો બીજાંબી થોડાંક માણસોને અટકાવ થયેલો અશીશંગ યસ્ત ઉપરથી જણાય છે (૬૦ ૫૪).

૬૮— માણસના ભોગો.

ભોગોને લગતી બીના સમાપ્ત કર્યા આગમજ હીરોડોટસની એક તદ્દન ખોટી અને ભુલાવો ખવાડનારી હકીકતનો રદ જવાબ આપવાની જરૂર છે. તે એક ઠેકાણે (૬૬૦ ૭, બાબ ૧૯૧) જણાવી જાયછે કે યુનાન ઉપર જર્કીસ પાદશાહ ચહાડાઇ લઇ ગયો તે વખતે સેલે-મીસની લડાઇમાં પાદશાહનાં દરીયાઇ બારકસોને જખર તુફાન લાગ્યું, જે ત્રણ દાહાડા સુધી નરમ પડ્યું નહી. ચોથે દીને માજી લોકોએ માણસોના ભોગો આપીને તથા પવનનાં મંત્ર બણીને તેનું જોર નરમ પાડ્યું.” હીરોડોટસે આ તદ્દન એક તોલ્લોજ લગાવી દીધો છે. ભોગોને લગતા ઉપલા હેવાલમાં આપણુ પ્રાણીઓ વીશે બોલ્યા છીએ, પણ હખામતીઓ માણસના ભોગો આપતા હતા એમ લખ્યું તદ્દન ગલત અને બેખબરી ભરેલું છે. અવસ્તામાં એ વીશે એક હરફ પણ નથી. જે ધર્મમાં વસ્તીવાડીના વધારા વીશેનું ફરમાન હોય તેમાં માણસ જતની આ રીતે ખરાખી અને નાશ કરવાનું પાતક ફરમાન કદી પણ હોય નહી, અને તે ધર્મ પાળનારી પ્રજા પણ એવું પાતક કામ કદી કરે નહી. હીરોડોટસે એક બીજા ઠેકાણે (૬૬૦ ૭, બાબ ૧૧૪) પણ એવી મતલબનું લખ્યું છે કે હખામતીઓ જીવતાં માણસોને ડાટતા હતા, અને એવી રીતે ભોગો આપવાનો તેઓમાં રેવાજ હતો. આ પણ તદ્દન જુદું અને એક કલંક સરીખું છે. દેખાઇતી રીતે આ બાબતમાં હીરોડોટસને કોઇએ ભમાવેલો છે અને તેથી તેણે જખરો ભુલાવો ખાધેલો છે.

પ્રકરણ ૨.

આરાધના લાયકના ઇજદો.

૬ ઇજદોની આરાધના. હખામની ઇજદો:—(૧) હોરમજદ ; (૨) ખોરશેદ ; (૩) માહતાબ ; (૪) આતશ :—તેની મોટાઇ, તેના ઉપર લાસને બાળવાની મનાઇ, તેનો ખોરાક ; (૫) પાણી :—તેને ખરાબ કરવું નહીં, નદીઓને માટે મોટું માન ; (૬) જમીન ; (૭) પવન. ‘યુરેન્યા’ની પુઝ, તે કંઈ ઇરાની ઇજદ નથી, તે કંઈ મિથ્ર નથી, ‘યુરેન્યા’ અને ‘અનાહીત’, વચ્ચે મળતાપણું અને તફાવત. મિથ્ર—તેની મોટાઇ અને દરજ્જો. અવસ્તાના જમાનાના લોકોનું જ્ઞાન.

“ એજ મુજબ તેઓ (પાર્સીઓ) આદ્રતાબ, માહતાબ, જમીન, આતશ, પાણી, અને પવન, એઓને પણ (ભોગો) આપે છે. જે દેવતાઓની પરસ્તેશ પુરાતન વખતથી ઉતરી આવી છે તે માત્ર આટલાજ દેવતાઓ છે. ”—બાબ ૧૩૧.

૬ ૧—ઇજદોની આરાધના.

હીરોડોટસ મુજબ હખામની પાર્સીઓ ઉપલા ફકરામાં જણાવેલા સઘળા દેવતાઓને પાહાડો ઉપર જઈ ભોગો આપતા હતા અને તેમની આરાધના કરતા હતા. કદાચ આમ હશે, અને તવારીખ ઉપરથી જણાય છે કે ખોરશેદ તથા પાણીને તેઓ ભેટા આપતા હતા. પણ અવસ્તામાં આપણને એવું કંઈથી પણ મળતું નથી કે જેમાં માત્ર અર્ધસિંહ સીવાય આતશ, પાણી, પવન, ખોરશેદ, માહતાબ, વીગેરેને ભોગો આપવામાં આવેલા જણાવ્યા હોય. જર્કેસીસ પાદશાહે સ્નાયમન નદીને એક સફેદ ઘોડાનો ભોગ અપાવ્યો હતો, એમ હીરોડોટસ પોતે લખી જાય છે (૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૧૩); અને આ ભોગો હખામનીઓ કેવી પ્રકારે આપતા હતા તેનું વર્ણન સ્ત્રેઓ આપી જાય છે. હીરોડોટસની મતલબ કદાચ એવું કહેવાની હશે કે જેમ ઇજદોમાં જણાવ્યું છે તેમ ઉપલા સઘળા ઇજદોને જશનમાં નોત્રું દેવામાં આવતું હતું, અને તે વેળા તેમને બીજી જીનસો જેડે ગોસ્તની ભેટ આપવામાં આવતી હતી. તોપણ આ જાતની ભેટ સઘળા ઇજદોને મલતી હોય એમ પણ જણાતું નથી. આતશની ભેટ માત્ર સુખડ, લોખાન, ચર્ખા અને બીજી સુગંધી આપનારી વસ્તુઓ છે. હીરોડોટસ મુજબ જમીનને પણ ભોગો આપવામાં આવતા હતા, અને તે એમકે જીવતાં માણસને તેમાં ડાડી દેવામાં આવતાં હતાં. પણ આ એક માત્ર તોલ્લો છે, અને તેને એ બાબતમાં કોઈએ ખોટી ખબર આપી હોય એમ માનવાને કારણ મળે છે; કેમકે માજદયરની મજહબના કાનુન મુજબ અમલ કરનારો કોઈની પાર્સી અથવા ઇરાની માણસનો જીવ લેવાનું અને તેની લાસને જમીનમાં ડાટવાનું યુનાઈ ભરેલું કામ કરે એ કેવળ અશક્ય છે. એ જાતની રસમ ઇરાનમાં નહીં પણ યુનાનમાં જાણીતી હતી. વળી ઇરાની પાર્સીઓ જમીનની નીચે વસનારા કોઈ પણ દેવતાને ઓળખી ગયા નથી તો તેઓ તેને માન તે ક્યાંથી આપે ? ઇરાનીઓ એક એવી પ્રજા હતી કે જે હિંદુઓ, યુનાનીઓ, અને રૂમીઓથી ઉલટીજ રીતે, કોઈ પણ પુરા દેવતાને કબુલ નહીં રાખતાં દરેક સારા, યાને ભલી પેદાશની વૃદ્ધીનાં કામમાં મદદ આપે એવા, દેવતાનેજ પીછાનતી તથા માન આપતી હતી.

૬૨—હખામની ઇબ્રાહીમ.

એક બીજી બાબત હીરોડોટસે એવી જણાવી છે કે ઉપર કહેલા ઇબ્રાહીમની આરાધના પાર્સીઓમાં પુરાતન વખતથી ઉતરી આવી હતી. આ ખરી વાત હશે; કદાચ હખામની વખતના પાર્સીઓ બીજા ઇબ્રાહીમ, જેઓ વધારે પુરાતન છે, તેમની આરાધના ભુલી ગયા હશે; પણ તેટલા માટે તેઓ તેમનાં નામો પણ ભુલી ગયા હોય એમ જણાતું નથી. આદર, આવાં, ખોરશેદ, મોહોર, રામ, અને અસ્તદારમદ, એટલાજ ઇબ્રાહીમ અને અમશાસ્પદ વીશે હખામનીઓને ખ્યાલ હોય અને બીજા ઇબ્રાહીમ અમશાસ્પદો વીશે તેઓ ખેખખર હોય એમ અમે માનતા નથી; અગત કરીને તે વખતના પાર્સીઓનાં જે ભાગી તુટી હાલતનાં નામો યુનાનીઓએ સાચવી રાખેલાં આપણને મળે છે તે ઉપરથી તો એવું દીસે છે કે હખામની પાર્સીઓને તીર, ખેહરામ અને બહમન વીશે પણ ખખર હતી. તેમનાં પોતાનાં નામો ઉપરથી એ બીના સીદ્ધ થાય છે. “તીરીદાતીસ” અને “તેરીબાગુસ” જેવાં નામો તીર ઇબ્રાહીમનાં યાદ આપે છે; “કર્મીપતીસ” અને “કારનદાતીસ” નામો ખેહરામ ઇબ્રાહીમની નીશાન બતાવે છે; અને “ઓમાનીસ” માં બહમન અમશાસ્પદનું નામ ખુલ્લું જાહેર થાય છે. એ નામોના અર્થ ઉપલા ફરેસ્તાઓનાં નામો ખુલ્લાં પાડી આપે છે; અને તેમ છતાંબી શું આપણે એવું માનવું જોઈએ કે હખામની પાર્સીઓને આ ઇબ્રાહીમ અમશાસ્પદો વીશે કશી ખખર હતી નહીં? હખામની પાર્સીઓમાં જે નામો વપરાતાં હતાં તે ઉપરથી મુખ્ય નીચલા ઇબ્રાહીમ અમશાસ્પદોનાં નામો મળે છે:—

હોરમજદ, બહમન, સપદારમદ, આવાં, આદર, મેહર, તીર, ખેહરામ.

આ નાની ટીપ ઉપરાંત, પાદશાહ દારાયસ હીસ્તાર્પીસે નક્કે રસ્તમ અને બીહીસ્તુન વીગેરે ઠેકાણે કારાવેલી પોતાની ફતેહોની તખ્તીઓમાંથી હખામની જમાનાના પાર્સીઓના સંઘના મલીને નવ મહીનાઓનાં નામો મળે છે, જેમાં અગત કરીને અરદીખેહસ્ત અને શેહેરેવર, વીગેરે નામો પીછાની શકાય છે, માટે એ અમશાસ્પદોનાં નામો પણ ઉપલી ટીપમાં ઉમેરાવાં જોઈએ. અને વળી હીરોડોટસ કહે છે કે ધરાતીઓ માહતાબ અને પવનને પણ માન આપતા હતા, સારે નીચે આપેલી ટીપ મુજબના ઇબ્રાહીમ અમશાસ્પદો હખામનીઓના વખતમાં જાણીતા હતા એવું ચોક્કસ કહે છે. અલબત્ત એ ઉપરાંત બીજા ઇબ્રાહીમ તેમને જાણીતા હશે, પણ તે વીશે આપણને જોઈતી શાહદતો મળી નથી:—

હોરમજદ, બહમન, અરદીખેહસ્ત, શેહેરેવર, અસ્પદાદ, આદર, આવાં,

ખોરશેદ, મોહોર, તીર, મેહર, ખેહરામ, રામ, ગોવાદ, આસ્માન.

પાદશાહ દારાયસ બીહીસ્તુન ખાતેના એક લેખમાં એવું જાહેર કરે છે કે “હોરમજદ અને બીજા ઇબ્રાહીમને મદદ આપી.” આ બીજા ઇબ્રાહીમ સંખ્યા અને નામો ઉપલા લેખમાં જણાવેલાં નથી. પણ હોરમજદ સર્વમાં વડો હતો, તે દારાયસના નક્કે રસ્તમ ખાતેના લેખની શરૂઆતમાંજ તેનું નામ યાદ કરીને તેને કંઈ જણાવે છે તે ઉપરથી માલુમ પડે છે. તેમાં તે લખે છે કે “મોટા ખોદા હોરમજદ, જેણે આ જમીન પેદા કરી, પેલા આસમાન પેદા કરી, માણસ જાતને પેદા કરી, માણસ જાતને જીંદગી બક્ષી,” ઇત્યાદી. હોરમજદ પછીના દરજ્જે બીજા કાયા ઇબ્રાહીમ અમશાસ્પદનો હતો તે આપણે કહી શકતા નથી; તોપણ હીરોડોટસે જણાવેલા હખામની પાર્સીઓના દેવતાઓની ઘોડીક હકીકત હીઆં નોંધી લેવી જોઈએ.

(૧) હોરમજદ—હખામનીઓનો સર્વથી વડો દેવતા. અથવા ખોદા અને પેદા કરનાર હોરમજદ હતો તેમાં કશો સંદેહ નથી. પાદશાહોની તખ્તીઓ ઉપરથી તેનું નામ આપણને “ઔરમજદ” એવું મળે છે; એ નામ ઘણાખરા યુનાની લખનારાઓનેથી ખબર હોય એવું જણાય છે, તો જોકે તેઓ તેને તરેહવાર અપભ્રંશ ઉચારે લખી ગયા છે. મજકુર હખામની ઉચાર પણ બીગડેલો જ છે, કેમકે અસલ ‘અહુર-મજદ’ નું તેમના વખતમાં ‘ઔરમજદ’ બની ગયું હતું. યુનાનીઓએ તો તેને વધારે ને વધારે બીગડેલાં નામોથી ઓળખાવ્યો છે; તોપણ હીરોડોટસ તો તેનું એવું અપભ્રંશ નામ પણ નહીં દેતાં પોતાના વડા દેવતા ‘જયુસ’ ના નામથીજ પાર્સીઓના ખોદાને પણ ઓળખાવી ગયો છે. પ્લુટાર્કે હખામની પાર્સીઓના મજબૂતનું બીજાઓ કરતાં વધારે અધુરું વીવેચન કર્યું છે તેના જણાવ્યા મુજબ એ એકેકથી ઉલટી ખાસીયતની શક્તિ-ઓથી સર્વ ચીજની પેદાયશ થયલી ધરાનીઓ માનતા હતા, જે બંને શક્તિઓ એકકની સામે લડતી હતી; એક રોશની યાને ધનસાદ તરફની અને બીજી અંધકાર યાને ખુરાઇ તરફની હતી. આ ઉપરથી તેઓમાં એ વીચાર ચાલતા હતા. એક વીચારવાલાઓ એવું માનતા હતા કે ખોદા એ છે, જેમાંનો એક ભલી પેદાયશનો અને બીજો ખુરી પેદાયશનો સાહેબ છે. બીજો વીચાર એવો હતો કે જે ભલી પેદાયશનો સાહેબ છે તેજ ખરા ખોદા છે, અને ખુરી પેદાયશ કરનાર તો દેવ છે. પ્લુટાર્ક સમજાવે છે કે જરતોસ્ત પેગામ્બર પોતે પણ એમજ કહી ગયો છે, અને તેણે ભલી પેદાયશવાલા ખોદાને હોરમજદનું તથા તેના હરીફને હારેમનનું નામ આપ્યું છે. હખામની વખતમાં જેમ મનાતું હશે તેમ પ્લુટાર્ક આ વીચારો જણાવી ગયો હશે, પણ જરતોસ્તે જે એ એકેકથી ઉલટાં કામો કરનારી શક્તિઓ વીશે સમજણ પાડી છે તે જેમ તે સમજ્યો નથી તેમ હખામની પાર્સીઓ પણ કદાચ સમજ્યા નહીજ હશે, અને તેથીજ તેઓમાં ખોદા વીશે જેવો જેમએ તેવો વાસ્તવીક ખયાલ હોય એમ જણાતું નથી. દારાયસ પોતાની તખ્તીઓમાં હોરમજદને “ખોદા” અને “મોટા ખોદા” કહી ગયો છે; પણ “સર્વથી મોટા” એવો એલકાચ તેણે તેને આપ્યો નથી, તે ઉપરથી કદાચ અનુમાન કરવાને કારણ મળે કે તે વખતે અવસ્તાવાણીના શીલસુરી ભરેલાં લખાણની જેવી જેમણે તેવી સમજ ધરાવવામાં આવી નહીં હશે તેથી તે વખતના જરતોસ્તીઓએ હારેમનને હોરમજદથી ઉતરતો નહીં પણ તેના હરીફ અને ખરાખરીયા દાખલ ગણ્યો હશે. અલબત્ત, આ હરીફ હોરમજદના જેટલું બળ ધરાવી શકતો નથી, કેમકે આંતે ભલી પેદાયશનીજ કુતેહ છે એમ હખામનીઓ માનતા હતા ખરા; પણ હોરમજદ પોતે તો ખરું જોતાં હરીફ વીનાનો છે, અને હારેમન જેનો હરીફ છે તે તો સપેનામીનો નામે એક બીજીજ શક્તિ છે, એવી હખામનીઓને ખબર હોય એમ લાગતું નથી. ખુદ વંદીદાદમાં પણ આ ખરી સમજણ સાચવી રાખેલી જણાતી નથી, ત્યારે હખામની ધરાનીઓના વખતમાં તેજ સમજણની આપણ વડી રાખીએ તે કેવળ નહીં બને એવું છે. સઘળું બહુ, સઘળું નેક, સઘળું જ્ઞાન, સઘળી રોશની તે હોરમજદ અને હોરમજદનું જ છે, એમ તો તેઓ સમજતા હતા. રોશનીજ તેનું મકાન અને રોશનીજ તેનું સદાનું સ્થળ છે, એમ તેઓ માનતા હતા; અને પાદશાહ જર્કસીસે પોતાના મુલુકો વધારવાના લોભ સંબંધી એકવાર એમ કહેલું યુનાનીઓએ નોંધ્યું છે કે “હું માઝ રાજ એટલું બધું વધારીશ કે તેની સરહદ છેક હોરમજદનાં રોશન મકાન સુધી જઈ પુગે.” (ડૉ. એડોલ્ફ રૅપ, “અસલી ધરાનીઓનાં ધર્મ અને રીતભાત,” મી. ૩. કામાએ કરેલો ઇંગ્રેજી તરજુમો, સફે ૬૯.) હખામનીઓ હોરમજદની પ્રાર્થના વખતે તેને ઉંચાં બેઠેશ્વરમાં વસતો જણીને પોતાના હાથ

ઉંચા ધરતા હતા. હીરોડોટસ તેમના ખોદા વીરોના વીચારથી કેવળ અચ્ચત્ત હતા, પણ યુસીપ્પસ નામે એક લખનારે ફાઇલો નામે એક બીજા લખનાર ઉપરથી હોરમજદ સંબંધી જે ઉતારો કીધો છે તે અવસ્તામાં જણાવેલી હોરમજદની સેફતોમાંની કેટલીક મુખ્ય સેફતોને મળતો આવે છે. ફાઇલો લખી ગયો છે કે આ ઉતારો તેણે ધરાનીઓનાં પવિત્ર લખાણ ઉપરથી કર્યો છે, અને તે લખાણ જરતોસ્તનું પોતાનું છે. અલબત્ત આ છેલ્લી વાતમાં તેણે કંઈક હદ બાહરે કહ્યું છે, કેમકે નીચે જણાવેલી તુલોતવીદ મતલબનો એક આખો ફકરો ગાથાવાણીમાંથી મલી આવશે નહીં; પણ હોરમજદ યસ્તમાંથી એ ફકરામાંની સેફતોનાં નામોની શોધ થઈ શકશે :—

“હોરમજદ સર્વથી પેહેલો, નહીં નાશ પામે એવો, હમેશાં હમેશ કાયમ રહેનારો, પોતાની મેળે પેદા થયેલો, જેના વીભાગો નહીં થઈ શકે એવો, જેની સરખામણી નહીં થઈ શકે એવો, દરેક બલી પેદાયશનો સાહેબ, નહીં બીગડે એવો, બલામાં સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ, ડાહપણવાળાઓમાં સર્વથી ડાહપણવાળો, સુલેહ અને ધનસાફનો પીતા, પોતાની મેળે શીખેલો, કુદરતી, સમ્પુર્ણ, ડાહ્યો,” ઇત્યાદી.—
રૃપ, સફ ૧૦૦.

આ સઘળી ખુબીઓવાળો ધરાનીઓનો હોરમજદ સર્વથી વડા ખોદાના દરજ્જાનો પોતાની મેળે સામેત થાય છે; અને જેમ ઉપલા લખનારે જણાવ્યું છે તેમ ધરાની પાર્સીઓ હોરમજદને આ સઘળી ખુબીઓવાળા ખોદા તરીકે ગણી ગયા હોયતો તેઓ એક ગમથી ખુદ જર તોસ્તે પોતે સમજણ આપીછે તેમ હોરમજદને વડો અને વગર હરીફનો ગણવા છતાં બીજી ગમથી વંદીદદમાં છે તેમ તેઓ તેના હરીફ દાખલ હોરમનને ગણતા હતા એમ સામેત થાયછે. અવસ્તામાં હોરમજદની સેફત કેવી છે તેનું હીઆં લખાણ વીવેચન કરવાની જરૂર નથી. ફાઇલો ઉપરથી આપેલી સેફતોની ઉપલી ટીપને મળતી તેમજ એ કરતાં બીજી કેટલીક વીશેષ ખુબીઓવાળો હોરમજદ અવસ્તામાં જાહેર થયેલોછે. આ સઘળી ખુબીઓ નીચલી ટીપ ઉપરથી જણાશે, જે ખુદલું દેખાડેછે કે હોરમજદ સર્વથી વડો છે, તેનો કોઈ હરીફ નથી, અને સર્વ પેદાયશ તેનાથીજ છે:—

સર્વ વ્યાપક, અકલમંદ, ડાહપણ વાળો, વૃદ્ધી વાળો, વૃદ્ધી કરનાર, પાસખાની કરનાર, જીંદગી બક્ષનાર, ધણેજ ફાયદો પોહોચાડનાર, દુશ્મન વગરનો, ધનસારી, સર્વ જોનાર, તનદરોસ્તી આપનાર, પેદા કરનાર, પોષણ કરનાર, આઘાહી રાખનાર, દુર જોનાર, પાળનાર, મરજી મુજબ અને કીર્તિથી રાજકરનાર, નહીં ઠગનાર, નહીં ઠગાનાર, ખરાબીને તોડનાર, ફાયદો કરનાર, પુર રોશનીવાળો, શુરો, ખુલંદ, તુરમંદ, માહજાની, સર્વજ્ઞ, ઇત્યાદી.

અમશાસ્પંદો અને બીજા ધજદો હોરમજદના જોડયા નથી, પણ તેના તાબેદાર અને તેના હુકમ મુજબ ચાલનારા છે તે વીશેનો એક ફકરો હોરમજદ યસ્તમાંથી હીઆં ટાંકીયે છીએ:—

“અહીઆં (અથવા આ) અએ જરતોસ્ત! બહમન (અમશાસ્પંદ) મારી પેદાએશ છે! અએ જરતોસ્ત! અહીયાં અરદીએહેસ્ત (અમશાસ્પંદ) મારી પેદાયશ છે! અએ જરતોસ્ત! અહીયાં શેહેરેવર (અમશાસ્પંદ) મારી પેદાયશ છે! અએ જરતોસ્ત! અહીયાં અસ્પંદાદ (અમશાસ્પંદ) મારી પેદાયશ છે! અહીયાં ખોરદાદ તથા અમરદાદ (અમશાસ્પંદો,) જેઓ બીજી હૈયાતીમાં જનારા અશો (લોકો)નો બદલો છે (તેઓબી) અએ જરતોસ્ત મારી પેદાયશ છે” —
ખોરદેહ અવસ્તા બા માએની, સફા ૧૭૨.

વળી એક ઠેકાણે એમ આવ્યું છે કે અમશાસ્પદોનો “આપ” અને “શીખવનાર” હોરમજદ છે. (ફરવરદીન યસ્ત, ક્ર૦ ૮૩.)

(૨) ખોરશેદ.—“** બીજી સહવારે જ્યારે તેઓ (ધરાનીઓ) સુરજને તણુ થવાની વાટ જોતા હતા ત્યારે પુલ ઉપર સઘલી જતની ખુશખોદ ખાળવામાં આવી અને રસ્તા ઉપર મેદીની ડાંખલીઓ પાંથરી. જ્યારે સુરજ દેખાયો ત્યારે જર્કસીસે એક સોનાના વાસણમાંથી દરીયામાં દારૂ રેડયો અને પછી આક્રતાબની સ્તુતી કરીને એવી દોઆ આહી કે”—ઇત્યાદી—દૃક૦ ૭, બાબ ૫૪.

આક્રતાબને હખામની ધરાનીઓ તેને લાયકનો મરતબો આપી ગયા છે. પુરાતન વખ્તમાં જ્યારે મજહબની જરતોસ્તી દીન આપણા પેગામ્બરે જાહેર કીધી નહતી તે વખતે અને તેની આગમજ આપણા નેયાગાનો અનેક ઇજદોને વડા દેવતા ગણી માન આપતા હતા. તે વખતનો આપણો ધર્મ વેદીક હતો. તે વખતે આપણુ એકજ ખોદાને પીછાનીને બીજા ઇજદોને તેનાથી ઉતરતા ગણવાને બદલે દરેક દેવતાને એકેકની બરાબરની શક્તી ધરાવનાર ગણીને માન આપતા હતા. પણ હજરત જરતોસ્તીની માજહબની—જરતોસ્તી દીનમાં—આપણુ શીખ્યા કે પેદા કરનાર એકજ અને તે અહુરમજદ છે, અને આક્રીના ઇજદ અમશાસ્પદો તેના બરાબરીયા નથી, તેનાથી સ્વતંત્ર નથી, પણ તેની પોતાની પેદા કીધેલી વધતી ઓછી અને એકેકથી જુદી જુદી ખુબીઓ ધરાવનારી શક્તીઓ છે. આ શક્તીઓમાંની એક ખોરશેદ છે. વેદીક ધર્મ અગત કરીને કુદરતી વસ્તુઓની આરાધના શીખવનારો હતો; માજહબની—જરતોસ્તી ધર્મ એકજ ખોદાને પીછાનવાનું શીખવે છે. પણ તેમ છતાં વેદીક ધર્મ વખતની કુદરતી વસ્તુઓ પાછળા વખતમાં પોતાનો દરજ્જો એકદમ ખોડી બેઠી હોય એમ જણાતું નથી. ખોરશેદ, માહતાબ, આતશ, પાણી, જમીન, પવન, રેશની, વરસાદ, એ સર્વ વેદીક દેવતાઓ ગણાયા હતા; અને એ સઘળી કુદરતી વસ્તુઓના મવક્કલ ઇજદો જરતોસ્તી ધર્મમાં પણ પોતાનો મરતબો જાળવી શક્યા છે—તદ્વાત એટલોજ છે કે તેઓ સર્વ સ્વતંત્ર નહીં પણ એક ખોદાની પેદાયશ ગણાઇ છે. અને તે ખરું છે. આજે ખોરશેદને આપણુ ખોદાની એક અતી ઉતમ પેદાયશ દાખલ ગણીને વખાણીયે તો તે કેવળ ખરું છે;—વીધા, જે આજના જમાનામાં સારી સમજ ધરાવનાર માણસ જાતનો ખરો ધર્મ છે, તે પોતે આજે ખોરશેદની સ્તુતી કરવાનું આપણને શીખવે છે. અને હખામની વખતના ધરાની પાર્સીઓ આજની પેઠેજ ખોરશેદને તેનાં તેજ અને પ્રકાશને માટે, તેનાથી મળતી ગરમી અને તનદરોસ્તીને માટે, વખણતા હતા. ખુદ અવસ્તામાંથી ખોરશેદ વીશે આપણને જે કંઈ થોડીઘણી હકીકત મળે છે તેમ વિદ્યા શીખવે છે તેમજ આપણને સુચવે છે. હખામનીઓ કુદરતી પેદાયશોમાં સુરજને એક ઇજદ દાખલ સર્વથી મોટો દરજ્જો આપતા હતા. ગોયા હોરમજદથીજ ઉતરતો ખોરશેદ હોય તેમ તેઓ તેને માન આપતા હતા. યુનાની લખનારાઓ આપણને જણાવી ગય છે કે પાછળા વખતના હખામની પાર્સીઓ પોતાના મોટા તેહવારો અને જશનો વખતે હોરમજદની અને ઇજદોની નીશાન દાખલ તેમને અર્પણુ કરેલા રથ કાઢાડતા હતા અને સરઘસના આકારમાં તેમને મોટા ભપકા સાથે ફેરવતા હતા. એ રથોમાં હોરમજદના રથ પછીનો દરજ્જો ખોરશેદના રથનો હતો; હોરમજદ પછી ખોરશેદને તેઓ ભેટો નજર કરતા હતા; હોરમજદ પછી તુરતજ તેઓ ખોરશેદની સ્તુતી કરતા હતા (રૅપ, સફે ૧૩૯). હખામની પાદશાહો લગાઇમાં નીકળતી વખતે સુરજ ઉગ્યા વીના, અને તેની વખાણુ કીધા વીના, તેમજ તેનાથી પોતાની ફૂતેહને માટે દોઆ માંગ્યા વીના કદી કુચ કરતા ન હતા, તે હીરોડોસના ઉપર ટાંકલા ફકરા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. સાસાની

પાદશાહોના વખતમાં તો આક્રતાબની આરાધનાએ વધારે પગળાં ભર્યા હતાં, તે હ'ધ સુધી કે આક્રતાબની આરાધના તેજ ગોયા માનવદયસ્તી જરતોસ્તી ધર્મ હોય તેમ ખ્રીસ્તીઓને તાબે કરતી વેળા પાદશાહો તેમને ખોરશેદની સ્તુતી કરવાની ફરજ પાડતા હતા.

અવસ્તામાં ખોરશેદ હોરમજદની પેદાયશ છે એમ અનેક ટેકાણે જણાવેલું છે. તેમાં તેને હોરમજદનું તન કહ્યું છે. “તેજ ઘોડાવાળો ખોરશેદ હોરમજદનું શરીર છે, એમ ખુદ્દા શબ્દોમાં આપણ વાંચીએ છીએ (ફરવરદીન યસ્ત, ક્રં ૮૧). તેમાં તેને અમર ગણ્યો છે,” અને વીઘા કેહે છે કે કરોડો વરસો થયાં જે ખોરશેદ આપણાં સુર્ય મંડળને રોશની અને ગરમી, તનદરોસ્તી અને જીંદગી આપતો રહ્યો છે તેજ ખોદશેદ આજે જેવો ને તેવો છે. ખોરશેદ વળી “નુર-વાળો” છે અને વળી તેની જોડે તેને “તેજ ઘોડાવાળો” કહ્યું છે. (ખોરશેદ ન્યાયશ.) આ તેની છેલ્લી ઉપમામાં હખામની પાદશાહો ખોરશેદની નીશાન દાખલ સુંદર ઘોડાઓ જોડેલા રથ કાઢાડતા હતા તેની સમજનો સમાસ થયેલો છે. પણ એટલુંજ નથી. પુરાતન વેદીક ધર્મમાં પણ સુર્યની ગાડીનું બયાન આવેલું છે, જે ઉપર સવાર થઇને તે ફરવા નીકળતો હતો (રીગવેદ, મંડળ ૧૦, ભજન ૪૯, શ્લોક ૭). એ રીતે ખોરશેદની, સ્તુતીમાં તેની ચાલુ ઉપમાંઓ સાથનો વાક્ય આ મુજબનોજ મળે છે કે “ખોરશેદ અમર-નુરમંદ, તેજ ઘોડાવાળો” છે. ખોરશેદનો દરજ્જો મોટો છે, બીજા ઇજદો કરતાં પણ મોટો છે; કાંએકે જ્યારે ખોરશેદ રોશની આપવા માટે પ્રકાશ છે, ત્યારે સેંકડો અને હજારો મીનો યાને અણુદીઠ ઇજદો તેનાં માનને ખાતર. ઉભા થાય છે (ખોરં ન્યાયશ.). વડાનાં આદરમાનને થકી નાનાએ ઉભું થવું એ ઘણું પુરાતન અને પસંદ કરવા જોગ રેવાજ છે, અને તે આજે તમામ સુધરેલી પ્રજાઓમાં પણ ચાલુ છે. તેમ કરવું એક વીવેક ગણાય છે, જે વીવેક વગરને માણસ સારી તરખ્યતવાળો ગણાતો નથી. હવે હખામની પાર્સીઓ ખોરશેદને માત્ર હોરમજદથીજ ઉતરતો ગણીને આરાધતા તથા માન આપતા હતા, તે અવસ્તાના આ ફકરાને અનુસરીનેજ હતું, એમ સીદ્ધ થાય છે. ખોરશેદનાં માનને ખાતર ઉભા થનારા ઇજદો તેના મદદનીશ જેવા છે, કેમકે અવસ્તામાં જણાવ્યું છે તે મુજબ તેઓ ઉભા થઇને ખોરશેદની રોશનીને પ્રથમ ભેગી કરે છે, તેને જમીન ઉપર મોકલી આપે છે, અને તેને ચોતરફ વેહેંચી નાંખે છે. (ખોરં ન્યાયશ.) આમ કરવાનો સખખ એ છે કે ખોરશેદની રોશની અશોષની યાને ભલી પેદાયશની જોડાનની વૃદ્ધી કરે છે. (ખોરં ન્યાં) વીઘા આપણને સમજાવે છે કે ખોરશેદની રોશની અને ગરમીથી માણસ જાતની અને પ્રાણી તેમજ વનસ્પતીમાત્રની જીંદગી છે. ખોરશેદની રોશની એટલામાટેજ જોડાનની વૃદ્ધી કરનાર સામેત થાય છે. પણ એટલુંજ નથી. અવસ્તામાં સ્તુતી કરવામાં આવી છે કે જ્યારે ખોરશેદ ઉગે છે ત્યારે હોરમજદની પેદા કીધેલી જમીન પવીત્ર થાય છે, તેમજ વેહેતાં પાણી, તેમજ ઝરાનાં, દરીયાનાં અને સ્થીર પાણી, એ સર્વ પવીત્ર બને છે, તથા સપેનામીનોની ભલી પેદાયશ પણ સ્વછ થાય છે. (ખોરં ન્યાં) હીઆં આપણ એક અસલ સીદ્ધાંત ઉપર આવીએ છીએ, કે જે મુજબ ગનામીનોની તમામ બદ પેદાયશોનો ગલબો રાતની અંધારીને વખતે એટલો બધો ચાલે છે કે તેથી સપેનામીનોની ભલી પેદાયશને ઘણી ઇજા ખમવી પડે છે, અને તેની પવીત્રાઇ ઘટી જાય છે. એટલામાટે રાતની અંધારી જે તમામ દુષ્પ દર્દ, આક્ર-ત, અને ખુરાઇથી ભરપુર ગણાઇ છે, તે ખોરશેદના પ્રગટ થવાથી દુર અને દંડે થઇ જાય છે, અને ખોરશેદ સઘળી સારી પેદાયશને પાછી પવીત્ર બનાવે છે, તેને પાછું જોર અને જીંદગી બક્ષે છે, અને સઘળે આપ્પાદી અને સુખ પાંધરી નાંખે છે. આ સીધાંતને એક બીજો ટેકો ખુદ અવસ્તા ઉપરથીજ મળે છે. તેમાં જણાવે છે કે અગરજો ખોરશેદ આ હક્ટકેસ્વર જમીન

ઉપર નહીં પ્રકાશે તો આ દુનીયાની તમામ પેદાયશોને દેવો નાશ કરે (ખારન્ધાં). રોશની ખોરશેદનું નુર છે અને જો ખોરશેદ પ્રકાશે નહીં તો રોશની જમીન ઉપર પંથરાય નહીં; રોશનીની ગેરહાજરી તે અંધકાર છે, અને અંધકાર તમામ ખરાબીઓનું મુળ ગણાયું છે, માટે રોશનીમાં પેદાયશોની જુદી થાય છે તેમ અંધકારમાં તેમનો નાશ થાય છે. એ નાશ કરનારને ઉપલા ફકરામાં દેવો કહ્યા છે. આ દેવો કોઈ નહીં પણ અંધકારમાંથી જન્મ લેતી સદા, ગલીચી, બીનાશ, દુર્ગંધ, ધ્યાદી છે. વંદીદાદમાં દેવોનું નામ કોણે આપ્યું છે તે આગળ ચાલતાં આપણુ વીગતે જોઈશું. અવસ્તાનો ઉપલો વાક્ય આજની વીધાની શીખવણીને જોલેખેલ અનુસરતો છે તે વીશે વધારે લખાણ કરવાની કશી અગત રહી નથી.

(૩) માહતાય—કુદરતી નુરોમાંનું બીજું માહતાય છે, પણ ખોરશેદના જેટલો મર-તમો જેમ માહતાયને હખામની ધરાનીઓએ આપેલો જણીતો નથી તેમ અવસ્તામાંથી માહતાય વીશેનું બ્યાન પણ ખોરશેદના જેટલું મલતું નથી. તોપણ રાત્રે પ્રકાશતી વેળા હખામની પાર્સીઓ માહતાયની સ્તુતી કરતા અને તેને બેટો આપતા હતા, એમાંતો શક નથી. અવ-સ્તામાં ખુલ્લું જાહેર કીધું છે કે માહતાય હોરમજદની પેદાયશ છે અને તેનાથીજ તે પંદર દાહાડા તેજમાં વધે છે તથા તેટલાજ દાહાડા ઘટે છે (માહબોખ્તાર ન્યાયશ). ખોરશેદની માફકજ તેનાં માનને ખાતર પણ ઇન્દ્રઅમશાર્પદો ઉભા થાય છે, તથા તેની રોશનીને બેગીં ફરી જમીન ઉપર મોકલાવી પાંચરી નાંખે છે. તેની આ રોશનીને લીધે જમીન ઉપર દવની પેઠે લીલા રંગના ઝાડના પીળાઓ ઝુટી નીકળે છે. માહતાયની ઉપમાંઓમાં તેને ચળકાટ, નુર, રોશની વીગેરે ધરાવનારો કહ્યો છે, એટલુંજ નહીં પણ તેને ગરમી આપનાર અને તેટલામાટે તનદરોસ્તી આપનાર જણાવ્યો છે, તે કેવળ ખરું છે. તે મદદ, દોલત, ક્ષયદો અને સારી ચીજો બક્ષનાર એક જોરાવર ઇન્દ્ર છે. (માહન્ ન્યાયશ.)

(૪) આતશ : તેની મોટાઇ—તેમાં નસો બાળવાની મનાઈ—તેનો ખોરાક.

“.....ધરાનીઓ આતશને એક દેવતા દાખલ ગણીને માન આપે છે. ખુમ્બલાં માણસની લાસને બાળ-વાનો રેવાજ જેમ તેઓમાં તેમજ મોસરનાં લોકોમાં જાયજ નથી, એવું ધારીને કે એક દેવતાને ઇનસાનની લાસનો ખોરાક આપવો એ અધમ કામ છે.”—૬૩૦ ૩, બાબ ૧૬.

હીરોડોટસને અસલી પાર્સીઓના કેટલાક ઇન્દ્રો વીશે કંઈક સારું જ્ઞાન હોય એમ જણાય છે. તેઓ આતશને એક ઇન્દ્ર ગણી ને માન આપતા હતા તથા તેમાં લાસને બાળ-વાનું ધીકાર ભરેલું અને પાપી કામ સમજતા હતા, એમ આપણો તવારીખનવેશ જણાવી જાય છે તે એટલું બધું સાચું છે કે તેને ખુદ અવસ્તા ઉપરથી ટેકો મળે છે. આતશ એક ઇન્દ્ર છે, અને વલી ઘણો માન પામેલો ઇન્દ્ર છે, તેમાં કશો શક નથી. અવસ્તાનાં લખાણ મુજબ આતશ હોરમજદ તરફની સર્વ ચીજોને પાક કરનાર છે. (સાધારણ રીતે આતશને હોરમજદનો ‘પુત્ર’ યાને ‘બેટો’ ગણવામાં આવે છે, પણ સંસ્કૃત ધાતુ પૂ=પવીત્ર કરવું, એ ઉપરથી ‘પુત્ર’નો અર્થ એરવદ કા. એ. કાંગાએ ‘પવીત્ર કરનાર’ નો કીધો છે તે અમને બંધ ખેંસતો અને આજની વીધાને અનુસરતો લાગે છે.) હવે પવી-ત્રાઇ તે માજદયસ્ની ધર્મનો મુખ્ય પાયો છે, અને જે ચીજ પોતે પવીત્ર હોય તેજ ચીજ બીજી પેદાયશોને પવીત્ર કરવાની શક્તી ધરાવે છે. એટલામાટે આતશ પોતે એવો તો સ્વછ અને પવીત્ર ઇન્દ્ર ગણાયો છે કે સર્વ પેદાયશોને ગોયા પવીત્ર કરનારનો એલકાબ તેને મળ્યો છે, અને ગોયા એ કામ તેનુંજ હોય તેમ તેને તે સોંપવામાં આવ્યું છે. વલી આતશ “જુદી કરનાર,” ગલીચી વીગેરેની સામે “લડનાર” યાને તેને દંડ કરનાર, પુરતાં નુરવાલો અને વલી આસપાસનાઓને “પુરતી તનદરોસ્તી આપનાર” છે (આતશ ન્યાયશ).

આતશથી તનદરેસ્તી મળે એ આજની વીધાના પ્રકાશ પછી આપણને નવાઈ જેવું લાગતું નથી. ગલીચી અને ડુવડાઈ, ગંધારા અને બીજી પીડાકારી, જેમને વંદીદાદમાં દેવ જણાવી છે, તે દેવો સામે લડનાર આતશ છે; અને આતશની રેશની અને ગરમીથી એ સર્વ ગલીચી સાફ થઈ જાય છે માટે તેમનાથી માણસની તંદરેસ્તીમાં થતી ખલલ દૂર થઈ જાય છે, અને એ રીતે ગોયા આતશ તનદરેસ્તી આપે છે, એવો વીચાર જન્મ પામે છે. પણ એટલું જ નથી. આતશ તે ગરમી છે અને ગરમી તે જીવ છે. તનની ગરમી છે ત્યાં સુધી જીવ અને જીંદગી છે; તે ગરમી ગઈ કે સર્દીનો કાચુ ફરી વળે છે, એટલે મોત નીપજે છે. માટે આતશથીજ તનદરેસ્તી છે, અને જીવ હોય ત્યાં સુધીનીજ તનદરેસ્તીની હદ છે. આ ટુક ખોલાસા પછી આતશની અવસ્તામાં કરેલી બીજી વીશેષ સ્તુતી આપણાં ધ્યાનમાં ઉતરે છે. તેના કને ભગતી કરનાર જેઠે અક્ષેશો માંગે છે તેમાં તેઓ પોતાનું સુખ, પોપણ, લાંબી જીંદગી, ડાહ્યપણ, અકલ હુશીયારી વીગેરેની ઇચ્છા કરે છે (આતશ ન્યાયશ). પાદશાહ દારાયસ હિસ્તાસ્પીસે આક્રતાય અને મીથ્રની, અને તેમની જોડે આતશની સ્તુતી કરીને પછી પોતાનાં લસ્કરને માટે હીમત અને આહુરીની અક્ષેશો માંગી હતી (રૅપ, સક્રે ૧૪૪). વળી આશત કને ફર્જંદની અક્ષેશ પણ માંગવામાં આવી છે, (આ. ન્યા. ૦). હવે જ્યારે આતશ અને ગરમી અને જીંદગી, એ સઘળાં એકનાંએક અથવા એકકેને જન્મ આપનાર યા મદદ કરનાર છે, સારે ફર્જંદ અને લાંબી જીંદગીની અક્ષેશ માંગવાનો ભેદ આપણને તુરત સમજ પડી જાય છે. આ અક્ષેશોની માંગણીમાં શીલસુરી છે, અને અવસ્તા વાણી બની તે વખતના આપણા નેયાગાનોની ઉમદા સમજશક્તી વીશે આપણાં મનમાં ઉંચો વીચાર ખેસે છે. વળી આતશની ખુબીઓમાં જણાવે છે કે તે પોતે “જેરાવર” અને “સૌથી તેજવાળો” તથા “હીમત આપનાર” છે. જેરાવર તે એટલામાટે છે કે ગલીચીના દેવદરજે સામેની લડાઈમાં તે ફતેહ મેળવે છે; સૌથી તેજવાળો તે એટલામાટે છે કે લાંબી જીંદગી અને ફર્જંદોની વૃદ્ધી જેવી અક્ષેશો આપવાની તે શક્તી ધરાવે છે; હીમત આપનાર તે એટલા માટે છે કે તે અધિકારને દંડે કરે છે, કેજે અધિકાર માણસજાતને ભય પમાડનારો શત્રુ છે, તેની શક્તિને ઓછી કરનાર, તેનાં મનમાં શંકર, ચીંતા, અને મોતના વીચારો પેદા કરનાર મુદ્દ છે. વળી આતશ માણસનો “દોસ્ત” છે, અને એ દોસ્તીના હકમાં તેને હીમત આપનારો મદદગાર સાથી થઈ પડે છે. એટલા માટે તે માણસને સુચના કરે છે કે તેણે દરરાત્રે ત્રણ મરતખે ઉઠીને આતશને રેશન કરવો, નહીં તો કે થંડીનો દેવ “આજ” ગલખો ફરીને પ્રથમ આતશને અને આતશની ગેરહાજરીમાં તેના મીત્ર માણસને થંડો બનાવી દેશે. (વંદી. પરગ. ૧૮, ૬૦ ૧૯-૨૨). આતશનાં આ સઘળાં બયાનમાં જેમ દેખાઈતી સચાઈ તેમજ શીલસુરી ભેદો સમાયલા છે. આકાશ ઉપરની રેશની તે આક્રતાય અને માહતાય અને સેતારાઓ છે; પણ આતશ આ જમીન ઉપરની રેશની છે, અને અવસ્તાવાણીમાં તેનો દરજ્જો આક્રતાયથીજ ઉતરતો જણાય છે. ખોરશેદને તેમાં જ્યારે હોરમજદનું તન અને આંખ ગણી છે ત્યારે આતશને ખુદ હોરમજદનો કેબલો ગણ્યો છે. હોરમજદનું મકાન તમામ રેશની અને રેશની છે, માટે આકાશમા ખોરશેદ, અને પૃથ્વી ઉપર આતશ હોરમજદની રેશનીની ગોયા નાની નીશાન અથવા નજીવા નમુના છે. તેમને જોઈને હોરમજદની હૈયાતીનો આપણને ખેયાલ આવે છે; તેમની રેશનીની ખુબીઓ પીછાનીને હોરમજદની રેશનીના અણુહદપણાં વીશે આપણને વીચાર બંધાય છે.

એક વખત જો આતશ પવિત્ર છે અને સર્વ પેદાયશોને તે પવિત્ર કરે છે એ વીચાર મજબુત ઠસે છે તો પછી તુરત સમજણ પડી જાય છે કે આતશમાં ગલીચીની અથવા ગલીચીમાં આતશની જગ્યા કરવી, અને નસા અથવા મુરદાને તેમાં નાંખવું અથવા તે વડે તેને

બાળાનું તે આ પવીત્ર ચીજને અપવીત્ર કરવા બરાબર છે. પાણી પોતે પવીત્ર છે, અને બીજી વસ્તુઓને તે સ્વછ કરે છે તેટલા માટે તેને માટે ધરાની પાર્સીઓ જેમ મોટું માન ધરાવતા હતા, અને તેને ખરાબ કરતા ન હતા, તેમજ આતશના સંબંધમાં પણ તેમનો તેવોજ એતેકાદ હતો. આતશની મોટાઇ એકવાર ધ્યાનમાં ઉતર્યા પછી તેની પવીત્રાઇ વીશે કશો શક રહેતો નથી, અને તેટલામાટેજ વંદીદાદમાં આતશને નસા વીગેરેથી ખરાબ કરવાની સખ્ત મનાઇ કીધેલી છે. પ્રથમ તો આતશને મરણ પામેલાં માણસની પડોશમાં નહીં રાખતાં ૩૦ કદમ જેટલો દુર રાખવાનું ફરમાન છે (વં ૫૨૦ ૮, ૬૦ ૭). માથાના કાત્રેલા બાલ, અને આંગળાનાં ઉતારેલા નખ એ નસો ગણાય છે, અને તેટલા માટે ફરમાવ્યું છે કે તેમને આતશથી ૨૦ કદમ દુર લઇ જઇ ઠેકાણે પાડવાં જોઇયે. (પરગ ૧૭, ૬૦ ૫). એક માણસ લાસને અડક્યો હોય તો તે રીમન યાને અપવીત્ર થયલો ગણાય છે. તેવા એક માણસે આતશને અડકવાની સખ્ત મનાઇ છે; અને તેમ છતાં જો તે આતશને અડકે અને તે કામ માટે તોજેશ કરેતો તેને ૮૦૦ દુષ્ટ જનવરો અને ખરફસ્તરોને મારી કાઢવાની સખ્ત સજા ફરમાવી છે. અગરજો તે ઘણી પસ્તાવો કરતો નથી તો તે પસ્તાવા વીના તે ઘણી હજારો જનવરો મારે તોપણ તેની તકસીર માફ થતી નથી. (પરગ ૮, ૬૦ ૧૦૭). અડકવાને બદલે અગરજો કોઇ માણસ આતશ ઉપર નસો લઇ જઇ મેલે અને તેમાં તેને બાજે તો તેથી તે માણસ સદાનો ગુનેહગાર થાયછે અને તેના છુટકારાનો બીજો કશો ઇલાજ નથી; વળી એ કામથી તે માણસ ઘણી જાતની ખરાબીઓને જન્મ આપેછે (પરગ ૭, ૬૦ ૨૬-૨૭). આતશ ઉપર નસો બાળવાનું કામ વંદીદાદમાં બહુ બુરું કાં ગણ્યું છે તે આ છેલ્લા ફકરા ઉપરથી સમજાયછે; અને હીરોટાસ વાજખી લખેછે કે ધરાની પાર્સીઓમાં લાસને બાળવાનો રેવાજ નથી, કારણકે તેમ કરવું તેઓ બહુ અધમ કામ સમજે છે. લાસને આતશ ઉપર બાળવાથી ગલીચી વધેછે, ગંધીલો ધુમાડો ઉડેછે, તે હવામાં ફેલાઇ તેને ખરાબ કરેછે, ખરાબ થયેલી હવા આસપાસ વસનારાંઓના દમમાં જાયછે અને તેથી તનદરોસ્તી બીગડે છે. જે હવા આપણુ દમમાં લઇએ છીએ તેમા ઑક્સીજન અને નૈત્રોજન ગંસો મુખ્ય છે, અને તેઓ ઉપરાંત નાનાં પ્રમાણમાં જે બીજી ગંસો છે તેઓમાંની એક કેરબોનીક એગેડ ગંસ છે. હવાની મેળવણી વાળી સઘળી ગંસોમાં સર્વથી મોટું યાને ૧૦૦ ભાગમાં ૭૯ ભાગ નેટલું પ્રમાણુ નૈત્રોજન ગંસનું છે, કે જે પ્રાણીમાત્રને દમ લેવાનાં કામમાં કશી મદદ આપતી નથી. જો હવામાંથી ઑક્સીજન ગંસ જતી રહે તો આ નૈત્રોજન ગંસને લીધે સઘળી જાનદાર પેદાય-શોનો નાશ થાય. હવે કેરબોનીક એસીડ ગંસ પણ જીવડાઓના સ્વાસોસ્વાસ લેવાના કામને મદદ આપતી નથી. બળતા નસામાંથી તે મોટા પ્રમાણમાં નીકળેછે, અને હવામાંની નૈત્રોજન સાથ મળીને તેઓ ઑક્સીજન ગંસને ખરાબ કરેછે, તેનાં બળને દાબી નાંખેછે. વળી આ બંને ગંસો બળતી નથી પણ ઑક્સીજન તો બળતાંને ટેકો આપેછે, માટે બળતી લાસમાંથી નીકળતા દુર્ગંધ વખતે ઑક્સીજન—જેની દમ લેવા માટે જરૂરીયાત તે—બળી જાયછે અથવા તેનું પ્રમાણુ બહુ ઓછું થઇ જાય છે; પણ તેને બદલે પેલી બે ગંસો નૈત્રોજન અને કેરબોનીક એસીડ જેઓ બળતાંને ટેકો આપનારી નથી, તેમજ વલી શ્વાસ લેવાનાં કામમાં કશી મદદ આપતી નથી તેમનું પ્રમાણુ વધી જાય છે, અને એ રીતે હવા બીગડે છે, ખરાબી પંથરાય છે અને મરણો નીપજે છે. આ સઘળાં પરીણામો બચાંકાર છે અને તેટલા માટેજ લાસને આતશમાં બાળવા સામે વંદીદાદમાં મનાઇ ફરમાવેલી છે. જેમ પાણીમાં તેમજ આતશમાં નસો નાંખવાથી “ખેતીનો નાશ કરનારી ટીપણી” પડે છે (પરગ ૭, ૬૦ ૨૬), કેમકે નસાથી પાણી બીગડે છે અને બીગડેલું પાણી ખેતીનાં

કામમાં આવી શકતું નથી; તેમજ તેથી એવો દુર્ગંધ ફેલાય છે કે તે “ ગાય દોરનો નાશ કરનાર ” થઇ પડે છે, યાને તેથી ગાયદોરમાં મરકી આવે છે અને તેથી “ ધાતકી, ખરાખીવાલા, ખરાખ પેદાયશના જમ્મેસ્તાન ” ને જન્મ લેવાનું કારણ મળે છે. (પરગં ૭, ક્રં ૨, ૭.). આ જમ્મેસ્તાનનો પવન બહુ ખરાખ ગણાયો છે; તે વાય છે ત્યારે સધળે ગોયા મરકી પંથરાય છે. એટલા માટે આતશ ઉપર નસો બાળવો એ કંઠજ નહીં પણ માણસ જાતની ખરાખીમાં વધારો કરવા ખરાખર છે; અને માજદ્યસ્તી-જરતોસ્તી ધર્મ માણસ જાતની આબાદી, સુખ, અને વૃદ્ધીને માટેનો મજહબ છે, માટે તેમાં આ જાતની અપવીત્રાઇ વધારનાર હંમેશાં હંમેશનો પાપી ગણાયો છે. પણ એથીને ઉલટું, યાને નસાને આતશમાં નાંખવાને બદલે તે આતશને નસાની ગલીચીમાંથી દુર કરવાનું તથા તેને વીખેરી નાખવાનું ફરમાન છે. વંદીદાદમાં લખ્યું છે કે તે “ આતશને મારવો જોઇયે ” (પરગં ૮, ક્રં ૭૪), એટલેજ તે આતશની કાઠીઓને છુટી પાડી નાંખી તેમાંથી નસાને દુર રાખવો જોઇયે, એવી મતલબથી કે તે નસો વધારે બળતો અટકે અને તેમાંથી વધારે ખરાખી પંથરાય નહીં. હવે આ રીતે છુટા પાડેલો આતશ પોતાની મેળે ખુબજ જાય, એ કુદરતી છે અને તે તેને ગોયા “ મારવા ” ખરાખર છે. પણ જો આ બળતી કાઠીઓને કોઇ માજદ્યસ્તાન દાદગાહ અથવા આતશની પવીત્ર જગામાં લઇ જાય તેને મોટું સવાબ મળવાની બીના આઠમી પરગરદમાં આપણુ વાંચીયે છીયે.

હીરોટોસ લખે છે કે ઈરાની પાર્સીઓ આતશને એક દેવતા ગણીને માન આપતા હતા અને તેમાં લાસને બાળતા ન હતા, કેમકે એક દેવતાને માણસની લાસનો ખોરાક આપવો તે અધમ કામ છે એવું તેઓ સમજતા હતા. આ વાતમાં કેટલી સચાઇ છે તે આપણે ઉપલા ટુંક ખોલાસા ઉપરથી જોયું છે. પણ આ ઠેકાણે આતશના યોગ્ય ખોરાક વીશે થોડીક હકીકત જણાવવી જરૂરની છે. જો નસો અથવા લાસ આતશ જેવા ઇજદનો ખોરાક નહીં હોયતો ઇરાની પાર્સીઓમાં આતશને માટેનો ખોરાક શો હતો? આતશ ન્યાયશમાં આપણુ વાંચીયે છીયે કે આતશ પોતાના બક્તી કરનારનો દોસ્ત થઇને તેના તરફથી એકસ બેટ મેળવવાની ઇજા કરી તેના હાથ તરફ જુએ છે. આ બેટ કંઠજ નહીં પણ એ સમ, બોય, ચર્ખો અને લુખાન છે. એજ તેનો ખોરાક છે. સુખડ, કાઠી અને બીજાં ખુશખોદાર લાકડાં આતશને રોશન અને ખુશહાલ રાખવા માટે જરૂરનાં છે, અને તેમનીજ તે ઇજા કરે છે. એ લાકડું ગલીચીથી બરેલું હોવું નહીં જોઇયે, કારણ કે ગલીચીને આતશમાં બાળવાનો ગુનાહ છે એટલુંજ નહીં પણ તે બળવાથી ખરાખી ફેલાવો પામે છે. એટલા માટે માણસની ફરજ એ છે કે આ લાકડાં અથવા કાઠી વીખેરની અછી રીતે પરીક્ષા લઇ તેમને સાફ સુક કરીને પછી આતશ ઉપર મુકવી. વળી આતશનો એ ખોરાક લીલો નહીં પણ સુકો હોવો જોઇયે. વંદીદાદમાં આતશના આ ખોરાક તથા તેથી થતા ફાયદા વીશે આ મુજબના એ ફકરાઓ આવેલા છે:—

૭૯. “ અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! (જો) કોઇ શખ્સ “ ઉર્વાસ્ત ” (સુખડ?) અથવા “ વોહુગઝોન ” (યાને સારી તરાહનું ખુશખોદાર લાકડું,) અથવા “ વોહુ કેરેતી ” (યાને અગર,) અથવા “ હધાનએપત ” (નામની ખુશખોદાર ચીજ,) અથવા તો હરેક કોઈ ઘણાંજ ખુશખોદાર ઓરવરની એસમને અશોષએ કરીને આતશને વાસ્તે) લઇજાયતો.

૮૦. જે તરફથી પવન આતશની (ઉપર મુકેલી ખુશખોદાર ચીજની) બોયને પાંથરી નાંખે છે, તે તરફ મીનો દેવો કે જેઓ અધારાની સુરતના દર્વદો છે (તેઓ) ને (તથા તેથી) બેવડા જાદુગરોને તથા પરીઓને હોરમજદનો આતસ) હજમરગણા મારનાર તરીકે સાંખે જાય છે. —કા. એ. કાંગાનો વંદીદાદ, સફે ૧૦૮-૧૦૯, પરગં ૮ ક્રં ૭૯-૮૦.

આ ફકરાઓ ઉપરથી જણાય છે કે આતશ ઉપર મેલેલી સુગંધી પવન મારફતે આસપાસ ફરી વલે છે, જેથી ખરાબ વાસરૂપી જે દેવ દર્શને હોય તે નારી જાય છે અને વળી અંધારી તથા થંડી રાતે જે બચબીટ દુખો માણસને ખેંચેન બનાવે છે તેઓ નાખુદ થઇ જાય છે. એવી સારી કાઠી મેળનાર ધણીને આતશ તરફની દુઆ આ મુજબની છે:—

“આરે ત્યાં (યાને તારા કબીલામાં) ધાય ઢોરનું ટોળું થજે, (યાને તારાં ગાય ઢોરનો વધારો થજે) ! (તારે ત્યાં) માણસોનું પુષ્કળપણું થજે (યાને માણસોની વૃદ્ધિ થજે) ! તારું મન કામ કરતું થજે (યાને તું હુશીયાર તથા વીચાર વંત થજે) ! તારો જીવ (અથવા તારી જીંદગી) કામ કરતી થજે. (યાને તું સારાં કામ કરતો રહેજે.) ! જેટલી રાત તું જીવતો રહે તેટલી (રાત) ખુશહાલી ભરેલી જીંદગાનીના જીવ સાથે તું (તારી) જીંદગી ગુજરજે !” —કા. એ. કાંગાનો વંદીદાદ, સંદ્રે ૨૦૪; પરગં ૧૮, ૬૦ ૨૭.

(૫) પાણી : તેને ખરાબ કરવું નહીં, નદીઓને માટે મોટું માન.

“.....પોતાના શરીરના ચેલ વડે તેઓ (પાર્સીઓ) નદીને કદી ખરાબ કરતા નથી, તેમજ તેમાં પોતાના હાથ પણ ધોતા નથી; વળી તેઓ બીજાઓને પણ તેમ કરવા દેતા નથી, કાંચિકે તેઓ નદીઓને માટે મોટું માન ધરાવે છે.” —૬૩૦ ૧, બાબ ૧૩૬.

આ ફકરામાં જણાવ્યું છે તેમ હીરોડોટસ એકલોજ નહીં પણ સ્ત્રેઓ વીગેરે તેના પછી થઇ ગયલા બીજા યુનાની લખનારાઓ પણ એક આવાજે કમ્બલ કરી જાય છે કે ધરાની પાર્સીઓ પાણીને મોટું માન આપતા હતા અને તેટલા માટે તેઓ તેને ખરાબ કરતા ન હતા. પાણી નીર્મળ અને ચોખું છે, અને તેનામાં બીજી ચીજોને સાફ અને પવિત્ર કરવાની ખુબી છે; માણસ જાતને, પ્રાણી માત્રને તેમજ વનસ્પતી માત્રને તેના વગર ચાલે એમ નથી, અને ગરમીમાં તે તેમને તનદરોસ્ત અને તાજ બનાવે છે. આ અને એવાંજ બીજાં કારણોને થકી પાણી પોતે પવિત્ર ગણાયું છે અને તેને પવિત્ર યાને સ્વછ રાખવાની અગત પીછાનવામાં આવી છે. એટલા માટેજ પાણીને ખરાબ કરવાના ગેરફાયદા છે, અને એટલા માટે ધરાની પાર્સીઓ પાણીને મેલું અને ગંદુ કરવાથી દુર રહેતા હતા, તે કામને ગુનાહનું અને અપવિત્ર સમજતા હતા, અને બીજાઓને તે કામથી અટકાવતા હતા. હખામની ધરાનીઓ આમ કરતા હતા તે તેમના ધર્મનાં ફરમાનને અનુસરીનેજ કરતા હતા એમ અવસ્તાવાણી ઉપરથી ખુલ્લું માલમ પડે છે, અને તે ઉપરથી એકવાર ફરીને સિધ્ધ થાય છે કે હીરોડોટસની આ હકીકતમાં સચાઇ વીશેષ છે. વંદીદાદ ઉપરથી આપણુ આટલો સાર મેલવી શકીએ છીએ કે ચોક્કસ કામોથી પાણીને ખરાબ કરવાની સજા છે અને તેને ખરાબ થતું અટકાવાની ફરજ છે. પ્રથમ આપણુ જોઇએ કે પાણીની ખુબી શી છે. ૭ મી પરગરદના ૧૬ મા ફકરામાં જણાવ્યું છે કે:—

“અએ સૌથી પવિત્ર જરતોસ્ત ! અર્દા (સુર) નામનું તે પાણી મારાં (બીજાં) પાણીઓને પાક કરે છે; તે (યાને અરદીસુરનું પાણી) મદોની મનીને, તથા બાયડીઓનાં ગર્ભસ્થાનને, તથા બાયડીઓનાં દુધને પાક કરે છે.” —કાંગા, વંદી ૭૧.

પણ એટલુંજ નથી. અર્દાસુર યસ્તમાં આ ખુબીઓનું લખાણ વર્ણન જોવામાં આવે છે. તેના માત્ર પહેલા અને બીજા ફકરામાંજ તેની આ મુજબની સેફતો આવેલી છે:—

૧ “અહુરમજ્દે સ્પીતમના ખાનદાનના જરતોસ્તને કહ્યું કે—અએ સ્પીતમાન જરતોસ્ત ! મારી જે એજમતી (પ્રતાપી), નીર્મળ, બોહોલી વહેતી, તનદરોસ્તી

આપનાર, દેવથી જુદી, (ગલીચી અથવા રોગોને દુર કરનારી,) અહુરમજ્દના તરીકા મુજ ચાલનારી, (દુન્યાને પવીત્ર રાખવાની ખોદાની જે મોરાદ છે તે બર લાવનારી,) હસ્તી ધરાવનારાઓને વખાણવા લાયકની, હસ્તી ધરાવનારાઓને ખુબી ગાવા લાયકની, જીંદગીને સુખ આપનારી અશો, ટોળાને ફરાખી આપનારી અશો, જગતને ફરાખી બક્ષનારી અશો, માલ મીલકત (અથવા દોલતની) વૃદ્ધી કરનારી અશો, અને દેશોને આબાદ કરનારી અશો છે તે અર્દા (નામની નદી) ને તું વખાણ.

૨. “ જે (અર્દા સુર) સધળા પુરુષોનાં વીર્યને સ્વચ્છ કરે છે, જે તમામ જળુનારી માતાઓના જન્મ આપવા માટેના ગર્ભોને પવીત્ર કરે છે, જે તમામ જળુનારીઓને સહેલાઈથી જન્મ આપવાનું બક્ષે છે, જે તમામ જળુનારીઓને ઘટતે વખતે દુધ બક્ષે છે,”—અર્દા સુર યસ્ત બા માયની, સંદે ૧૧, ૧૩, ૧૫.

આ રીતે જે પાણી સ્વચ્છ કરવાનો ગુણ ધરાવે છે તેને અસ્વચ્છ કરતું એ એક નીતીમાન ધર્મની રહે ગુનાહનું કામ ગણાય તેમાં કશો શક નથી. એખાઇ અને પવીત્રાઇ તેજ મજ્દયસ્ની દીન છે, માટે એખાઇની વીરધ કામ કરતું તે એ દીનની વીરધ કામ કીધા બરાબર છે; અને ધર્મથી ઉત્ક્રાંત ચાલતું એ ગુનાહ છે, માટે તેવાં કામ કરનારને તકસીરવાર ગણીને સજા ફરમાવવામાં આવે એ કેવળ કુદરતી છે. કંઈજ નહીં તો જે પાણી માણસના કાયદાને માટે, તેના રાત દીસના વપરાસને માટે, તેના જનની કે તનરોસ્તીની સલામતીને માટે હોય, તે પાણીને ખરાબ કરનારો માણસ આજના વખતના ગમે એવા સુધરેલા દેશમાં પણ તકસીરવાર ગણાય, તો અવસ્તાવાણીના જમાનામાં, જ્યારે કે માણસ જાત આજના જેટલો સુધારેલો ન હતો, તે વખતે પાણીને ખરાબ કરવાનું કામ ગુનાહ બરેલું ગણાયું હોયતો એ જાતનું ફરમાન પુરતી દુરઅંદેશીનું અને સંપુર્ણ શીલસુરીનું ગણી શકાય. વંદીદાદમાં જેવામાં આવેલું કે પાણીની ખરાબી નસો તેમાં નાંખવાથી થઇ શકે છે. નસો તે માણસ અથવા હરકોઇ પ્રાણીની લાસ, અથવા તેના શરીર યા કાલ્પુદનો હરકોઇ ભાગ છે, અને એ હરકોઇ ભાગ અથવા આખું કાલ્પુદ નસાનું નામ ધરાવતી હાલતમાં પાણીમાં પડ્યું હોયતો તેથી પાણી ખરાબ થાય છે. આ રીતે નસા વડે પાણીને ખરાબ કરનાર તકસીર કરી પવીત્ર થઇ શકતો નથી, યાને કે તેની તકસીર નહીં માફ થઇ શકે એવી હોય છે, એમ વંદીદાદ ઉપરથી જણાય છે. (પરગાં ૭, ૬૦ ૨૫-૨૭). તે ઉપરથી એટલુંતો સાફ જણાય છે કે એક માણસ પાણીને નસા વડે જેટલી હદ સુધી ખરાબ કરે તેટલું તે પાણી અપવીત્ર ગણાઇ રદ જાય છે અને માણસ જાતના કોઇપણ વપરાસમાં આવી શકતું નથી. અને જ્યાં પાણીની કોતાહી હોય અને તે ધણું બેમુલું થઇ પડ્યું હોય ત્યાં જે આ રીતે પાણી ખરાબ થાય અને રદ જાયતો ત્યાંનાં લોકોમાં પાણીનો દુકાળ પડે તેમાં જરાખી સંદેહ નથી. અગરજે નસો પાણીથી ૩૦ કદમ જેટલો દુર હોયતો તેથી પાણીને ખરાબ થવાની કશી ધાસ્તી રહેતી નથી (વંદીં ૦ પરગાં ૮, ૬૦ ૭). એ રીતે જેતાં પાણીને ખરાબ કરવાની તકસીર મોટી છે; પણ તે ઉપરાંત કોઇખી કારણથી પાણી ખરાબ થતું જણાયતો તેને તે ખરાબીમાંથી પાછું સ્વચ્છ કરવાની ફરજ કંઇ ઓછી નથી. જાતજાતનાં પાણીઓ, જેવાં કે સ્થીર, કુઆનાં, ઝરાનાં, બરફનાં, નદીનાં, ઇલાહી પાણીઓમાં જે નસો પડ્યો હોય અને તે કોઇ માજ્દયસ્ની જરોતોસ્તી દીન ઉપર એતેકાદ રાખી ચાલનાર ધણીના જેવામાં આવેતો તેણે કેમ વર્તવું, યાને પેલા નસાને તે પાણીમાંથી કેમ બાહર કાઢવો તેનું સવીસ્તર ફરમાન વંદીદાદની છઠી પરગરદમાં આવેલું છે, જેનો વીગતવાર નહીં તોપણ પુરતો સાર હીઆં આપવો અવશ્યનો છે. અગરજે કોઇ માજ્દયસ્નાન

પગે ચાલી જતો હોય, અથવા દોડી જતો હોય, અથવા ગાડીમાં કે ઘોડા ઉપર સવાર થઇ જતો હોય, અને તેવામાં જે તેની નજર વહેતાં પાણીમાં પડેલા નસા ઉપર પડે તો તેણે એકદમ ઉભું રહેવું, અથવા ગાડી કે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડવું, પગમાંથી જેડા અને બદન ઉપરથી કપડાં ઉતારવાં, અને પછી પેલા નસાની નજદીક જવું, અને તેને બાહર ખેંચી લાવવો. જે તે નસો કોહી ગયો હોય, યાને ઘણા દીવસ પાણીમાં રહેવાથી ખરાબ થઇ ગયો હોય તો તેને બાહર લાવીને સુકી જમીન ઉપર સુકવો (૬૦ ૨૬ થી ૨૮). જે તે નસો સ્થીર પાણીમાં પડેલો હોય તો તેને બાહર કાઢાડી, સુકી જમીન ઉપર મેળીને પછી પેલાં બધ્યાર પાણીના જથ્થામાંથી ચરધા હીસા જેટલું પાણી બાહર કાઢાડી નાંખવું, પણ જે તેટલું નહીં અને તો ત્રીજા ભાગ જેટલું, તેમજી નહીં અનેતો ચોથા અથવાતો પાંચમાં ભાગ જેટલું પાણી બાહર કાઢાડી નાંખવું, જેમ કાઢાથી બાકી રહેલું પાણી પવીત્ર થયલું અને વાપરવાને લાયકનું ગણાય અને માણસો તથા પશુઓ તેને પી શકે (૬૦ ૩૨ તથા ૩૫). બરફમાંથી નસો કાઢાડી નાંખ્યા બાદ બરફ પીગળ્યા પછીજ તે પાણી પવીત્ર થાયછે (૬૦ ૩૮); દોડતાં અને વેહેતાં પાણી નસો કાઢાડી નાંખ્યા બાદ એકદમ પવીત્ર થતાં નથી, પણ તે ઉપર ત્રણ મરતબે વરસાદ વરસવો જોઇયે, અને તેમ થવા પછીજ તે પાણી આગળની પેઠે સ્વચ્છ અને પીવા લાયક થાયછે (૬૦ ૪૧).

આ સઘળા ફકરાઓ શું શીખવેછે? કંઈજ નહીં પણ પાણીને સ્વચ્છ નહીં રાખવાથી ફેટલીબધી ખરાબી થવી જોઇએ તે દેખાડે છે. કોહેલું માસ અનેક જાતના જેહેરી સુક્ષ્મીક જીવજંતુઓનું ધામ થયલું હોયછે, જે સુક્ષ્મીકો માણસ જાતનાં શરીરમાં એકવાર પેવશ થયા પછી જાતજાતના આબર પેદા કરેછે, જેનો અટકાવ હજી સુધી સુધરેલો આદમજાદ પણ કરવાને અશક્ત જણાયો છે. કોલેરા, ક્ષયરોગ, તાવ અને બીજા સર્વ ધાતક રોગો આવાં સુક્ષ્મીકોથી જન્મ લેછે એ વાત આજે સીદ્ધ થઇ ચુકીછે, અને તે ઉપરથી આપણુ સમજી શકીશું કે પાણીને નસા યાને મુએલાં શરીરથી ખરાબ થતું અટકાવવાની જે ફરજ જરતોસ્તીઓને માથે મેલેલીછે તે ફેટલીબધી દુરઅદેશી ભરેલી અને ગુણુગારી છે. પણ એજ બાબતના સંબંધમાં એક બીજી બાબત જણવાજોગ છે અને તે એકે અગરજે એકજણુ નસાથી પોતે ખરાબ થયેલો હોય, યાને નસાને અડકેલો હોયતો તેની ફરજ છે કે તેણે સ્વચ્છ થવું. જે તે સ્વચ્છ નહીં થયેલો હોય, અથવા થવાનો હોય, એટલામાં તે જે રસ્તામાં પાણીને અડકે તો તેના માત્ર અડક્યાથીજ તે પાણી ખરાબ થઇ શકેછે. આમ હોવાથી વંદીદાદમાં આ કામને એક તકસીર ગણીછે અને તે તકસીર કરનારને ચોક્કસ સજા ફરમાવીછે, જે ૮૦૦ નુકસાન કરનારાં જાનવરોને વસ્તીવાળા ભાગમાંથી મારી કાઢાડવાને લગતી સખ્ત મજુરીના જેવી સજાછે (પરગા ૮, ૬૦ ૧૦૪-૧૦૫). ચેપી રોગવાળા એક દર્દીથી બીજા તનદરોસ્ત માણસને દુર રાખવાની જે સંભાળ આપણુ આજે લેતાં શીખ્યા છીયે તે રોગના કોઇ દર્દીના નસાથી અપવીત્ર થયેલા ઘણીએ પાણીને અડકવાથી તે પાણીની ખરાબી થઇ શકે, એ સંભવીક વાત છે; અને તેટલા માટે દુરઅદેશી વાપરીનેજ ઉપલી સજા ફરમાવેલી દીસેછે, કે કોઇ ઘણી જણીજોઇને પોતે પવીત્ર થયાવીના અપવીત્રાઇથી પાણીને ખરાબ કરવાની હીમત કરે નહીં યા બેદર-કારી વાપરે નહીં. વંદીદાદ ઉપરથી આપણુને આ ઉપરાંત જરતોસ્તીઓની વેહવાર સુધડાઇ વીશે બીજી હકીકત મળતી નથી; પણ નીચે જે હેવાલ યુનાની લખનારાઓ ઉપરથી ઉપ-જાવી કાઢાડીને લખ્યો છે તેમાં દેખાડેલી સંભાળ વંદીદાદના જમાનાના જરતોસ્તીઓ લેતા હતા એમ કયુલ કરવાને આપણુ મુદલ આંચકી કરીશું નહીં. સ્નેઓ અને બીજા લખના-રાઓ મુજબ ધરાની પાર્સીઓ પાણીને કંઈ કંઈ વસ્તુઓ એનાયત કરતા હતા તે વેળા તેઓ તે વસ્તુને પાણીમાં એકદમ હોમાવી દેતા ન હતા, પણ પાણીની નજદીક એક ખાડો

ખોદીને તે ઉપર ભોગ આપવા આજુલાં પ્રાણીને જળે કરતા, અને તે પ્રાણીનું લોહી પાણીમાં જવા નહીં પામે તેની તેઓ સંભાળ લેતા હતા, કેમકે તેમ થવાથી પાણી ખીગડશે અને ખરાબ થશે એમ તેઓ સમજતા હતા. હીરોડોટસે પાણી નહીં ખરાબ કરવા વીશે આપણને જે કાંઈ હેવાલ જણાવ્યો છે તે ઉપરાંત સ્ત્રેષ્ઠો તેમાં વધારો કરે છે કે ધરાની પાર્સીઓ નદીમાં સ્નાન કરતા ન હતા, નસાને તેમાં નાંખતા ન હતા, તથા કોષળી ચીજ એવી હોય કે જેથી પાણીને ખરાબ થવાનો સંભવ હોય તેને તેઓ તેમાં ફેંકતા ન હતા.

અસલી ધરાની પાર્સીઓ નદી વીગેરેનાં પાણીને પવિત્ર ગણે અને તેને ખરાબ કરવાથી અથવા કોષ્ટને કરવા દેવાથી પરહેજ રહે, તથા તે કામને ગુનાહ ભરેલું ગણે, અને તે કરનારને માટે સજા ફરમાવે; ત્યારે તે ઉપરથી કુદરતી સાર ઉઠે છે કે તેઓ પાણીને માટે મોટું માન ધરવતા હોવા જોઈએ. હીરોડોટસ આપણને તેમજ કહે છે અને તેને ખીજ લખનારાઓ ઉપરથી ટેકો મળે છે. તેનાં લખાણોમાં એકથી વધારે ટેકાણે આપણ વાંચીએ છીએ કે હખામની પાદશાહે, જ્યારેખી કોષ મોટી નદી તેમના માર્ગ વચ્ચે આવતી ત્યારે, તેને ભારી માન આપતા, તેની સ્તુતી કરતા, અને તેને સંતોષતા હતા. આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે તેઓ આ નદીઓને ભોગો આપતા હતા; પણ આમ કહેનારાઓએ સાચી વાત જણાવવાની સંભાળ લીધી છે કે જ્યારેખી નદીઓને ભોગો આપવામાં આવતા ત્યારે તેનાં પાણીને તેઓ ખરાબ કરતા અથવા થવા દેતા ન હતા. હવે યુનાની-લખનારાઓની આ સઘળી વાતોને અવસ્તા ઉપરથી પુરતો ટેકો મળેછે, એટલુંજ નહીં પણ યુનાનીઓએ જે એક વીશેષ વાત જણાવીછે, અને જે પેહેલી નજરે આપણાં ધ્યાનમાં નહીં ઉતરે એવી લાગેછે, તે વાત પણ અવસ્તામાં ખારીકીથી જોતાં ખરી પડેલી જણાય છે. હીરોડોટસ એક ટેકાણે આપણને જણાવી નયછે કે પાદશાહ દારાયસ હિસ્તારખીસે યુનાન ઉપર ચઢાડાઇ લઇ જતી વખતે હેલેસ્પોંટની ખાડીમાં થયલાં તુફાન ઉપરથી તે દરીયામાં બેઠી નખારી અને તેને તેમ ફરીને ગાયા સજા ફરમાવી હતી, તેમજ વળી તેનાં પાણી ઉપર ચાચુક લગાવ્યા હતા. આ સજા કરતી વેળા પાદશાહનાં માણસોએ દરીયાનાં પાણીને આ મતલબના સખુનો કહેલા આપણને જણાવ્યામાં આવ્યા છે કે—“હે ખારાં પાણી! પાદશાહ તમને આ સજા ફરમાવે છે: કોષ પણ માણસ તમારે માટે માન ધરાવતું નથી કે ભેટો આપતું નથી તે વાજખીજ છે, કેમકે તમે ગદલાં અને ખારાં પાણી છો” (રૅપ, સફે ૧૪૫). હવે પેહેલી નજરે આપણને એમ લાગે છે કે પાદશાહે પાણીને માટે મોટું આદરમાન ધરાવ્યા છતાં, તથા તેને ભોગો વીગેરેની ભેટો આપ્યા છતાં, તેને આ રીતે સજા કરે એ કેમ અને? પણ આ સવાલનો ખોલાસો ડૉન એડોલ્ફ રૅપ સમજાવે છે તેમ એ છે કે (સફે ૧૪૬) ધરાની પાર્સીઓ દરીયાનાં પાણીને મુદલ માન આપતા ન હતા, અને માત્ર વેહેતાં તથા સ્થીર પણ મીઠાં પાણીઓનેજ તેઓ માન આપતા અને સંતોષતા હતા. ઉપલા વચનો જે દરીયાનાં પાણીને માટે વપરાયા છે તે જો ખરાજ હોય તો તેમાં ખુલ્લું જણાવવાની સંભાળ રાખેલી છે કે તે પાણીને કોષળી માણસ ભેટો આપતું નથી તેનું કારણ એ કે તેઓ ગદલાં અને ખારાં છે. ત્યારે આ ઉપરથી ઠરે છે કે ધરાની પાર્સીઓ નદીઓ, સરોવરો અને કુઆઓનાં વેહેતાં કે બધ્યાર પણ મીઠાં અને સ્વચ્છ પાણીઓનેજ ભેટો આપતા હતા અને તેમનેજ માટે મોટું માન ધરાવતા હતા.

જો આ વીચાર ખરો પડે તો તેને વંદીદાદ ઉપરથી એક ટેકો મળે એમ છે, અને તે એકે તેમાંથી કુઆ, ઝરા, નદી, અને બરફ વીગેરેનાં મીઠાં પાણીઓનુંજ નામ દેખે

વર્ણન આપેલું છે, અને તેમને નસાની આલુદગીથી પવીત્ર કરીને પીવામાં અને વાપરવામાં લેવાં એવું ફરમાન છે; પણ ત્યાં દરીયાનાં પાણી વીશે એકબી શબ્દ નથી; તે પાણીમાં નસો પડેલા હોય તો તેને કેમ કાઢાડવો, તથા તે પાણીને કેમ પવીત્ર કરવું, તે વીશે ફરમાવેલું નથી. વંદીદાદમાં આ રીતે દરીયાનાં પાણીનું નામ દધને કથું ફરમાવેલું નથી તે ઉપરથી અગરજો ઉપલી તકરારને મજબુતી મળી શકતી નહીં હોય તો આપણુ બીજી દલીલોની તપાસ લઈશું. આંવાં યસ્ત તમામ પાણીની સેફતમાં બનાવેલી અને તે માત્ર “અર્દિ” નામે એક સેફતી નદી-નીજ તારીફ છે. તે નદીમાંથી હજારો નદીઓ વેહેછે, તેનાં સ્વછ પાણી બીજાં સેંકડો નદીઓનાં પાણીઓને પવીત્ર બનાવે છે, અને તે નદીઓ દરીયાના કાંઠાઓને જોડી દેછે (૬૦ ૪). પણ એ સધળું છતાં અવસ્તામાં જેજે દરીયાઓનાં નામો આપ્યાં છે તેમાંના એકપણુ દરીયાની સેફત એકપણુ ઠેકાણે આપણા જોવામાં આવતી નથી. આંવાં યસ્તમાં મોટાં કદની અને બારી ખુબીઓની એક નદી કદપીછે અને તેમાં તેની મોટાઇ, તેનું માન, તેનો દરજ્જો, તેની ખુબીઓ, તેને મળતી ભેટો, ભોગો, તેનાથી મળતા ફાયદાઓ વીગેરેનું બયાન આપણુ વાંચીએ છીએ. આ નદી હુકેરે પાહાડમાંથી નીકળી વોરકપ દરીયામાં જઇ પડેછે (૬૦ ૩); અને તેમ કરતાં તે તમામ કીનારાઓને એ દરીયા સાથે જોડેછે, તે જ્યાં જ્યાં વેહેછે ત્યાં ત્યાં આબાદી પાંચરી નાંખેછે, અને તેમાંથી હજારો નદીઓ અને નાળાંઓ મોટી લંબાઇ સુધી વેહેછે (૬૦ ૪); અને આ ખુબીવંતી નદીનું પાણી ઉનાળામાં તેમજ શીયાળામાં એક સરખી રીતે સધળે ઠેકાણે પુરું પડેછે (૬૦ ૫). અર્દિસુર નદીને પેશદાદ ટોળાના પાદશાહો હોશંગ, જમશેદ, અને ફરેદુને, તેમજ પેહેલવાન કેરશાર્પે તથા કેયાની ટોળાના પાદશાહો કાઉસ તથા કેમુસરોએ, તેમજ બીજા પાદશાહી તોખમના શાહનુદાઓ અને પેહેલવાનો તુસ, જમારુપ વીગેરેએ ઘોડાઓ, ગાયો, અને ગોસ્પંદોની ભેટો અને ભોગો આપીને આરાધી તથા તેણી કનેથી પોતાની મનગમતી મોરાદો આહી, જે તેણીએ તેમને આપી; પણ જોહાક, અફરાસીયાખ વીગેરે દીનદુસ્મનો અને જુલમગાર પાદશાહોએ તેણીને એજ રીતે આરાધીને જે બક્ષેશો માંગી તે તેણીએ તેમને આપી નહીં (૬૦ ૨૧ થી ૮૧). પાદશાહ પેહેલવાનો ઉપરાંત માજદયસ્નાનો પણ તેણીની વખાણુ કરતા અને સ્તુતી ગાતા, જે વેળા તેઓ હાથમાં બર્સમ પકડી તેની સામે ઉભા રહેતા (૬૦ ૮૬). આ અને બીજી એવીજ બીનાઓ ઉપરથી નદીનાં અને ઝરાનાં પાણીઓ તરફ મજદયસ્નાનો કેટલું બધું માન ધરાવતા હતા તે માલુમ પડી આવેછે. દરીયાનાં પાણી વીશે એ યસ્તમાં એક શબ્દ પણ નથી.

(૬) જમીન—જેમ આતશને માટે, જેમ પાણીને માટે, તેમજ જમીનને માટે પણ હ-ખામની ધરાનીઓ બહુ માન ધરાવતા હતા અને તેને અપવીત્ર કરવાથી બનતાંસુધી દુર રહેતા હતા. જે નસાથી આતશ અને પાણી અપવીત્ર થાય છે એમ તેઓ સમજતા હતા તેજ નસાથી જમીન પણ ખરાબ થાય છે એવું તેઓ માનતા હતા, અને તેટલામાટેજ મરણુ પામેલા માજદયસ્નાનની લાસને જેમ તેઓ બાળતા ન હતા તથા પાણીમાં નાખતા ન હતા તેમજ તેઓ તેને જમીનમાં ડાટતા પણ ન હતા. અને તોપણુ હીરંડોટસ એ બાબતમાં તદ્દન જુલ બરેલો વીચાર ધરાવી ગયો છે અને લાસને ડાટવાનોજ નહીં પણ જીવતાં માણસોને ડાટવાનો પણ ધરાની પાર્સીઓમાં જૈવાજ હતો એવો જુઠો તોલ્લો મારી ગયો છે. તેની આ ગલત હકીકતનો પુરતો રદ જવાબ પાછળાં પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે. આ ઠેકાણે તો આપણે એટલુંજ જોવાનું છે કે હખામનીઓ જમીનને પણ માન આપતા હતા, અને તેટલી બીના હીરંડોટસ પોતે પણ કબુલ કરી ગયો છે. વંદીદાદ મુજબ જમીન પાંચ રીતે બહુજ ખુશહાલ થાય છે, અને પાંચ રીતે બહુ દલગીર થાય છે. (૧) જે જગા

ઉપર ચોજદાએગરીતું કામ આવે, (૨) જે જગા ઉપર અશો માણસ ધરખાર માંડીને પોતાના બચાં છોકરાં અને ગાય ઢોર સાથે વસી જઈગી ગુજરે; (૩) જે જગા ઉપર અનાજની, ખોરાકની, ફળ ફળાદીની, ઘાસ ચારાની પુષ્કળ ખેતી થતી હોય, કે જ્યાં પાણીવાળી જગા હોય તેને પુરીને સુકી જમીન બનાવવામાં આવે અને જ્યાં ઉજડ જગા હોય ત્યાં ખેતીને માટે જોઈતાં પાણીની જગા બનાવવામાં આવે; (૪) જે જગા ઉપર પશુઓ અને ઢોરોની પુષ્કળ સંખ્યા વસતી હોય; અને (૫) જે જગા ઉપર તેમનાં છાણુ અને મુતરથી ધણું ખાતર બનતું હોય, તે જગાવાળી જમીન બહુ ખુશહાલ થાય છે (પરગા ૩, ૬૦ ૧ થી ૬). પણ જે જગા ઉપર મુઝેલાં કુત્રાં અને માણસોને ડાટવામાં આવતાં હોય, જે જગા ઉપર કબરસ્તાન હોય, અને જે જમીન ઉપર ખેતીવાડી નહીં હોય પણ ખાડા ખખોઝ્યાં અથવા ઉજડ વગરો હોય, તેવી જગાવાળી જમીન બહુજ નાખુશ હોય છે (૬૦ ૭ થી ૧૧). આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે જમીન ઉપર ખેતીવાડી કરવાની સર્વથી પેહેલી ફરજ છે કે જેમ કરવાથી જમીન ખુશહાલ થાય છે, પણ લાસને ડાટવાથી તથા કબરો આંધવાથી જમીન બહુ દુખી અને દલગીર થાય છે. જે ઠેકાણે ખેતી થાય છે ત્યાં જમીન ખેડુતને ગોયા દોઝા દેછે અને તેને કહે છે કે તારી ખેતીની મેહનતના બદલામાં હું તને પુરતી ખોરાકી વીગેરે પુરું પાડીશ (૬૦ ૨૬ ૨૭); પણ જે ધણી ખેતી કરતો નથી અને જમીનને પડત નાંખી મેળેછે તેને તે બદલુઆ દેછે અને કહે છે કે તું ખોરાકની બીખ માંગતો લોકોને ખારણે ભટકતો ફરશે અને લોકો તને વાસી ખોરાક આપશે (૬૦ ૨૮—૨૯). વંદીદાદના જમાનાના જરતોસ્તીઓનો મુખ્ય આધાર ખેતી ઉપર હતો; તેઓ ખેડુત ધ્રજા હતી અને ગાય ઢોર તેમની રોકડ દોલત હતી. તેવા સમયમાં ખેતીના ગુણુ અને આજસમ્મના ગેરફાયદા માટે ઉપલા ફકરાઓ બહુ ઉત્તમ ધરો શીખારે છે.

(૭) પવન—હખામની ધરાનીઓ પવનને વખાણતા હતા તે એટલા માટે કે જેમ આતશ, પાણી, જમીન અને ખોરશેદ તથા ચંદ્ર સઘળી ભલી પેદાયશને પવીત્ર કરનારા છે તેમજ પવન પણ છે, એમ તેઓ માનતા હતા. પવનની મારફતે દુર્ગંધ, ગલીચી અને બીજી ખરાબીઓ દુર થઈ જાય છે, અને તે દુર કરનાર સપેનામીનોની તરફનો પવન છે. અવસ્તામાંથી પવનની ખુબીઓ જાહેર થાય છે તે મુજબ પવન જેમ સપેનામીનોની તરફનો તેમજ ગનામીનોની તરફનો પણ છે. જ્યારે ઉપર કહેલા સઘળા ધજદો એકસરખા ભલી પેદાયશને લગતાજ છે ત્યારે પવન પણ તેવોજ હોય એમ જણાતું નથી. પવન ભલી પેદાયશને ફાયદો કરનાર છે તેમ તે નુકસાન કરનાર પણ હોવો જોઈએ, અને તેટલા માટે અવસ્તામાં જે પવનની સ્તુતી કીધી છે તે સપેનામીનોને લગતોજ છે (રામ યસ્ત, ૬૦: “યત્ તે અસ્તિ સ્પેન્તો મૈન્યઓમ્.”) અવસ્તામાં પવનને ‘વયુ’ ને નામે ઓળખ્યો છે, અને તે સપેનામીનોની તેમજ ગનામીનોની પેદાયશમાં એકસરખી રીતે દાખલ થઈ શકે છે (૬૦ ૪૩). એટલાજ માટે તે આ બંને પેદાયશોમાં પોંહોંચી શકે છે યાને ફરી વળે છે. પણ તેમ છતાં ‘વયુ’ આ બંનેમાંની એક પણ પેદાયશનો શત્રુ નથી. તે બંનેનું રક્ષણ કરનારો છે, અને તેટલા માટે તે બહુ કામ કરનારો ગણાયો છે (૬૦ ૪૪). હીઆં આપણુ જરતોસ્તના એક ઉમદા શીલસુરી ભરેલા બેદ ઉપર આવીએ છીએ, કે જે મુજબ સપેનામીનો અને ગનામીનોની પેદાયશો એકેકથી ઉલટી હોવા છતાં એકેકની મદદગાર છે, અને એકને માટે બીજીની હૈયાતી જરૂરની છે. અંધકાર રોશનીનો શત્રુ છે ખરો પણ અંધકારની વલી રોશનીને જરૂર પણ છે. એ કારણુ માટે અંધકાર જેવી ગનામીનોની ખુરાં-માંખુરી પેદાયશ રોશની જેવી સપેનામીનોની ભલાંમાં ભલી પેદાયશને માટે અવશ્યની છે; વલી

એટલાજ માટે ગનામીનો સપેનામીનો કામનો છે. તેઓ બંને હરીફ શક્તીઓ માત્ર છે. એકનું કામ વૃદ્ધી કરવાનું અને બીજાનું નાશ કરવાનું છે. પણ નાશ વીના વૃદ્ધી થતી નથી, અને નાશ પાછો વલી વૃદ્ધીનોજ થાય છે, માટે આ બંને હરીફ શક્તીઓને હોરમજદે સૃષ્ટીના ફાયદાને માટેજ પેદા કીધીછે, જેમનું બળ એકસરખું છે, અને જેમનો વડો હોરમજદ પોતે છે. એટલા માટે ઉપલા ફકરામાં જણાવ્યું છે કે વયુ ઇજદ જેમ સપેનામીનો તેમજ ગનામીનો પેદાયશનો એક સરખો બચાવ કરનાર છે. પવન શેતાબીવાળો, જોરવાળો, મજબુતી વાળો, અને બળવાન (૬૦ ૪૬) છે; વળી તે આજરથી છુટો (૬૦ ૪૭) અને તુરવાળો (૬૦ ૪૮) છે. તે આગળ વધનાર, પુઠે લાગનાર, જેમ વધતો જાય તેમ આગળથી તેમજ નીચેથી સદાધ કરનાર (૬૦ ૪૫) તથા દુસ્મનોને દેફ કરનાર (૬૦ ૧) છે. પવનનાં તુફાન વખતે માણ ધર્મગુરુઓ પવનનાં મંત્ર ભણ્યા હતા અને પછી તુફાન નરમ પડ્યું હતું, એમ હીરોડોટસ જણાવી ગયોછે (૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૮૧) તે વયુ ઇજદની સ્તુતીમાં જોડાયલી યસ્ત હોવી જોઈએ, કે જેમાં તેની ખુબીઓ વર્ણવીછે, તથા તેણે કીયા કીયા પાદશાહો અને પેહેલવાનોને મદદો આપી હતી તથા તેઓ તેની સ્તુતી કીધાથી કેવા ફતેહમંદ નીવડ્યા હતા તે જણાવ્યું છે. હીરોડોટસ કહેછે કે માણ ધર્મગુરુઓએ “માણસના ભોગો આપીને” તથા વયુની સ્તુતીનાં મંત્રો ભણીને તુફાનનું જોર નરમ પાડ્યું હતું. હવે આ માણસના ભોગોની વાત અમે આગળ રદ કરી ચુક્યા છીએ, પણ હીઆં તેને એકવાર ફરીને રદ કરવાની તક મળીછે, અને તે એક વયુને માણસના તો શું પણ પ્રાણીઓના પણ ભોગો મળેલા અવસ્તા ઉપરથી મુદલ જણાતા નથી. હીરોડોટસને કેટલીક બાબતોમાં ખબર આપનારાઓએ જખરો ઠગ્યોછે તેનો આ એક દાખલો છે. પવનનું તુફાન થયું તેથી તે ખરાબી કરનાર દેવતાના વર્ગમાં ગયો, અને તેની વાહાણો ડુબાડી નાંખવાની ખરાબીનો અટકાવ કરવા થકી માણઓએ તેને માણસોના ભોગો આપીને સંતોખ્યો એમ જણાવવું. તે હખામનીઓના ઇજદ અમશાસ્પદો સંબંધી ખરેખરાં જ્ઞાનથી તદન બેખબર રહીને ભલતુંજ લખવા ખરાખર છે; કારણકે અમે આગળ જણાવી ગયા છીએ તેમ એક ખરાબી કરનાર ઇજદને અવસ્તાવાણીમાં પીછાન્યોજ નથી, તે ઇજદને બદલે દેવ ગણાય છે, અને દેવને સંતોખવાનું નહીં પણ ધીકારવાનું માજદયસ્તી જરતોસ્તી ધર્મ શીખાડે છે.

૧૩—‘યુરેન્યા’: તેની પુજા—તે કંઈ ધરાની ઇજદ નથી—તે કંઈ મીથ્ર નથી; યુરેન્યા અને અનાહીત વચ્ચે મળતાપણું અને તફાવત.

પણ હીરોડોટસનું અજ્ઞાનપણું હજી વધારે અછા આકારમાં તેના જે ફકરા ઉપરથી માલુમ પડેછે તે નીચે મુજબનો છે:—

“પાછળા વખતમાં તેઓ (પાર્સીઓ)એ યુરેન્યાની પુજા કરવાનું શરૂ કીધું, જે પરસ્તેશ તેઓએ અરેખ્યનો અને એસીર્યનો ઉપરથી ઉપજવી લીધી હતી. આ દેવીને એસીર્યનો જે નામે ઓળખેછે તે મીલીદા છે, જેને અરેખ્યનો અલીદા કહેછે, અને ધરાનીઓ મીથ્ર કહેછે.”—૬૬૦ ૧, પ્ર૦ ૧૩૧.

હીરોડોટસના આ ફકરામાં કંઈક સચાઇ છે ખરી, પણ ખોટાઈ અતીધણું છે. “યુરેન્યા” નામની જે દેવી અથવા સ્ત્રી-ઇજદ વીશે તે જણાવે છે તેવું નામ ધરાવનારી એક પણ સ્ત્રી-ઇજદને આગલા જરતોસ્તીઓ યા પાર્સીઓ ઓળખતા નહતા, અને માનતા પણ નહતા. હીરોડોટસ છેલ્લાં વાક્યમાં કહે છે કે ધરાનીઓ તે દેવીને ‘મીથ્ર’ ને નામે ઓળખતા હતા, એ વાત તદન ભુલ ભરેલી છે એટલુંજ નહીં પણ આ તવારીખનવેશ કેટલો બેખબર

હતો તે આ ઉપરથી જણાય છે; કેમકે ધરાની મીથ્ર કંઈ નારી નહીં પણ નર-ધનંદ છે, અને નારી ધનંદ દાખલ તે કોઈથી રીતે યુરેન્યાને મળતો આવતો નથી. અગરજે ધરાનીઓ સીવાય બીજી કોઈ પણ પ્રજામાં યુરેન્યા નામની કોઈ દેવી હોય તો તે યુનાનીઓ હતા, જેઓની “એફ્રોડીટ” અને રૂમીઓની “વીનસ” નામની દેવીનું એક બીજું નામ અથવા ખેતાય “યુરેન્યા” હતો. આ “યુરેન્યા” નામથીજ ઉપલી વીનસ દેવીનાં દેહેરાંઓ યુનાન, ઇટાલી, આફ્રીકા, તેમજ એશીયા ખાતે બાંધીને ત્યાં તેની પુજા કરવામાં આવતી હતી. તેવીજ પુજા ધરાનમાં પણ દાખલ થઈ હતી; અને તે પુજા ધરાનીઓ ઉપલી દેવીને ‘મીથ્ર’ને નામે ઓળખીને કરતા હતા, એમ જણાવવાની હીરોડોટસની ખરેખરી મતલબ માલુમ પડે છે. હીઆં આપણુ લગાર લખાણથી તપાસ કરીશું કે આપણા તવારીખ નવેશની આ હકીકત કેટલી સાચી છે અને તેમાં તેણે કેટલું ગોથું ખાધું છે. પ્રથમ એક ખીના જાહેર કરી દેવી જોઈએ કે જેને હીરોડોટસ ‘મીથ્ર’ કહે છે તે ભુલ છે; તેની મતલબ ધરાનીઓની એક સ્ત્રી-ધનંદ અનાહીત વીશે ખોલવાની છે. યુરેન્યા સાથે તે જે સ્ત્રી ધનંદને સરખાવવા માંગે છે તે ‘મીથ્ર’ નહીં પણ ‘અનાહીત’ છે, એમ આ ઉપરથી જણાય છે કે જેમ યુરેન્યા દેવી ખુબસુરતી તેમજ માણસ જાતની વૃદ્ધીનાં કામ ઉપર મવકલ ગણાતી હતી તેમજ અનાહીતને માટે અવસ્તા ઉપરથી એવોજ કંઈક ખોલાસો મળે છે. પણ જે ખુદ વીનસ દેવી સાથે અનાહીતની સરખામણી કરવા માંગીએ તો તેઓ બંનેનાં કેટલાંક ચોક્કસ કામો એકમળતાં ઉતરતાં જણાશે. દાખલા તરીકે વીનસ (યુરેન્યા) ખુબસુરતીની દેવી હતી, અને તેણી એક એવો કમરબંધ બાંધતી હતી કે જેથી તેણીની ખુબસુરતીમાં વધારો થતો હતો. આંવાં યશ્ત ઉપરથી જણાય છે કે અર્દાસુર અનાહીત એક “બાનું” છે અને વલી “સુંદર બાનું” છે, તેણી “નોજવાન, સુંદર, ઘણીજ હીંમતવાળી, ખીલેલા બાંધાવાલી, ઊંચા વસ્ત્ર પેહેરેલી” અને “સીધા કદની” સ્ત્રી છે; વલી “તેણીએ પોતાની કમર તંગ બાંધેલી છે, કે જેથી તેણીનાં બંને થાણા સુંદર દેખાવનાં અને નવાં ઉગેલાં હોય એવાં લાગે છે,” ઇલાહી (૬૦ ૧૨૩-૧૨૪). વળી જેમ વીનસની ગાડીને ચાર સફેદ કપ્પુતરો જોડવામાં આવતાં હતાં તેમ અર્દાસુરની ગાડીને ચાર સફેદ ઘોડાઓ જોડવામાં આવતા હતા (૬૦ ૧૩). વીનસ યુરેન્યા માણસ જાતની વૃદ્ધી ઉપર મવકલ હતી, તેમજ અર્દાસુરને માટે આંવાં યશ્તમાંથી જે સખુનો મળે છે તે એમ આગળ નોંધ્યા છે (૬૦ ૨).

પણ આ સઘળી મળતી આવતી બાબતો છતાં અગરજે હીરોડોટસ એમ કહેવા માંગે કે હખામનીઓમાં અનાહીતની આરાધના પાછળથી દાખલ થઈ હતી;—યાને કે જે વેળા તેઓમાં આશ્તાય, માહતાય, આતશ, જમીન વીગેરેની આરાધના કરવાનું ચાલુ હતું તે વેળા અનાહીતની આરાધના તેઓ જાણતા ન હતા તો અમો ધારીએ છીએ કે તેમાં પણ તેની ભુલ હતી. ખોરશેદ અને આતશની આરાધના જેટલી પુરાની છે તેટલીજ અનાહીતની આરાધના પણ પુરાની છે, એમ ખુદ અવસ્તા ઉપરથી માલુમ પડે છે. યશ્તો તો શું પણ ખુદ વંદીદાદમાં અનાહીતને ઠેકાણે ઠેકાણે આરાધી છે, તેજ ખીના દેખાડી આપે છે કે તેને ધજવાનું અને માન આપવાનું પાછળથી દાખલ થયું ન હતું. આ વાત અન્યથા જેવી છે કે હીરોડોટસ પાર્સીઓના જે પુરાતન ઇજ્ઞોનાં નામો આપે છે તેમાં તેણે પાણી ઉપરના મવકલ ઇજ્ઞને પણ ગણ્યો છે, અને તે છતાં તે તુરતજ બીજા ઇકરામાં યુરેન્યાને મળતી આવતી સ્ત્રી ધનંદ અનાહીતને માટે એવું કહે છે કે તેની આરાધના ધરાની પાર્સીઓમાં પાછળથી દાખલ થઈ હતી ! હીરોડોટસના આ એકકથી

ઉલટા દેખાતા વાક્યોની સમજણ માત્ર એક જ રીતે મળી શકે, અને તે એક જ દેવી અથવા સ્ત્રી-ધ્વજની પરસ્તેશ ધરાનમાં એસીયન મીલીટા અથવા અરેબ્યન અલીટા નામની દેવી ઉપરથી દાખલ થયેલી તે જણાવે છે તે ઉપલી પરદેશી દેવીઓના સંબંધમાં બનતી બીભત્સ ક્રીયાઓ હતી. આ વાત જાણીતી છે કે એસીયન દેવી મીલીટાના સંબંધમાં તેણીનાં દેહરમાં બહુજ સંતાપકારક ક્રીયાઓ થતી હતી, અને તે ક્રીયાઓ ઉપરથી આપણને માનવાને કારણ મલે છે કે એ બાબતમાં મીલીટા દેવી યુનાનીઓ અને રૂમીઓની વીનસ દેવીને બોલે બોલ મળતી આવતી હતી. વીનસ છીનાલાંને ઉતેજન આપનારી દેવી હતી; મીલીટા પણ તેવી જ હતી, જે વીશે હીરોડોટસે પોતે હેવાલ આપેલો છે. અનાહીતને અવસ્તામાં એક સ્ત્રી રૂપે ગણીએ, અને તેણીના એકરા અને પોશાકનું તેમાં વર્ણન આપ્યું છે એ વાત ખરી; પણ તેમાં એવો એક પણ હરફ નથી કે જે ઉપરથી આવાંચસ્ત બની તે જમાનાના જરોસ્તરીઓની નીતી વીશે સખુન લઇ જવાને આપણને જરાબી કારણ મલે. જ્યારે એમણે સારે આપણને સમજ પડે છે કે હીરોડોટસ યુરેન્યા નામની જે દેવીની પરસ્તેશ પાછળથી હખામની જમાનાના ધરાનીઓમાં દાખલ થયેલી જણાવે છે તે આંવાં ચસ્તમાંની આરાધનાથી તદ્દન જુદી જ હતી, અને તે પાણી ઉપરની મવક્કલ સ્ત્રી ધ્વજ દાખલ નહીં પણ “અનાહીતસ” નામની એક બીજી સ્ત્રી-ધ્વજને લગતી તે પરસ્તેશ હતી. એવું જણાય છે કે આ સ્ત્રી-ધ્વજેસ્તાની પુત્ર આર્મિન્યામાં ધણા વરસો આગમજની ચાલુ હતી અને સ્થાંથી તે ધરાનમાં દાખલ થવા પામી હતી. આર્મિન્યા ખાતે અલબત્ત તે બેબીલોન્યા ખાતેથી દાખલ થઇ હશે, કેમકે તે વખતે આ સેમીટીક દેશ સાથે આર્મિન્યાનો તેમજ કેપેડોસ્યાના આર્યન રહેવાસીઓને બહુ સંબંધ હતો. ધરાનમાં આ રીતે પાછળા વખતમાં અનાહીતની મુર્તિ બનાવીને પરસ્તેશ કરવાની રીત દાખલ થઇ, પણ તેને લગતી બીભત્સ ક્રીયાઓ પણ થવા લાગી હતી એવું માલુમ પડતું નથી (રૂપ, સફે ૧૨૩). અલબત્ત, આ વાત હીરોડોટસની તરફેણમાં ઉતરે છે, કેમકે જ્યારે આગળા ધરાનીઓ દેવતાઓને માટે દેહરોં બાંધતા ન હતા એમ તે જાણતો હતો, પણ આ દેવીને માટે તો દેહરોં બાંધ્યાં હતાં, ત્યારે તેની ક્રીયા પારકાં લોકો ઉપરથી જ લીધેલી હોવી જોઈએ, એવું તે અનુમાન કરે તેમાં નવાઇ નથી. અગરજો તેને આટલી વાત ખબર હોતકે પાણીની મવક્કલ સ્ત્રી-ધ્વજને આગળા પાર્સીઓ જે નામે ઓળખતા હતા તે જ નામ આ નવી દાખલ થયેલી સ્ત્રી-ધ્વજને પણ મલેલું હતું તો હીરોડોટસ આપણને ખુલ્લું એમ જ જણાવી જત કે અનાહીતની ચોકસ બીભત્સ ક્રીયાઓ જ પાછલા પાર્સીઓએ પરદેશી એસીયનો અને અરેબ્યનો ઉપરથી લીધી હતી. પણ આ સ્ત્રી-ધ્વજનું ખરું નામ તેને ખબર નહીં હોવાથી જ તેણે આમ ખુલાસો કીધો નથી, એટલું જ નહીં પણ તેનાં ખરાં નામને બદલે તેણે “મીથ્ર”નું ભલતું જ નામ અડવી દીધું છે, જે વળી એક નારી નહીં પણ નર ધ્વજ છે !

આ ઠેકાણે એક વાતનો ઇશારો કરી જયા વીના ચાલતું નથી કે જોકે આપણે અનાહીતને અવસ્તામાં જાળજ તારીફ કરેલી અને તેટલા માટે ધણી પુરાની સ્ત્રી-ધ્વજ કહી છે તોપણ, જેમ મીલીટા નામની એસીયન દેવીની પરસ્તેશ ધરાનમાં પાછળથી દાખલ થઇ હતી તેમ તેણીનું નામ “અનાહીત” પણ સ્વદેશી નહીં પણ પરદેશી છે, એમ બેરોસસ નામનો એક પુરાનો એસીયન તવારીખનવેશ જણાવી જાય છે. તે કહે છે તેમ આ નામ પણ બેબીલોન્યન છે (રૂપ, સફે ૧૨૦). અગરજો આ વાત ખરી હોય તો એક મોટો સવાલ એ ઉત્પન્ન થાય છે કે અનાહીતનું નામ અવસ્તામાં જે જે ભાગોમાં આવ્યું છે તે તે ભાગો બનવાના જમાનાની પણ ધણાં વરસ

આગમજ બેબીલોન્યન લોકોમાં એ નામની દેવીની પુજા ચાલુ હોવી જોઈએ, એવો સાર નીકળે છે ખરો, પણ તોખી તે ઉપરથી પોતાના ઇબ્રહ અમશાસ્પદોનાં મંડળમાં એક પારફી, અને તેથી એક સેમીટીક સ્ત્રી-ઇબ્રહને ધુસાડી દેવાનું પુરાતન જરતોસ્તીઓને છેક વંદીદાદના જમાનાની પણ આગમય શું કારણ પડ્યું ? જે બેશોસસની વાત ખરીજ હોય તો આ અગતના સવાલનો ખોલાસો બે રીતે મળી શકે. ૧ હું એકે કેઆની પાદશાહાતની આખરી પછી ધરાની જરતોસ્તીઓ ઉપર એસીર્થન અથવા બેબીલોન્યન જેવી સેમીટીક પ્રજાનો કામુ ચાલ્યો હતો માટે તે લોકોના કોષ કોષ દેવતાઓ અને દેવીઓને રક્તે રક્તે જરતોસ્તીઓએ પોતાના ઇબ્રહ મંડલમાં દાખલ કીધા હોય, અને તે નવા ઇબ્રહોમાંની એક અનાહીત હોય; ૨ જું એ કે અનાહીતનું નામ જરતોસ્તીઓમાં પ્રથમથીજ જાણીતું હોય, પણ જરતોસ્તના વખત પછી ઇ. સ. પુ. ૨૨૩૪નાં સાલમાં મીડયા ખાતેથી એક જરતોસ્તી ટોળો ખેદ્દીયા ખાતે ગયો હતો અને ત્યાં તે ટોળાંના આઠ પાદશાહોએ અમલ ચલાવ્યો હતો, તે અમલ વખતે અનાહીતની આરાધના આ જરતોસ્તી પાદશાહોએ ખેદ્દીયન લોકોમાં દાખલ કીધી હોય, અને પછી તે ચાલુ રહી હોય અને તેમાં બીભત્સ કીધાઓ દાખલ થઇ હોય. ગમે તેમ હોય, પણ ‘અનાહીત’ નામની સ્ત્રી-ઇબ્રહની આરાધના ઘણી પુરાની છે અને તે પાછલા બેબીલોન્યન લોકો ઉપરથી લેવામાં આવી નહતી, એ વાત તો ચોક્કસ જણાય છે. એક બીજી ચોક્કસ વાત એ છે કે અનાહીતનાં પાછલથી દેહરં બંધાયાં અને મુર્તિઓ બની ખરી, પણ બેબીલોન્યન લોકોની પેઠે ધરાનીઓએ તેની બીભત્સ કીધાઓ પોતામાં દાખલ કરી નહતી, એમ પ્લુટાર્ક ‘પુલુ’ લખી જાય છે (૬૫, સફે ૧૨૩).

દે ૪—મીથ્ર : તેની મોટાઇ અને દરજ્જો.—અવસ્તાના જમાનાના લોકોનું જ્ઞાન.

હવે એકજ વીત જણાવવાની રહી છે, અને તે એકે યુનાની “યુરેન્યા,” એસીર્થન “મીલીટ્ટા” અથવા અરેખ્યન “અલીટ્ટા” દેવીઓને મળતો ધરાની “મીથ્ર” નથી. તેને આમ મળતો ગણવામાં હીરોડોટસે મોટી ભુલ કીધી છે. આ એક એવી મોટી ભુલ છે કે જે આ મોટા તવારીખ નવેશની હકીકતોની સચાઇ ઉપર શક લઇ જવાને કોઇનેખી કારણ આપે, કેમકે જે તેણે પકે પાયે ખબર કાઢી હોત તો એક નર ઇબ્રહને નારી ગણવાની અને વળી આમ ભેલમભેલ કરી દીધેલા ઇબ્રહને બીજી પરભાડી દેવીઓ સાથે એક મળતો જણાવવાની તે ચુક કરત નહી. હીરોડોટસે દેશેદેશ ફરીને ત્યાંની તવારીખ લખેલી કહેવાય છે, પણ તે ધરાનમાં ગયો ન હતો. જે તેણે એ દેશની ભેટ લીધી હોત તો તેની તવારીખમાં ધરાનીઓ સંબંધી જે કેટલીક બહુજ ખોટી અને સહરાવી દીધેલી વાતો છે તે દાખલ થવા પામત નહી. તેના જમાનામાં ધરાનમાં હખામની પાદશાહોનું રાજ ચાલતું હતું, અને તેનાં વતન હેલીકનીસસની રાણી વીગેરે ધરાન તરફ વફાદારી અને મીત્રતા ધરાવતાં હોવાથી કદાચ હીરોડોટસને ધરાનમાં ઘણો સારો આવકાર મળત.

મીથ્ર કોણ છે અને કેવો મોટો ઇબ્રહ છે તે વીશે હખામની પાર્સીઓને ખબર હોવી જોઈએ, કેમકે ખુદ મીથ્રનાં નામ ઉપરથીતો તેનો મરતબો અને બુજર્ગી કબુલ રાખીને તેઓ પોતાના નામો પાડતા હતા. મીથ્રદેતીસ (મેહેરદાદ) અને મીથ્રોબાજેનીસ (મેહેર બુજેન) વીગેરે નામો તે વખતના પાર્સીઓ મીથ્ર યાને મેહેર ઇબ્રહ ઉપરથી પાડતા હતા. મેહેરની મોટાઇમાં આખી મેહેર યસ્ત બનાવેલી છે. તે એક ઘણો પુરાનો ઇબ્રહ છે. હજરત જરતોસ્તના જમાના કરતાં પણ જુની તેની આરાધના છે. બહુ અસલી ધરાનીઓ તેને માનતા હતા, કારણ કે તે એક વેદીક દેવતા છે. રીગવેદમાં જને ‘મીત્ર’ ને નામે ઓળખ્યો છે તેજ અવસ્તાનો ‘મીથ્ર’ છે. વેદમાં ‘મીત્ર’ હમેશાં ‘વરણ’ નામે એક દેવતાનો જોડ્યો ગણાયો છે,

અને તે હ'ધ સુધી કે તેઓ બંનેની પ્રાર્થના એકેકની સાથે ભેળીનેજ કરવામાં આવતી હતી. અને તેજ મુજબ અવસ્તામાંથી મેહેરનો દરજ્જો ઘણો મોટો અને ખુલ્લું ગણાયો છે. પાછલા વખતમાં મિથ્ર યાને મેહેરને ખોરશેદ સાથે ભેળી નાંખવામાં આવ્યો હતો, અને સાસાની વખતમાં રૂમી લોકો પોતે ખોરશેદને માટે “મિથ્રાસ” નામે એક દેવતાની પુજા કરતા હતા. પણ ખચીત અવસ્તાની સમજણ મેહેર તેજ ખોરશેદ છે એવું દેખાડતી નથી. જો તેમ હોતો તેઓ બંનેનાં નામે જુદાં પાડવામાં આવત નહીં, બંનેની આરાધના જુદી થાત નહીં. મેહેર તે ખોરશેદની રાશનીના પેહેલાં કારણો છે. મેહેર ખુશી બક્ષે છે, નફા કરી આપે છે, રક્ષણ કરે છે, ફતેહ બક્ષે છે, દરેક ચીજને સ્વછ કરી પવીત્ર બનાવે છે, અને તે હજારો આંખો ધરાવે છે. પણ વળી તે દેશના ઉપલા, નીચલા, વચલા, બાહરના, અંદરના, આગળા તેમજ પાછલા વીગેરે ભાગોમાં વસે છે. આ સઘળું ખોરશેદની રાશનીનાં કારણોનીજ માત્ર ખુશી દેખાડે છે. યુનાની લખનારાઓ હખામની પાર્સીઓના ઈબ્રદ અમશાસ્પદોની ટીપ આપી ગયા છે તેમાં તેઓએ મિથ્રને ગોયા તે હોરમજદથીજ ઉતરતો હોય એવો મોટો દરજ્જો આપ્યો છે. સ્ત્રેષોના લખવા મુજબ તેઓ સુરજને મિથ્રને નામે ઓળખતા અને માનતા હતા, પણ પ્લુટાર્કના કહેવા મુજબ તો મિથ્ર રાશનીનો ઇબ્રદ હતો. હવે રાશનીના દેવતા અને આદ્યતાય વચ્ચે ફક્ત હોવો જોઈએ, અને તેમ છે. બીજી તરફથી આપણું વાંચીએ છીએ કે છેલા હખામની પાદશાહ દારાયસ ફોદોમાનસે સેકંદર સામે આર્મેલાની લડાઈમાં ઉતરવા આગમજ સુરજ અને મિથ્ર અને આતશની સ્તુતી કરીને તેમનાથી ફતેહ ઇચ્છી હતી (રૂપ, સફે ૧૧૩,) આમ કશ્યસ નામે યુનાવી લખી ગયો છે, અને તે ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે જેમ આતશ ખોરશેદથી જુદો ઇબ્રદ ગણાયો હતો તેમજ મિથ્ર પણ તેનાથી જુદોજ ગણાયો હતો. તોપણ આટલી વાત ખરી છે કે ખોરશેદ અને મેહેર એકેક સાથે અતલગનો સંબંધ ધરાવનારા ઇબ્રદો જેમ આજે ગણાય છે તેમજ હખામની વખતમાં પણ ગણાતા હતા, અને તેમજ અવસ્તાવાણી ઉપરથી પણ સીધું થાય છે. એમ જેતાં સ્ત્રેષોએ સુરજ તેજ મિથ્ર ગણ્યો છે તેમાં, પ્લુટાર્કે મિથ્રને રાશનીનો ઇબ્રદ કહ્યો છે તેમાં, અને કશ્યસે તેઓ બંનેને જુદા પાડ્યા છે તેમાં ઝાઝો તફાવત જણાતો નથી. પાર્ફીરી નામે લખનાર જણાવી ગયો છે તેમ મિથ્ર એક સૂર્ય દેવતા છે, અને આખાં વરસમાં સુરજ જે ખાર રાસીઓનાં ચક્રમાંથી પોતાનો માર્ગ લે છે તેમાંનો એક ચોક્કસ ભાગ મિથ્રને સપુરદ કરેલો છે અને તે વીધુવ યાને મેપ અને ટોલા રાસીમાં સુરજને આવવાનો વખત છે. એ વખતે મેહેરની ખુબગી અને ખુલ્લોદી એટલી બધી વધે છે કે તે ગોયા અંધકારને દફે કરી નાંખે છે. એ વખતે ઉતર દીશા તેની જમણી બાજુએ અને દક્ષીણ તેની ડાવી બાજુએ આવે છે. આ દર વખતે—વરસના આ બે મોટા હીંગામે ઉપર—મેહેર અંધકારના બહુ નાશકારક દેવનો ગોયા નાશ કરનાર થઈ પડે છે. શીયાળાની લાંબી, કંટાળા ભરેલી, નાશકારક રાતનો આ વખતે અંત આવે છે, અને પછી ઉનાળાના લાંબા, ચકચકીત, ફાયદેમંદ દીવસો શરૂ થાય છે. પાર્ફીરીની આ સમજણ (રૂપ, સફે ૧૧૧) ધ્યાન પુગાડવા જોગ છે, પણ પ્લુટાર્કે એક બીજી વાત એવી જણાવી જાય છે કે હોરમજદ અને હારેમન—રાશની અને અંધકાર—વચ્ચે મિથ્રની જગા કીધેલી છે, જે ઉપરથી ધરાનીઓ તેને “વચ્ચે આવનાર” કહેતા હતા. આ “વચ્ચે આવનાર” શબ્દ ઉપરથી ડૉ. એડલ્ફ રૂપ એક અછી સમજણ ઉઠાડે છે, અને તે અમને વાસ્તવીક લાગે છે. મિથ્ર રાશની અને અંધકારની વચ્ચે આવે છે તે બે રીતે આવવો જોઈએ. એક એમ કે મિથ્ર બોહોલાં વીચમાં હોરમજદ અને હારેમનનાં રાજ્યો—રાશની અને અંધકાર—ની વચ્ચેની જગા યાને કે દેખાડતા આકાશની પાદશાહી ભોગવતો હોવો જો-

ધ્યે. ખીજી રીત એમ કે મિથ્ર દીવસ અને રાતની વચેના વખત ઉપર સાહેબી ભોગવે છે. જેમ રાત અને દીવસ, તેમજ શીયાળા અને ઉનાળાની વચેનો વખત પણ મિથ્રનોજ ગણાવો જોઈયે. આ ખીજી રીત વધારે સમજ પડે એવી છે, અને તે ઉપરથી આપણી મતલબ આ મુજબ બર આવે છે કે મિથ્રને કાઢખી રીતે સમજમાં લધયે તોપણ તે રોશનીની શરૂઆત દેખાડનારો ઇબ્રહ જાહેર થાય છે.

અવસ્તાવાણીમાંથી મિથ્રને લગતી આ સઘળી વાતોને ક્યાં ક્યાં અને કેટલો કેટલો મહેલ છે તે જોવાનું હવે બાકી રહ્યું છે. જેમ ખીજી સઘળા ઇબ્રહ અમશારપદો હોરમજદની પેદાયશ છે તેમ મિથ્ર યાને મેહેરને પણ હોરમજદેજ પેદા કર્યો છે (મેહેર ૬૦ ૧). તે ચલકાટમંદ અને નુરમંદ છે, અને વળી તેને બોહોલાં જગલવાળો કહોછે (૬૦ ૪), જે ઉપરથી સીદ થાયછે કે એ જગલ તે દેખાડતો આકાશ છે. વળી તે હીમતવાન, બાહુદુર, અને પેદાયશોમાં અતીવ ધાયદો કરનાર છે (૬૦ ૬). તે સાચા સખુનવાળો, એક હજાર કાંનવાળો, દશ હજાર આંખવાળો, સદા જગૃત અને સારા ધાતનો ઇબ્રહ છે (૬૦ ૭), અને પાદશાહો લડાઈમાં જતી વેળા તેની આરાધના કરેછે (૬૦ ૮), તથા તેનાથી પોતાના ઘોડાને માટે જોર અને પોતાને માટે તનદરોરતી તથા દુશ્મનો ઉપર ફતેહ ઇછે છે (૬૦ ૧૧). તે આકૃતાય ઇબ્રહની પુર્વ દીશાએ ખીરાજે છે (૬૦ ૧૩), અને સઘળા ખંડો તરફ પોતાનાં નુર સાથ વધે છે, તથા જેઓ તેની ખરાં દીલથી સ્તુતી કરેછે તેમને તે ફતેહ બક્ષેછે (૬૦ ૧૬). એટલામાટેજ હખામની પાદશાહો તેની સ્તુતી કરતા હતા, અને આકૃતાય તથા આતશની પેઠે તેને જુદો આરાધતા તથા તેની મદદ માંગતા હતા. બે લશ્કરોમાંથી જે પ્રજા જુદી હોય, જેણે સચાઈનો ત્યાગ કીધો હોય, અને તેટલામાટે જે ધાતકી હોય તે ફ્રાજના મધ્ય ભાગને મિથ્ર ગુચવી નાંખે છે (૬૦ ૩૬), તથા વચન બંગ કરનારાં માણસોનાં માથાં ભાંગે છે (૬૦ ૩૭). હોશન ગેહેનો વખત બેસતાંજ મેહેર ઇબ્રહ આ પૃથ્વીની પોહોળાઈ ઉપર ફરી વળેછે, આ પોહોળી, ગોળ, અને પાર નહીં થઈ શકે એવી જમીનના બંને કીનારાઓની હદ બાંધે છે, અને પછી જમીન તથા આસમાનની વચેની સઘળી પેદાયશને જુએ છે (૬૦ ૯૫). આ ફકરામાં કહેલા બે કીનારાઓ તે રોશની અને અંધકારની હદ હોવી જોઈયે. જમીન ગોળ, અને પોહોળી અને પાર નહીં આવે એવી છે, તેનું જ્ઞાન ધરાવનારા મેહેર યસ્તના જમાનાના જરતોસ્તીઓનાં ભુગોળ વીધાનાં જ્ઞાન વીશે આપણને અલબત્ત સારો વીચાર આવે છે. મેહેર ઇબ્રહ પોતાના હાથોમાં એક ફતેહમંદ ગુરજ પકડેલો છે (૬૦ ૯૬), જેથી પુર મોતવાળો ગનામીનો તેનાથી બહુ બીહો છે (૬૦ ૯૭). આ ગનામીનો તે રાતની અંધારી અને તેને લગતી ખરાબી છે. મિથ્રની રોશની તેજ તેનો ગુરજ છે, અને એજ રોશની અંધકાર ઉપર ગાલેબ આવ્યાથી ગનામીનોની હાર થાય છે. ઉપર આપણે જોયું કે મેહેર જમીન અને આસમાનના બે કીનારાઓને જોડી દઈ અંધકારનો નાશ કરેછે. તેમ કરીને વળી તે શીયાળાની લાંબી રાતનો અંત લાવે છે, જે કદડતી થંડીની રાતો અસલી ધરાનીઓને માટે ખરાબી પાંચરનારા દેવો ગણાયા છે. મેહેરને માટે ખુલ્લું જણાવેલું છે કે તે “અંધકારને તોડનારો” (૬૦ ૧૪૧) છે, અને ગનામીનો તેનાથી બીહો, નાસેછે, અને નાખુદ થાયછે, તે તેની આ અંધકારને તોડવાની શક્તીને લીધેજ છે. વળી આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે મિથ્ર દક્ષીણ દીશા તરફ પણ જાયછે (૬૦ ૬૯), અને તે પોતે એક ગાડી ઉપર બેસીને અજોહ ખંડથી ખનરથખાંમી ખંડ સુધી તે ગાડીને બરાબર ચકરાવો લેતો લઈ જાયછે (૬૦ ૬૭). આ ઉપરથી એવું સમજાય છે કે મિથ્ર જેમ ઉતરે તેમજ દક્ષીણેથી જાયછે, અને વળી એક ખંડથી ખીજી ખંડ સુધી ચકરાવો લઈને

જાયછે. આ ખંડો કયા અને તેઓ વચ્ચેનો તફાવત કેટલો તે કહી શકાતું નથી. પણ વળી એક ઠેકાણે એમ પણ જણાવ્યું છે કે અર્જુન, સવહ, દ્રુપદ, વીરુપ, અને વોહરિયરેશ્ત નામના ખંડોથી તે ખનરથ બામી ખંડ સુધી તે જુએછે (૬૦ ૧૫). આ ઉપરથી જણાયછે કે અર્જુનથી ખનીરથ સુધીના ખંડોનો ચક્રારો લેતાં મિથને ખીજ ચાર ખંડો પસાર કરવા પડતા હશે. પણ ખંડોની આ ટીપ હજી પુરતી નથી. એક ખીજે ઠેકાણે (૬૦ ૧૩૩) જે કંઈ આપણા વાંચવામાં આવે છે તે ઉપરથી આ ખંડોની સંખ્યા સાતની ગણાયછે, અને તે નીચે મુજબ:—દેવો તથા વચન ભંગ કરનારાઓને સીકસ્ત આપ્યા પછી મેહર અર્જુન અને સવહ ખંડોની ઉપર, તથા દ્રુપદ અને વીરુપ, તથા વોહરિયરેશ્ત અને વોહરિ જરેશ્ત ઉપર, અને શેવટે ખનીરથ ખંડની ઉપર જાયછે. આ ખનીરથ ખંડ વીશે કેહેછે કે તે “ભલુકદાર” (૬૦ ૧૫) છે. આ હેવાલો ઉપરથી આપણને એવું લાગેછે કે પૃથ્વીના આજે જેમ કટીબંધ બનાવવામાં આવ્યા છે, અને તેઓ ઉપર સુરજ ઉતરે તેમજ દક્ષીણે ફરતું કરેછે, તેમ ઉપલા ખંડો તેખી કટીબંધોજ હોય. અને તેમની વચોવચમાં ખનીરથ બામી નામનો “ભલુકદાર” કટીબંધ હોય, જે આજની વીધા મુજબ ઉપર કટીબંધને નામે ઓળખી શકાય. મેહર ઇજ્ઞ એક વખત અર્જુન કટીબંધથી ખનીરથ સુધી ચક્રારો લેછે, એમ આપણે ઉપર જોયું છે; અને તેમ વળી તે દક્ષીણ તરફ પણ જાયછે. માટે આ ઉપરથી એવું સ્વયં વાય છે કે જેમને અવસ્તામાં મેહર ઇજ્ઞની મંજલના ખંડ રૂપે જણાવ્યા છે તેઓ આકાશની રોશનીના ફેલાવા માટેના કટીબંધો છે. મેહર રોશનીનો સાહેબ છે અને તે રોશની સુરજનીજ છે એવો અવસ્તાના આ ફકરા ઉપરથી સાર ઉઠે છે કે—

“સુરજથી રોશની મેળવનાર ચંદ્રની પેઠે મેહર પોતાનાં શરીરને ચલકાવે છે

ત્યારે સપેનામીનોતી પેદાયશતું કુવત વધે છે.”—(૬૦ ૧૪૨)

અવસ્તાના જમાનાના લોકો સુધરાઇ અને તનદરોસ્તીની જળવણીને માટે એવા ઉત્તમ વીચારો ધરાવી ગયા છે તથા તે મુજબનાં ફરમાનો પાળી તથા પળાવી ગયા છે કે આજની તખીખી વીધા તેવાંજ ફરમાનો આપણી પાસે પળાવે છે. એમ જોઈને આપણને આપણા પુરાતન પુર્વજોની સમજ શક્તી અને ડાહપણ વીશે ધણો ઉત્તમ વીચાર બેસે છે. પણ ઉપલા હેવાલમાં જોયું તેમ તેઓ ભુગોળને લગતુંખી ચોક્કસ એવું જ્ઞાન ધરાવતા હતા કે જે તેમના વખતની એ વીધાની અસંપૂર્ણ હાલત તરફ જોતાં વખાણવા લાયક ગણાય. પણ જો મન-કુર ખંડો તેજ કટીબંધો છે એવો જે સાર અમે ઉઠાડવા માંગ્યો છે તે ખરો હોય તો આપણા નેયાગાનો જ્યોતીષ વીધાનાં જ્ઞાનથી પણ ખાલી જણાતા નથી.

પ્રકરણ ૩.

ધર્મ ગુરૂઓ, તથા ધર્મને લગતી ક્રીયાઓ અને ફરમાનો.

૬ ક્રીયાઓ સંબંધી હીરોડોટસનું ભુલ ભરેલું લખાણ. માણ ધર્મ ગુરૂઓ, તેમનો દર-જાનો, તેમના ટોળા—અચોરનાનોના તબક્કા. ખર્ફેસ્તરો—તેમનાં નામો—પ્રજાની સલા-મતી માટેનો એક ઉત્તમ ઇલાજ. કુત્રો—તેની અનેક જાતો, તેની જતન માટેની તાકીદ, તેનો ઉત્તમ દરજ્જો, તેને માટેનું મોટું માન. લાસ—તેને લગતી ક્રીયાઓ :—(૧) તેને સુરજની રોશનીમાં મેળવી, અને કુત્રા તથા પક્ષી મારફતે ભક્ષ કરાવવો; (૨) અસ્તોદાન—દોષમુ; (૩) સગદીદનો સવાલ; (૪) લાસને ડાટવાની મનાઈ—કબરો અને ઘોરોને તારાજ કરવાના ફાયદા—તેઓમાં વસ્તા ‘દેવો’ અને તેમની ખરાબી. મીનવી અને ચીસ્તી ઇજદ. ફરોહરો—તેમની મોટાઇ અને ખુબીઓ.

“..... તેઓ (પાર્સીઓ) યજ્ઞકુંડ ઉપર કરતા નથી, આતશ સળગાવતા નથી અથવા દારૂ કે બીજા પ્રવાહી જમીન કે ભોગ ઉપર ઘોળતા નથી; વળી એ વખતે તેઓ વજ્ર વગાડતા નથી, કુલોના હાર વીટાળતા નથી કે દેવતાની નૈયતે પવિત્ર કરેલી રોટી ખનાવતા નથી.....”—દ ૬૦ ૧, ૫૦ ૧૩૨.

૬ ૧—ક્રીયાઓ સંબંધી હીરોડોટસની ભુલ.

જોકે જરતોસ્ત્રી ધર્મને લગતી ક્રીયાઓમાં ઇજદોને આજે ભોગો આપવામાં આવતા નથી તોપણ ‘મીયજદ’ને નામે જે ફળ ફળાદી આફ્રીનગાન અને બાજ બર્સમમાં મેળાય છે તે કંઈજ નહીં પણ અસહના વખતમાં મેળવામાં આવતું ભોગોનું ગોસ્ત છે. ડાં હાઉગ કેહેછે (પાર્સીઓ વીશેના રસાલા, બીજી આવૃત્તી, સફે ૧૩૯, નોટ ૨ જી) કે આજના દરતુરો અસલ ‘મીયજદ’ શબ્દનો અર્થ ‘ફળફળાદી’નો સમજાવે છે અને ઇજદને વીગેરેની ક્રીયા વેળા મીયજદને બદલે ફળફળાદીજ મુકે છે, પણ પ્રથમ એ શબ્દનો અર્થ ‘ગોસ્ત’નો થતો હતો. આર્મીનિયન ભાષામાં ગોસ્તને માટે ‘મીસ’ અને સંસ્કૃતમાં ‘માંસ’ શબ્દો વપ-રાયાછે, જે ઇંગ્રેજી meat ને મળતા છે, અને તેવોજ અર્થ ‘મીયજદ’ શબ્દનો પણ પ્રથમ થતો હતો, એવું ડાં હાઉગનું કેહેવું છે. હીરોડોટસના લખવા મુજબ ઇજદોની સ્તુતી માટેનાં જશનો વખતે તેમને આપેલા ભોગોનું ગોસ્ત પાદડાં ઉપર મેળીને માણઓને ધર્મ ગુરૂઓ ભણુતર ભણુતા હતા. આ જશનો કંઈજ નહીં પણ ઇજદનેની ક્રીયા હોવી જોઈએ, જે વેળા સઘળા ઇજદોને તે ક્રીયાની મજલેસમાં નોતરવામાં અને તેમની સ્તુતી ગાવામાં આવેછે. તે વેળા તરેહવાર જનસો, જેમ કે પાણી, દરાન, ધી, મેજ (મીયજદ—ગોસ્ત), હોમનો રસ, હોમની તથા દાડમની ડાંખળીઓ, બર્સમ વીગેરે ગોઠવવામાં આવે છે. ઇજદનેના પેહેલા ચોડાક હાઓમાં આ સઘળું વર્ણન આવેલું છે, અને તે મુજબ આજેથી ઇજદનેની ક્રીયા વખતે સઘળી જનસો મુકવામાં આવે છે, પણ મીયજદ એટલે ગોસ્તની જગા ઉપર ફળ-ફળાદી ગોઠવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે જેમ ઇજદનેમાં ફરમાવેલું છે તે મુજબ આજે ક્રીયા થતી નથી પણ હખામનીઓના જમાનામાં તેમ થતી હતી. ઇજદનેના ૩ જા હાની શરૂઆતમાંજ હોમનાં પાણી વીશેના ઇસારા પછી આ શબ્દો આવે છે કે—

“જીવતાં પ્રાણીઓનાં ગોસ્તને હું હીયાં વખાણુ સાથ ષોલાઉંછું.”—૬૦ ૩.

ખીજ સઘળી જરૂરની જીવસો જોડે ગોસ્તને પણ તૈયાર રાખવામાં આવતું હતું તે આ ફકરા ઉપરથી સમજાય છે. ડૉં સ્પીગલ પણ ડૉં હાઉગના વીચારને મળતોજ ષોલાસો કરેછે કે ‘મીયજ્જ’નો અર્થ તેના ધાતુ મુજબ ‘ગોસ્ત’નો થાય છે, અને અવસ્તામાં એ શબ્દ હોરમજ્જ તથા ખીજ ઇજ્જોને અર્પણ કરેલાં ગોસ્તને માટેજ વપરાય છે. વળી ઉપલાજ હાની શરૂઆતમાંજ “ખોરાક—ગોસ્ત” એવા શબ્દો આવ્યા છે, અને તેમની જોડે ગાયની વખાણુ કીધી છે તે ઉપરથી સ્પીગલ કેહે છે કે ઇજ્જોને અર્પણ કરવા માટે જોઈતું ગોસ્ત પુરું પાડનાર દાખલ ગાયને હીયાં વખાણુ છે (સ્પીગલના અવસ્તાનો ઇંગ્રેજી તરજુમો, ઇજ્જનેના ત્રીજા હાની નોટ ૨ જી). અવસ્તામાં ‘ઇજ્જને’નો અસલ શબ્દ ‘યસ્ન’ છે અને તે સંસ્કૃતના ‘યજ્ઞ’ શબ્દને મળતો છે. હવે જેમ યજ્ઞમાં હંમેશાં પ્રાણીઓના ભોગો અપાતા હતા તેમજ યસ્નની ક્રીયા વેળાખી તેવાજ પ્રાણીઓના ભોગો અપાવા જોઈએ, એ દેખીતું છે. ઉપલા મળતા આવતા શબ્દોના ધાતુનો અર્થ પોતેજ દેખાડી આપે છે કે “ભોગો અને પ્રાર્થનાઓની મારફતે વખાણુ ગાવી.” હવે આગળ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે જરૂરતો પોતે હોરમજ્જને ઘોડી અને ઉંઠના ભોગો આપી ગયો છે, માટે એ ભોગોનાં ગોસ્તને ક્રીયામાં લઈને પછીજ તેમનો ઉપભોગ કરવામાં આવે એ વાસ્તવીક છે. હીરોડોટસનું લખાણુ એટલામાટે ક્રીયાઓની બાબતમાં એટલે દરજ્જે ખરું છે.

પણ હીરોડોટસે હખામનીઓના ક્રીયામાર્ગ વીશે ખીજ જે હકીકતો જણાવી છે તેખી સઘળીજ આ મુજબની ખરી નથી. તેણે પોતાનાં પેહેલાં દફતરનું ૧૩૨મું પ્રકરણ કેટલીક ભુલ ભરેલી હકીકતો ઉપરથી રચેલું લાગેછે, કેમકે જો હખામનીઓની ભોગો અપવાની ક્રીયા તેજ ઇજ્જનેની ક્રીયા ગણીએ તો ભોગોની ક્રીયા વેળા ધરાનીઓ “આતશ સળગાવતા નથી,” “પ્રવાહી જમીન ઉપર રેડતા નથી,” “વજ્ર વગાડતા નથી,” “પવીત્ર કરેલી રોટી બનાવતા નથી,” ઇત્યાદી જે બાબતો હીરોડોટસ જણાવી જાય છે તેમાં ઘણી ચુક માલુમ પડેછે. ભોગની ક્રીયા વેળા આતશ સળગાવવામાં આવતો નથી એમ તે કેહે છે, પણ ખુદ ઇજ્જનેના પેહેલાજ હાના ખીજજ ફકરામાં ક્રીયા કરનાર આતશને નોતું દે છે તે ઉપરથી, તેમજ દરેક જરૂરતો ક્રીયા વેળા આતશ રોશન કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી હીરોડોટસનું લખવું કેવળ ભુલ ભરેલું જણાય છે. ખુદ જરૂરતો પોતે જણાવી ગયો છે કે—

“પવીત્ર આતશમાંથી ગંભીર સચાઇઓ જાહેર થાય છે”—ઇજ્જને, હા ૩૦, ૬૦૧.

ઇજ્જનેની ક્રીયા વખતે આતશને રોશન રાખવામાં આવે છે, અને હીરોડોટસ કેહે છે કે ભોગોની ક્રીયા વેળા એક માજ ઇજ્જોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન ગાય છે અને તે ઘણું લાંબું હોય છે, તે ઉપરથી અટકલ બાંધવાને કારણ મલે છે કે તે ઇજ્જનેનીજ ક્રીયા હોવી જોઈએ; અને એ રીતે હીરોડોટસની ભુલ ખુદ જાહેર થાય છે. વળી ઇજ્જનેની ક્રીયામાં તો વજ્ર વગાડવામાં આવે છે, પ્રવાહી જમીન ઉપર ઘોલવામાં આવે છે, પવીત્ર કરેલી રોટી—દરૂન—બનાવવામાં આવે છે, એટલુંજ નહીં પણ જે વીશે હીરોડોટસ નામ દઈને ના કેહે છે તે સઘળું કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેણે જણાવેલી વાતોની સચાઇ વીશે મોટા શક પેદા થાય છે, અને આ ખીના ઉપરથી ગુમાન જાય છે કે હીરોડોટસે આ હકીકત પુરતી જોસ્તેજોઈ કરીને મેલવી નથી. તેના વખત પછીના લખનારાઓ, જેવાકે જેનો-ફન, ટીસ્યસ, સ્ત્રેઓ વીગેરે ધરાનીઓની રીતબાત અને ક્રીયા માર્ગ વીશે ઘણી બાબતો વધારે સંભાળથી અને વધારે ષોલાસાવાર લખી ગયા છે. એઓમાં સ્ત્રેઓ એમ કહી ગયો છે કે ધરાની પાર્સીઓ ભોગ આપેલાં પ્રાણીની ચરખી આતશને એનાયત કરતા

હતા. આ હકીકત ઉપરથી સાબેત થાય છે કે હખમનીઓની ક્રીયાઓ વખતે આતશન રોશન કરવામાં આવતો હતો, અને તેને ચરખી ભેટ આપવાનું કારણ એ કે તેથી આતશ વધારે તેજ સાથ બસે (ર૧, સફે ૨૪૩). ચરખીથી આતશનાં તેજમાં વધારો થવો જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ ખીજ જનસો જોડે આતશ માટેની ભેટ દાખલ અવસ્તા વાણીમાં ચરખી પણ એક જાતની ભેટ ગણાઈ છે (આતશ ન્યાયશ). વળી ક્રીયા વેળા જમીન ઉપર અથવા ટ્રેચેખી પ્રવાહી નહીં ધોળવાનો રેવાજ હતો, એમ જ્યારે હીરાંટોટસ જણાવે છે ત્યારે તે પોતે પોતાનાં લખાણને કેવું હેરફેર કરે છે અને પોતેજ તેને તોડે છે તે આ બાબત ઉપરથી માલુમ પડી આવે છે. તે લખે છે (દફ્ત ૭, પ્ર૦ ૪૩) કે યુનાન ઉપર ચહાઈ લઈ જતી વખતે રફમેન્ડર નદી ઉપર ચોક્કસ ધર્મની ક્રીયા કરતી વેળા દારૂ અથવા કોઈ પ્રવાહી રેડવામાં આવ્યો હતો, ઇલાદી. આ ઉપરથી જણાય છે કે હીરાંટોટસનું બોલવું એકેકને તોડે છે અને તે ઉપર આપણને ઇતિહાસ રહેતો નથી. ઇજ્ઞાનેની ક્રીયા વેળા પ્રવાહી ધોળવામાં આવે છે અને હોમનો રસ કુઆનાં પાણીમાં પણ આમેજ કરવામાં આવે છે.

૬૨—માણ્યો—તેમનો દરજ્જો—તેમના ટોળા.

“.....જ્યારે સઘળું તૈયાર થાય છે ત્યારે માણ્યોમાંનો એકજણ નજદીક આવીને બંદગી ગાય છે,”—
દફ્ત ૧, પ્ર૦ ૧૩૨.

“ માણ્યો એક ધણી અસાધારણ પ્રજા છે.માણ્યો કુત્રા અને માણ્યો સીવાય ખીજ સઘળી જાતના પ્રાણીઓને પોતાને હાથે કતલ કરે છે. તેઓ વળી એ કામ કરવામાં ખુશી મેળવતા જણાય છે, અને જેવી રીતે તેઓ ખીજ પ્રાણીને મારી નાંખે છે તેવીજ સેહેલાઈથી તેઓ કીડીઓ અને સાંધા અને એવાંજ ખીજ ઉડતાં કે ઘેર ચાલતાં પ્રાણીઓના છવ લે છે.”—દફ્ત ૧, પ્ર૦ ૧૪૦

હીરાંટોટસ આપણને જણાવે છે કે પાર્સીઓની ક્રીયાઓ માણ્યો નામના ધર્મગુરૂઓ કરે છે, જેમની હાજરી વીના કશી ક્રીયા થઈ શકતી નથી. એવું જણાય છે કે હખમની જમાનાના પાર્સીઓના માણ્યો તે આપણા આજના જમાનાના મોબેદોનો ટોળો છે. માણ્યો કોણ હતા, ક્યાંથી આવ્યા હતા, અને તેમનો ધર્મ શો હતો તે વીશે આપણ હીઆં લખાણ કરીશું નહીં; પણ આટલીજ વાત જણાવીશું કે તેઓ જરતોસ્ત્રી લોકો હતા અને ધર્મગુરૂ થઈને તેઓએ હખમની અને સાસાની જમાનામાં તથા તેની આગમજ પણ જરતોસ્ત્રી આલમ ઉપર બહુ કાબુ મેળવ્યો હતો. ડાં એડાઈ ર૧ મુજબ માણ્યોના ટોળાનો વડો જરતોસ્ત્ર પોતે હતો (સફે ૨૧૩); તે પેહેલો માણ્યો હતો, માટે માણ્યોના પંથની ઉત્પત્તિ તેનાથીજ ગણાવી જોઈએ. જરતોસ્ત્ર પેહેલો અધ્યોરનાન હતો (ફરવરદીન યસ્ત, ફ૦ ૮૯), એમ અવસ્તા વાણી ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે, માટે માણ્યોનો ટોળો તેજ અધ્યોરનાનો ટોળો હોવો જોઈએ. માણ્યો બહુ કાબેલ ગણાતા હતા. ધર્મજ્ઞાનમાં તો તેઓજ કુશળ હતા, પણ તેની જોડે ખીજ હુનરોમાંથી તેઓ આગળ પડેલા હતા; અને આ વાત જાણીતી છે કે માણ્યો દવાદાર કરી જાણતા હતા, ઇરાનના પાદશાહોનો તેમના ઉપર બહુ એતેકાદ હતો, અને કોઈખી પાદશાહને ગમે એવા કુશળ યુનાની હકીમ છતાં એક માણ્યો તમીખ વીના ચાલવું ન હતું. જરતોસ્ત્રના સુધારેલા અને સ્વચ્છ કરેલા ધર્મનો ફેલાવો કરનારા આ લોકો હતા, પણ પાછળથી તેમનું નામ વીદાનો અને ઓલમાઓ દાખલ, જ્ઞાનીઓ અને શીક્ષકો દાખલ એટલું બધું જાણીતું થઈ ગયું કે યુનાનીઓને અને રૂમી લોકોને પાર્સીઓ સાથ વેહેવાર પડ્યો ત્યારે તે લોકો જરતોસ્ત્રનું માત્ર નામજ જણાવીને સઘળું જ્ઞાન માણ્યોનુંજ હોય તેમ તેઓ જરતોસ્ત્રના ધર્મને માણ્યોનાં ધર્મને નામેજ ઓળખી તેમજ ઓળખાવી ગયા છે. હવે માણ્યો લોકોએ પોતાના આ જરતોસ્ત્રી ધર્મની ક્રીયાઓ એટલી બધી પવીત્ર ગણીને તેમને

જુદદીનોથી છુપી રાખી હતી, બલકે તે તેઓ પોતાના ટોળાંમાં દાખલ થનાર સીવાય બીજા સધળાઓથી એટલી બધી છુપાવતા હતા, કે યુનાની લખનારાઓ તેમની ક્રીયા અને ભણતરોને “ભેદ ભરેલો હુન્નર” કહી ગયા છે. અલબત્તે આ ટોળાની સધળી શીખવણી અસલ જર-તોસ્તી ધર્મનીજ હતી, એમ આપણને સમજવું જોઈતું નથી. વખત જતે અસલ ફરમાનોમાં ઘણો ફેરફાર થવો જોઈએ, ઘણો બીગાડો થવો જોઈએ, અને તોપણ તે સધળાં સાથે માજીઓ જરતોસ્તી ધર્મની સચાઇઓને જાળવી રહ્યા હતા. તેઓ પોતાનાં જ્ઞાનમાં—ધર્મની શીલસુદ્ધીમાં કુશળ હતા, જેમાં તેઓ બાહરના કોઈને પણ દાખલ કરતા ન હતાં. કંઈ સૌથીજ માજી થવાતું ન હતું, પણ આટલી વાત જાહેર થયેલી છે કે હખામની વખતમાં પાર્સીઓને માજીઓના પંથમાં શામેલ થવાનો હક હતો. તોપણ માજીઓ પાછળથી દેશ દેશ વધી ગયા, બળકે દેશ દેશના ધર્મગુરુઓ માજીનાં સાધારણ નામથીજ ઓળખાયા, જેથી કેટલીક અણધરતી રસમો, ક્રીયાઓ, અને રીતભાતો, જેમનાથી પાર્સીઓ કે ધરાની માજીઓ અંજાણા હતા, તથા જે વીશે તેમના જરતોસ્તી ધર્મમાં કશું ફરમાવેલું ન હતું તે સઘળું માજીઓનાં દાખલ ઓળખાયું. આ એક બહુ નાપસંદ ગુચવાડો હતો અને તેને લીધે અસલ માજી ટોળાને ચોકસ બેખબરા લખનારાઓથી ગેરબનસાદ થયોછે. ધરાના માજીઓની કાર્તીઓ એ બાબુએ જાહેર થવાથી પાછળથી બીજા દેશો ખાતેના ચોકસ ધર્મગુરુઓને પણ ‘માજી’નું નામ મળ્યું. અને પ્લીની કહી જાય છે કે જેમ ધરાનમાં તેમજ અરબસ્તાન, ઇજિપ્ત અને ઇથીયોપ્યા ખાતે પણ માજીઓ વસતા હતા (રૅપ, સફે ૨૨૦). પણ ધરાનના માજીઓ તેઓથી જુદા હતા, જેમને માટે હીરોડોટસ કહી જાય છે કે તેઓ એક મીડયન કોમ હતી, અને એ વાતને સ્ત્રેઓ તથા બીજા લખનારાઓથી પણ ટેકા મળે છે. હવે ધરાનમાં આ માજીઓ ધર્મગુરુના એક ટોળા અથવા કોમ તરીકેજ રહ્યા હતા એમ તવારીખનવેશોએ માજીઓ વીશે આપેલા હેવાલ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે, એટલુંજ નહીં પણ આ માજી કોમ પોતાને એટલી બધી ચહુડતી સમજતી હતી કે જેમ હીરોડોટસ કેહે છે તેમ દરેક ધર્મને લગતી ક્રીયા તેમના વગર થતી ન હતી, તેમજ ખુદ પાદશાહને તખ્તનશીન થવાની ક્રીયામાં પણ માજીઓનો પેહેલો હાથ હતો એમ માલુમ પડે છે.

વળી એક બીજી વાત જાણવાજોગ એ છે કે પાદશાહો પોતે માજીઓના ચેલા થવામાં મગરૂરી સમજતા હતા. તેઓ માજીઓના જ્ઞાનની તારીફ કરતા અને તે માટે તેમને નવાજતા હતા, પોતાનાં બાળકોને કેળવણી આપવાનું કામ તેમને સોંપતા તથા તખ્ત પર બેઠા પછી ચોકસ બાબતમાં તેમનીજ સલાહ લઈ કામ લેતા હતા. (રૅપ, સફે ૨૨૭). આ ઉપરથી એક અસલી લખનાર કહી ગયો છે કે માજીઓ ગોયા પાદશાહો ઉપર અમલ ચલાવતા હતા, તે વાત બોલેબોલ સાચી ઠરે છે. અને વળી એ ઉપરથી ધરાનીઓનાં ચાર ટોળાંઓમાં અથોરનાનોનો ટોળો સર્વથી પેહેલો ગણાયોછે અને તેમની પછી રથેસ્તાર યાને પાદશાહ પેહેલવાનોનો ટોળો ગણાયો છે, તેની સચાઇ પણ ખુલ્લી માલુમ પડી આવે છે. માજી કોમની મોટાઈ એટલી બધી હતી કે પ્રજામાંના કોઈથી જેમ તે પંથમાં દાખલ થઈ શકાતું ન હતું તેમજ તેમનો અધીકાર પણ લઈ શકાતો ન હતો. ખુદ પાદશાહોને પોતાને તખ્ત ઉપર બેઠા આગમજ માજીઓના પંથમાં દાખલ થવાની ફરજ પડતી અને એ રીતે તેમનાથી ધર્મની જાળવણીને મોટો ટેકો મળતો હતો. આ ઉપરથી એવું જણાય છે કે આજે ઇંગ્લાંડમાં જેમ ‘પ્રોટેસ્ટન્ટ’ યાને સુધરેલા ખ્રીસ્તી પંથનો જે શાહજાદો નહીં હોય તેનાથી તખ્ત ઉપર બેસી શકાતું નથી, તેમજ ધરાનમાં જે પાદશાહ માજી યાને અથોરનાનના પંથમાં દાખલ થયો નહીં હોય તે તખ્તને લાયક ગણાતો ન હતો. માજી ધર્મગુરુઓના વળી વર્ગો પાડેલા હતા અને દરેક વર્ગના ગુરુને જુદું જુદું કામ સોંપેલું હતું. આ જુદા જુદા વર્ગો વીશે

જણાવતાં કેટલાક અસલી લખનારાઓ આપણને આ ગુરૂઓ સંબંધી કેટલીક તાત્ત્વબી ઉપ-
જનવનારી વાતો સમજાવી જાય છે. ૩૦ એડાદ્ રૅપ આ અસલી લખનારાઓ ઉપરથી ઉતારે
કરતાં (સફે ૨૨૪) તેમની શાહદત ટાંકીને જણાવે છે કે માજીઓના ત્રણ વર્ગોમાંનો પેહેલો
કોષપણ જનદાર ચીજને મારતો ન હતો અને તેનો ભક્ષ પણ કરતો ન હતો; બીજો વર્ગ
આ પ્રાણીઓને ખાતો ખરો, પણ પાણેલાં પ્રાણીઓને મારતો ન હતો; ત્રીજો વર્ગ સાધારણ
લોકોની પેટે સર્વ ચીજ ઉપર જેમ ગમેતેમ હાથ મારવાની છુટ વાપરતો હતો. આ ત્રણમાં
સર્વથી ભણેલો અને પવિત્ર પેહેલો વર્ગ હતો. માજીઓ બહુ ચોખ્ખા વાપરતા હતા, જે વીશે
દાખલો આપતાં એક અસલી લખનાર હંધ સુધી કહી જાય છે કે તેઓ ગોશ્તને અડકતા ન
હતા એટલુંજ નહીં પણ ખાતકીઓ અને શેકારીઓના રસ્તા વચ્ચે પણ તેઓ જતા ન હતા.
ઉંચા સોનેરી પોશાકો કે ધરણું પેહેરવાની પણ તેમને મનાઈ હતી. વનસપતી, પનીર અને
રોટી, તેમનો ખોરાક હતો; કરખોરાંની નાની સોટીઓ વડે તેઓ આ ખોરાક મોહોમાં લઈ
જઈ ખાતા હતા અને સ્ત્રી સંગથી દુર રહેતા હતા. ખચીત, જે ધર્મમાં વસ્તીનો વધારો
કરવાનું જાણના ફરમાન હોય તેજ ધર્મના ગુરૂઓ આ જાતની સખ્તાઈ પોતા ઉપર વાપરે,
એ તદ્દન અસંભવીત છે, અને રૅપની આ અટકળ વાજબી લાગે છે કે ઉપલી બીના જણાવનારા
ધણીઓએ ધરાની માજીઓને બદલે હીંદુસ્તાનના કોષ ધર્મગુરૂઓની રીતભાંત ધ્યાનમાં રાખીને
આ હકીકત લખી છે (સફે ૨૩૦). પણ વંદીદાદ ઉપરથી આપણ અચરતી સાથ જોઈએ
છીએ કે માજીઓના ઉપર કહેલા વર્ગનું બયાન કેટલેક દરજ્જે ખરું છે, તો જો કે એ વર્ગવાળા
માજીઓ કંઈ સુધ જરતોસ્તી ધર્મગુરૂઓ અથવા અધોરનાનો નથી. તેમાં આપણ વાંચીએ
છીએ કે “મગવ” નામે એક જરતોસ્તી ટોળો હતો જે પોતાની જાંઘળી કુમારાવસ્થામાંજ
ચુખરતો હતો:—

“અએ સૌથી પવિત્ર જરતોસ્ત! હીયાં (યાને આ દુન્યામાં) એ પ્રમાણે
‘મગવ’ની જાંઘળીનાં કરતાં બાયડીવાળાને માટે ખચીત હું ભલામણ કરું છું
(યાને મગવનાં કરતાં બાયડીવાળાને હું વધારે પસંદ કરું છું); કુટુંબ (અથવા
ધરખાર) વગરનાનાં કરતાં કુટુંબ (અથવા ધરખાર) વાળાને (હું વધારે પસંદ
કરું છું); ફર્જદ વગરનાનાં કરતાં ફર્જદવાળાને (હું વધારે પસંદ કરું છું);
ફરાખી (અથવા પૈસા ટકા—સુખ) વગરનાનાં કરતાં ફરાખીવાળાને (હું વધારે
પસંદ કરું છું)”—(કાંગાનો વંદીદાદ; પરગાં ૪, ૬૦ ૪૭).

આ ફરજો દેખાડે છે કે “મગવ” ટોળો, જેના તરફ કશો ધીકાર બતાવવામાં આવ્યો
નથી તે એક જરતોસ્તીજ ટોળો હતો, પણ તેની જોડે સરખામણી કરતાં “બાયડીવાળો”
એવો એક શબ્દ આવ્યો છે, જે ઉપરથી જણાય છે કે આ ‘મગવ’ બાયડી વગરનો કોષ
ટોળો હોવો જોઈએ, કે જે વળી કુટુંબ વગરનો, ફર્જદ વગરનો, તથા પૈસાનાં સુખ વગરનો
હતો. અગરજો વંદીદાદના વખતનો આ “મગવ” તે ખરેખરો આપણને જણાવેલો થયેલો
માજીઓનોજ ટોળો હોય તો તે ટોળાનું ધર્મ જ્ઞાન વંદીદાદના વખતમાં ઘણું ફાવી નીકળેલું
હોવું નહીં જોઈએ, બાકી નહીં તો તે ટોળો પોતાના વગ અને કાબુથી કુમારાવસ્થાની
જાંઘળીનો કાનુન ફેલાવવાની કોશિશ કરવાને ચુકત નહી. આ કારણ ઉપરથી સંધાજાજ
માજીઓને વંદીદાદના વખતના અધોરનાન વર્ગ સાથ સરખાવી શકાય એમ નથી. કદાચ
વંદીદાદમાં આવેલા ‘મગવ’ નામે ટોળાનાં ‘માજી’ નામ ઉપરથી માજીબી સંધાજાજ જર-
તોસ્તી ધર્મ ગુરૂઓને યુનાનીઓ અને બીજાઓ માજીનાં સાધારણ નામથી ઓળખાવી
ગયા હોય તો તે બની શકે એમ છે.

હીરોડોટસ આપણને માત્ર ખાખની તાસીર કેહેનારા અને મંત્ર બણનારા એવા બેળ વર્ગના માણ્ણો વીશે જણાવી ગયો છે, પણ અવસ્તા ઉપરથી આપણુ જોઇયે છીયે કે ધર્મ ગુરૂઓના અનેક વર્ગ હતા. તેમાં અથોરનાનોના નવ તબક્કા અથવા વર્ગોનાં નામો આપ્યાં છે, અને તે આ મુજબનાં છે:—

- ૧ હાવનાન: હોમને લગતી કીયા કરનાર ;
- ૨ રએથવીશ્કર :
- ૩ આસ્નાતર : નાહાન નહવાડનાર ;
- ૪ આતરવક્ષી :
- ૫ ક્રએરેતર :
- ૬ સ્ત્રઓષા વરેજ : દોષ શ્રવણુ ગુરૂ ;
- ૭ આથવન : આતશની સંભાળ રાખનાર ;
- ૮ જઓતા :
- ૯ આગનાતા :

ઉપલા નવમાંના પેહેલા સાત વીશે વીસ્પરદના ત્રીજા હામાં આપણુ વાંચીયે છીયે, પણ તેઓ ઉપરાંત વંદીદાદમાંથી બીજા બેનાં નામો મળે છે (પરગ૦ ૭, ૬૦ ૧૭-૧૮), અને તે ઉપલી ટીપમાંના છેલા બે છે. જોકે ઉપલા વર્ગોમાં બે ત્રણ તો એકના એકજ જણાય છે, તોપણ આટલું તો ચોક્કસ છે કે દરેક તબક્કાવાલાને માટે તેનું જુદું કામ નેમી આપેલું છે. માણ્ણોના ઉપર જણાવેલા તબક્કાઓમાં જેઓ છુપી કીયાઓ કરનારા ગણાયાછે તેઓ યોજદાએગરીનું કામ કરનારા અથોરનાનો હોવા જોઇયે, જેમની મહીના દાહાડા સુધી ચાલુ રહેતી છુપી કીયાઓ ખરાબર આપણી ખરસ્તુમની કીયાઓને મળતી જણાય છે,—તો જોકે યુનાની લખનારાઓએ વગર સમજવે માત્ર સાંભળેલી વાતો ઉપરથી એ કીયા સંબંધી જે હેવાલો આપ્યા છે તેમાં અને ખરસ્તુમની કીયાઓમાં આપણને કેટલોક દેખાઇતો તફાવત માલુમ પડે છે. એટલા માટે આતશની સંભાળ લેનારા, ખરદસ્તરોને મારનારા, ધર્મની કીયા કરનારા, સુઘડાઇતી તાકીદ ફરમાવનારા, એ સઘળા માણ ધર્મગુરૂઓ તે અવસ્તા વાણીના અથોરનાનોજ સીદ થાય છે.

૧૩. ખર્દસ્તરો—તેમનાં નામો; પ્રજાની સલામતીનો એક ઉત્તમ ઇલાજ.

હીરોડોટસ ઉપરથી જે લ'ખાણુ ફકરો ઉપર ટાંકી બતાવ્યો છે તેમાં ખરદસ્તરોને મારવા બાબત તે જે કંઈ કેહે છે તે ખરૂં છે, કેમકે જરતોસ્તીઓ ચોક્કસ નાશકારક જીવ જંતુઓને મારવાનું સવાબ આજે પણ સમજે છે. 'ખર્દસ્તર' શબ્દ અસલ અવસ્તાના 'ખ્રૂસ્ત્ર' શબ્દ ઉપરથી બીગડીને બનેલો ફાર્સી શબ્દ છે, જેનો ધાતુ 'ખ્રપ' 'ખ્રપસ' અથવા 'કરેપ્' સંસ્કૃત 'ક્રપ્' અને ઇંગ્રેજી 'ક્રીપ્' (creep) ને કેવળ મળતો છે, જેનો અર્થ 'પેટે ચાલવું' થાય છે. પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓમાં જોકે સાંપ, કીડા વીગેરેનોજ સમાસ થઇ શકે છે તોપણ ખર્દસ્તરોમાં કીડી, જી, વીગેરે પણ ગણાયાં છે. ટુંકમાં જે જીણું જીવજંતુઓ માણસની ખરાબી કરનારાં હોય તેઓને આ સાધારણ નામ મળ્યું છે. એ પ્રાણીઓને મારવાનું સવાબ છે તે એટલા ઉપરથી માલુમ પડેછે કે ચોક્કસ ગુનાહો કરનાર ધણીઓ પાસે તેમનાં પાપનાં નીવારણુ દાખલ આ જીવજંતુઓનો નાશ કરાવવાનું વંદીદાદમાં ફરમાવેલું છે, જેમકે એક ઠેકાણુ આપણુ વાંચીયે છીયે કે :—

“દાણો ખેત્યનારી કાઠી ખર્દસ્તર છે, તે ઉનાળાની મોસમમાં ૨૦૦ મારવી જેઘયે; તથા શીયાળામાં ગનામીનેને લગતાં ખર્દસ્તરોમાંના કોઠનેથી મારવાં.”
પરગ૦ ૧૬, ૬૦ ૧૨.

આ ઉપરથી એક બીજી વાતની સમજણ પડે છે કે જેથી જીવજંતુઓ ગનામીનેની પેદાયશનાં, યાને કે સપેનામીનેની પેદાયશ કે જે હમેશાં બલીજ હોય છે તેનો નાશ કરનારાં હોય તેમને મારી નાંખવાનું ફરમાન છે. વંદીદાદ ઉપરથી આ ખર્દસ્તરોની કેટલીક વીગતો મળે છે. એક ઠેકાણે (પરગ૦ ૧૪) પાણીમાં વસનારા “ઉદ્ર” નામે કુત્રાને મારનારને માટે ચોકસ સજ્જા ફરમાવેલી છે તેમાં કેટલાંક ખર્દસ્તરો મારવાનું પણ ફરમાવેલું છે, જેઓની વીગત આ મુજબની છે :—પેટે ચાલનારા સાંપ, કુત્રાની સુરતના સાંપ, કાચબા, જમીન-ઉપર તેમજ પાણીમાં વસનારા દેડકા, દાણો ખેત્યનારી તથા ચટકા મારનારી કાઠી, ગલી-ચીમાં ફરનારાં મહર, ગંધાતી માખ, ઇલાદી. ખર્દસ્તરોની પેઠે બીજાં મોટાં પ્રાણીઓ જેઓથી માણસ જાતની ખરાબી કરતાં હોય, તેમને પણ વસ્તીવાળા ભાગોમાંથી હાંકી કાઢાડવા અને મારવાનું ફરમાન વંદીદાદમાં ઠેકાણે ઠેકાણે આવ્યું છે :—ગોયા એ પ્રાણીઓને મારી કાઢાડવાની તો ચોકસ ગુનાહોને માટે એક જાતની સખ્ત મજુરીની સજ્જા ફરમાવેલી છે. એ પ્રાણીઓમાં વરૂં મુખ્ય હશે, પણ તેમનાં કશાં નામો વંદીદાદમાં આપ્યાં નથી. જ્યાંથી ફરમાન છે ત્યાં એકજ રીતનું આ મુજબનું લખાણ આવે છે કે તકસીરવારે પોતાના ગુનાહની તોજેશમાં ઘોડાના ચાખુકે કરીને તેમજ ‘સુઓપચરન’ નામે હથી-ચારે કરીને આ નાશકારક જાનવરોને હાંકી કાઢાડવાં. અલબત્ત, આ ઉપરથી એવું જણાય છે કે વંદીદાદના જમાનામાં આ નુકસાનકારક જાનવરોની બહુ વસ્તી હશે અને તેઓ માણસ જાતનાં રેહેઠાણો તરફ બહુ ઉપદ્રવ કરતાં હશે. આ ફરમાન ઉપરથી વળી એમ પણ ધારવામાં આવે છે કે ખેતીવાડીના વધારાની અગત હોવાથી જંગલોમાંથી આ જંગલી પ્રાણીઓને મારી કાઢાડી ત્યાં ખેતી કરવાની સગવડ કરી આપવાની તકસીરવારને માથે ફરજ નાંખવામાં આવતી હશે. અસલના વખતમાં જ્યારે માણસ જાતની વસ્તી ઓછી હતી તે વેળા જંગલોમાંજ નહીં પણ બીજા ભાગોમાંથી કેટલાં બધાં ફાડી ખાનારાં પ્રાણીઓ અને સાંપો તથા ખર્દસ્તરોની વસ્તી હશે તે આજે ૨૫ થી ૩૦ કરોડ માણસોની વસ્તી છતાં હીંદુસ્તાન ખાતે હાલ દરસાલ જે હજારો જંગલી જાનવરોનો તેમજ સર્પોનો નાશ કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી માલુમ પડે છે. સરકાર એ કામ કરનારાઓને ઇનામો આપે છે : પણ વંદીદાદના જમાનામાં પૈસા ટકાનું ચલણ નહતું માટે તે વખતના ધર્મરા-જાઓએ તકસીરવારોને માંથે આ નાશકારક પ્રાણીઓ અને જેહરી સાંપોનો નાશ કરવાની ફરજ નાંખેલી દીસે છે. એથી બે કામ સરતાં હતાં, તકસીરવારોને તેમના ગુનાહને માટે એક જાતની સજ્જા મળતી હતી, અને રાજ્યાધીકારીઓ તથા રૈયતને સુખ મળતું હતું.

૬૪. કુત્રો-તેની અનેક જાતો-તેની જાતન માટે તાકીદ-તેનો ઉત્તમ દરજ્જો-તેને માટે મોટું માન.

હીરોડોટસ ઉપરથી જે ફકરો ઉપર ટાંક્યો છે તેમાં તે વાજબી લખે છે કે ધરાની પાર્સીઓ, બલકે તેમના ધર્મગુરુ માણ્યો જ્યારે દરેક બીજા પ્રાણીને પોતાને હાથે કતલ કરતા હતા ત્યારે તેઓ કુત્રા અને માણસને હાથ લગાડતા નહતા. માણસનો નાહક જીવ લેવો એ ખુનનું કામ છે એમ તેઓ સમજતા હતા, અને એ ઉપરથી હીરોડોટસે એક ઠેકાણે (દફ૦ ૭, પ્ર૦ ૧૯૧) જે ખોટો ઓરંગો મારી દીધો હતો તે ખોટો પડે છે કે

માણ્યોએ પવનનું તુફાન નરમ પાડવા માટે માણસોના ભેગો આપ્યા હતા. અગરજો માણ્યો કુત્રાને મારવામાં પણ માણસનો જીવ લેવા જેટલું જ ગુનાહનું કામ સમજતા હોય તો તેમાં નવાઇ નથી. અવસ્તામાં કુત્રાને સઘળાં પ્રાણીઓ કરતાં વીશેષ દરજ્જો મળ્યો છે. તેમાં ગાય અને ઘોડાની બરદાસ્ત લેવાનું ફરમાન છે (ઇજસ્ને, હા ૧૧, ૬૦ ૧-૨), પણ કુત્રાની બરદાસ્ત વીશે તો વંદીદાદમાં ઠેકાણે ઠેકાણે લખાણ આવેલું છે. તેને માણસ જાતનો નોકર નહીં પણ સોહબતી, ગુલામ નહીં પણ મીત્ર ગણ્યો છે, અને નીચલાં વર્ણન ઉપરથી આપણુ જોઈશું કે તેમાં તેને કેટલીક બાબતોમાં લગભગ માણસ જાતની બરાબરનો જણાવ્યો છે. વંદીદાદ (પરગ ૧૩) મુજબ કુત્રાઓ ૧૨ જાતના છે:—

- ૧ વંધાપર; ૨ પસુશ હૈર્વ (બરવાડનો કુત્રો); ૩ વીશહૈર્વ (મોહોલાની ચોટી કરનાર);
- ૪ વોહુ નજ્ગ (લાસ ખાનાર); ૫ દુખ્તો હુનર; ૬ તૌરન (નાની જાતનો કુત્રો);
- ૭ સુકુરન (સાત આંઠ દીવસનું કુતલ્યુ); ૮ (જજ્જુ) ૯ વીજ્જુ; ૧૦ ઐવીજ્જુ;
- ૧૧ ઉરપી.

આ સઘળા જમીન ઉપરના, યાને માણસની સાથ સંબંધ રાખનારા કુત્રાઓ છે; પણ વળી એક કુત્રો પાણીમાં વસનારો છે, જેને અવસ્તામાં “ ઉદ્ર ” (સગેઆખી)નું નામ મળ્યું છે. ઉપલી ટીપમાંના પેહેલા કુત્રાનું વર્ણન એવું મળે છે કે તે “ પોહોલાં માથાંવાળો કાંટાદાર ” છે. જેને “ સાધારણ લોકો ‘ દુજ્જક ’ નાં નામથી ઓળખે છે ” અને જે “ સપેનામીનોની પેદા-યશમાંની એક એવી પેદાયશ છે કે જે બામદાદથી તે સુરજ ઉગે ત્યાંસુધી ગનામીનોની પેદાયશનો હજાર ગણો મારનાર તરીકે તેની સાંખે જાય છે ” (પરગ ૧૩, ૬૦ ૨). આ કુત્રાનો હરીફ “ જૈરીમ્યંધુર ” નામનો એક દેવ છે, જે સપેનામીનોની પેદાયશને ઉપલેજ વખતે ખરાબ કરે છે (૬૦ ૬). પશુઓની પાસખાની કરનારા કુત્રાની સીકત આ રીતની મલે છે:—

૩૯. “ અએ જરતોસ્ત ! હું કેજે હોરમજ્દ (તેણે) ગાય દોરના વાડાઓના બંધાવને માટે પોતાનાં વસ્ત્ર સાથનો (યાને કુદરતી ઢાંકણ સાથનો) પોતાના જોડા સાથનો, તીક્ષણ સુધવાની ધંદીનો (અથવા તીક્ષણ વાસ વાળો), તેજ દાંતવાળો (તથા) માણસની પછવાડે દોડનારો (યાને વીશ્વાસ) કુત્રાને પેદા કીધો. હીયાં (યાને આ હાડમંદ દુન્યામાં) હું જે હોરમજ્દ (તેણે) મોટાં (તથા) જોરાવર શરીરના કુત્રાને પેદા કીધો; (સખખકે) જ્યારે (તે કુત્રો) ગાયદોરના વાડાઓને માટે (તપાસ રાખનારો) હોય (ત્યારેતો તે) પુરતી હુશીયારી (અથવા અક્કલ)નો હોવો જોઈયે. ૪૦ “ અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત ! (જ્યારે) તે (કુત્રો) સાવધ આવાજનો હોય (યાને મુગો નહીં હોય) તો ચોર અથવાતો વરૂ તે મોહોલાઓમાં (આવીને) કોઇને નહીં જણાય તેવી રીતે (અથવા ખેમાલુમ) મોહોલાઓમાંથી (પશુ અથવા કંઈ માલ મીલકત) લઇ જઇ નહીં શકે. પ્રાણુધાતક (અથવા મારનારો), ફાડી ખાનાર, ફરખે, (તથા લોહી) ટીપાતું કરતાં (યાને જનવરને લોહી લુહાન કરનારો) વરૂઓ (તે મોહોલામાં આવી શકે નહીં).—કાંગા, વંદીદાદ, પરગ ૧૩, ૬૦ ૩૮-૪૦

આ બંને ફકરાઓ ઉપરથી જણાય છે કે વંદીદાદના જમાનામાં વરૂઓનો ઉપદ્રવ ધરાંનમાં ઘણો ભારી હશે, અને પશુઓજ, તે વખતે જરતોસ્તીઓ જેઓ ધણું કરીને ખેડુત લોકો હતા, તેમની તમામ મીલકત અને દોલત હતી, માટે તે દોલતની સંભાળ કરનાર કુત્રા તેમની નજરમાં મોટાઇ ધરાવનાર પ્રાણી ગણાય તો તે તદ્દન ખરૂં છે. આ અને એવાજ

ખીજા કુત્રાઓ, જેઓ પશુને બદલે મોહોલ્લાની સંભાળ રાખે છે, લાસનો બક્ષ કરે છે, ઇલાદી, તેમને પુરતો ખોરાક આપવાનું વંદીદાદમાં ફરમાન છે તેમજ તેમની પરવરશી કરવાનો હુકમ છે. પણ તેને બદલે જે આ પ્રાણીને પુરતો ખોરાક આપવામાં નહીં આવે, અથવા તેનો કાન કાપવામાં આવે, પગની નેસ તોડવામાં આવે, જખમ કરવામાં આવે, અથવા તેનું મોત નીપજવવામાં આવે તો તે માટેની ઓછી અડકી સજાઓ ફરમાવેલી છે. એ સજા તકસીરવારને માથે ફાડી ખાનારાં પ્રાણીઓનો નાશ કરવાની ફરજ નાંખવાને લગતી સખ્ત મજુરી યાને મેહેનતની છે. વંધાપર કુત્રાને માટે એ સજા ૨૦૦૦ નાશકારક પ્રાણીઓનો નાશ કરવાની, પશુની ઓકી કરનાર માટે ૧૬૦૦ પ્રાણીઓ, મોહોલ્લાની પાસ-ખાની કરનાર માટે ૧૪૦૦, કાલખુદ ખાનાર માટે ૧૨૦૦, એ પ્રમાણેનાં ફાડી ખાનારાં પ્રાણીઓનો સંહાર કરવાની ફરજ નાંખેલી છે. (ફૅ ૪, ૧૨, ૧૩, ૧૪.) પેહેલી બે જાતના કુત્રાઓને રાખવાની જગા પણ મુકરર કરી આપવાની તેના ધણીની ફરજ છે (ફૅ ૧૭-૧૮), અને બરવાડના કુત્રાને તેનો ધણી જે બરાબર ખોરાક આપતો નથી તો તે ગોચા એક સૈથી સરસ ધરના ધણીને ખોરાક બરાબર નહીં પુગાડવા જેટલો તકસીરવાર થાય છે (ફૅ ૨૦). મોહોલ્લાની પાસખાની કરનાર કુત્રાને ખોરાક અપાતો નથી તો તે વચલે વાગેના ધર ધણીને હલકો ખોરાક આપવા બરાબરની તકસીર ગણાય છે (ફૅ ૨૧). અને તેટલા માટે પેહેલી તકસીર કરનારને માથે ૪૦૦ અને ખીજી તકસીર કરનારને માથે ૧૮૦ નાશકારક પ્રાણીઓને મારી નાંખવાની ફરજ નાખી છે (ફૅ ૨૪-૨૫); કાંએકે જે આ હુનરમંદ કુત્રાઓને પુરતો ખોરાક નથી મળતો તો તેઓ જલદીથી નાકુવત થઇ જાય છે, જેમ નહીં થાય તે માટે તેમને ગોસ્ત, ચરખી અને દુધનો ખોરાક મળવો જોઈએ (ફૅ ૨૮). પણ જેમ આ સાવધ કુત્રાઓને પાળવાનું ફરમાવ્યું છે તેમજ હડખાયલાં કુત્રાંનો નાશ કરવાનું પણ ફરમાવેલું છે. પણ તે નાશખી કેવો? જે કુત્રો આ હાલતમાં પુગે તો જેમ અશો માણુ-સની બરદાસ્ત લેવા માટે ઇલાજો શોધવાની માજદયસ્નાનોની ફરજ છે તેમ આ દર્દી કુત્રા માટેના ઇલાજો પણ શોધવા જોઈએ (ફૅ ૩૫).

કુત્રાની આ રીતે જતન કરવા સાથે તેનો મરતબો એટલો બધો વધારી દીધો છે કે ગોચા તેને માણુસથીજ ઉતરતો ગણેલો જણાય છે. એક માજદયસ્નાન મરણ પામે તો તેથી જેટલી ખરાબી થાય તેટલીજ કુત્રાનાં મરણથી થાય છે. મજદયસ્ની ધર્મ પાળનારનો દરજ્જો ખીજા સર્વ ધર્મવાળાઓ કરતાં ચહડતો ગણાયો છે, અને તેથી જીવતાં જીવત તે મજદયસ્નાન ખીજા સધળા જીવતા દુર્વંદો અથવા જુદદીનો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તેની હૈયાતી સપેનામીનોની પેદાયશના વધારા અને ફેલાવા માટે બહુ અગતની છે; પણ એક દુર્વંદ યાને દેવચરનાનની હૈયાતી ખરાબીનો વધારો કરનારી છે. એટલાજમાટે બ્યારે એક દુર્વંદ મરણ પામે છે ત્યારે તેનાથી જેટલી ખરાબી થાય છે તે કરતાં અતીધણી વધારે એક મજદયસ્નાન મરણ પામે છે ત્યારે થાય છે; કેમકે આ છેલ્લાનાં મરણથી સપેનામીનોની પેદાયશની વૃદ્ધી અને ફેલાવો કરનારાઓમાંનો એક જણ ઓછો થાય છે, માટે તેનું મોત ખરાબી કરનાર અને એક ટોટા સરીખું છે. પણ એક દુર્વંદ મરણ પામે છે તો તેથી પોતાની હૈયાતી વેળા તે જે ખરાબી કરતો હતો તેનો અંત આવે છે અને તેથી સપેનામીનોની પેદાયશને માટે આ દુર્વંદનું મોત નફા ભરેલું ગણાય છે. એજ મુજબ એક કુત્રો મરણ પામે છે તો તેનું મોત પણ એક મજદયસ્નીના મોત જેવુંજ ખરાબી કરનાર ગણાય છે, અને તે ઉપરથી સમજ પડે છે કે કુત્રાનો દરજ્જો જીવતાં જીવત એક મજદયસ્નીના જેવો ચહડતો છે,—એટલો બધો ચહડતો કે દુર્વંદ ધનસાનો કરતાં આ કુત્રો હેવાન વધારે ફાયદો કરનારો ગણાયો છે. અગરજે એક મજલેસમાં પચીશ પચાશ કે

એકશો નર નારીઓ બેઠાં હોય અને તેવામાં જે કોઇ માણસ મરણ પામેતો તેથી “દરજે નસુશ” નામનો દેવ ફેટલી ખરાબી કરી શકે, એવો સવાલ વંદીદાદમાં એક ઠેકાણે (પરગાં ૫, ૬૦ ૨૭) પુછ્યોછે, જેના ઉત્તરમાં (૬૦ ૨૮) એવું જણાવવામાં આવ્યુંછે કે જે તે મરનાર અથોરનાન હોયતો સર્વથી વધારે યાને ૧૦ માણસોને, રથેસ્તાર યાને પાદશાહ કે પેહેલવાન હોયતો ૯ માણસોને, અને વાસ્ત્રીયોશ યાને વૃદ્ધી કરનાર ખેડુત હોયતો ૮ માણસોને, પેલો ‘દરજે નસુશ’ દેવ રીમન કરેછે. આ ‘દેવ’ તે કોઇજ નહીં પણ કોહોવાટ છે; બદનમાંથી જીવ ગયો કે લાસ વગર ગરમીએ કોહોવા માંડેછે, અને તે ઉપરથી એ ખરાબીને વંદીદાદમાં એક દેવને નામે ઓળખીછે. ફેટલાક રોગો અને ખરાબીઓને પણ વંદીદાદમાં દેવનાંજ નામો મળેલાં છે, અને તેવોજ આ કોહોવાટ પણ એક દેવ ગણ્યોછે. હવે ઉપર મુજબ આ દેવ યાને કોહોવાટ એક મોખેદનાં મરણ પછી વધારે ખરાબી એટલામાટે ચલાવે છે કે સઘળા માજદયસ્નાનોમાં અથોરનાનનો દરજ્જો ચઢતો છે, ત્યારપછી પાદશાહ પેહેલવાનનો અને ત્રીજો દરજ્જો ખેડુતનો છે. પણ ખેડુત પછી કોણનો? નહીં કે કોઇ ખીજ ધનસાનોનો— નહીં કે દેવયસ્નોનો આ દુર્વેદનો—પણ કુત્રાનો; કાંએકે ઉપલીજ પરગરદમાં આપણુ જોઇએ છીએ કે ખેડુતનાં મરણ પછી મજલેસમાંના ૮ જન ઉપર કોહોવાટનો ગલમો ચાલેછે ત્યારે જે તેજ મજલેસમાં પશુની પાસખાની કરનાર કુત્રો મરણ પામે તો ઉપલો દેવ ૭ માણસો સુધી પોતાનો હુમલો ચલાવે છે (૬૦ ૨૯); જે મોહોદલાની પાસખાની કરનાર કુત્રો મરણ પામે છે તો ૬ માણસો ઉપર તેનો ઘસારો જાય છે, ઇત્યાદી. એમ કરતાં શેવટે ‘વીજુ’ નામના કુત્રાને ગણ્યો છે, જેનાં મોતથી મજલેસમાંના માત્ર એકજ જણની ઉપર કોહોવાટની ખરાબીની અસર થવાનો સંભવ રહે છે (૬૦ ૩૨). ખરું છે કે આ ખરાબી ઉપરથી આપણે પેલાં પ્રાણીનાં ઉત્તમપણાંની ગણતરી કરવી છે, અને તે ગણતરીએ ગણતાં ખેડુતની પંક્તીથી ઉતરતું કોઇજ ધનસાન નહીં, કોઇજ હેવાન નહીં,—ગાય, ગોધા કે ઢોરઢાંક, ઉઠ કે ઘોડો, મેઢો કે મરઘો કોઇજ નહીં—પણ ભરવાડનો કુત્રો છે. કુત્રાના આ મોટા દરજ્જા સાથ સરખાવતાં એક જુદદીન તેનાથી કાંય ઉતરતો છે તે આ કારણથી બતાવ્યું છે:— એક ઠેકાણે (૬૦ ૩૫) પુછેછે કે અગરજે ઉપલીજ મજલેસમાં એક જુદદીન (અસલ મુજબ “કોઇ બે પગવાળો દુર્વેદ ગુનેહગારને તેમજ નાપાક આશમોગ”) મરણ પામે તો તેથી કોહોવાટની ખરાબી ફેટલી અસર ચલાવે છે? આનો એક લખાણુ ઉત્તર મળ્યો છે (૬૦ ૩૬ થી ૩૮), જેમાં જણાવ્યું છે કે એક દેડકો જે એક વરસની વાત ઉપર મરણ પામ્યો હોય, અને તેથી એ મુદત પછી તેનાથી જેટલી ખરાબી થવાના સંભવ રહે તેટલીજ ખરાબીની ધાસ્તી ઉપલી કાસમના દુર્વેદનાં મોતથી રહે છે. આ ઠેકાણે જણાવવું અગત્યનું છે કે જમીન ઉપર હર કોઇ લાસ એક વરસની મુદત સુધી ખોરશેદની રોશનીમાં ખુલ્લી પડી રહે છે તો એ મુદતમાં તેનાથી નીપજતી ખરાબીની સઘળી ધાસ્તી દુર થઇ જાય છે; એ મુદતમાં તે સાફ થઇ જાય છે, અને જમીન પાછી સ્વચ્છ થઇ જાય છે. (પરગાં ૬, ૬૦ ૧૨). એટલામાટે ઉપલા ઉત્તરની સમજણુ એવી લેવાની છે કે એક દુર્વેદ મરી જાય તો તે કશી ખરાબી કરી શકતો નથી, કારણકે તે માત્ર પોતાની હૈયાતીમાંજ બલી પેઢાયશને ખરાબ કરી શકે છે; તે જીવતો હોય ત્યારેજ તે પાણીને ખરાબ કરે છે, આતશને ખુજવી નાંખે છે, ગાય બલદને આડે માર્ગે લઇ જાય છે, અશો માણસને યાને મજદયસ્નાનને હેરાન કરે છે; પણ મરણ પછી તે આમ કશું કરી શકતો નથી (પરગાં ૫, ૬૦ ૩૭). તે જીવતો હોય ત્યારેજ તે અશો માણસની જે કાંઇ દોલત કે મીલકત હોય તે જોર જુલમથી ચોરી અને લુટી લઇ જાય છે, જેમ તે મરણ પછી કરતો નથી (૬૦ ૩૮).

કુત્રાનાં જાંઘા મરતબાના સંબંધમાં ખીજી બાબતો હવે ટુકમાંજ કહીશું. જે ચોળદાઝેગરીનું કામ ચાલતું હોય એવાં મકાનમાં એક માણસ અથવા કુત્રાં મરણ પામે (૬૦ ૩૯—૪૦) તેની, હોમને માણસ કે કુત્રાંનો નસો લાગે હોય (૬૦ ૪૨—૪૩) તેની, કુત્રા અથવા માણસનો નસો ખાય (પરગાં ૭, ૬૦ ૨૩—૨૪) તેની, કુત્રા અથવા માણસનો નસો લાકડાં (૬૦ ૨૮—૩૧) ને, અનાજ (૬૦ ૩૨—૩૫) ને, ધાસ ચારા (તેજ) ને, વાસણુ (૬૦ ૭૩—૭૫) ને લાગે તો તેની, જે જુદી જુદી ક્રીયાઓ અને સન્નઓ વીગેરે ફરમાવેલી છે તે બંને એક સરખીજ છે અને બંનેનાં નામો સાથે સાથેજ લીધેલાં છે. મરણ પામેલાં માણસની લાસને આતશ, ખર્સમ, પાણી, વીગેરેથી દુર રાખવાનું જે ફરમાન છે તેજ કુત્રાની લાસને માટેનું પણ છે (પરગાં ૮, ૬૦ ૬—૭); જે રસ્તેથી એક માણસની લાસને લઇ જવામાં આવે તે રસ્તો જે રીતે પાક થાય તેજ રીતે મુએલાં કુત્રાંની લાસ લઇ જવા માટેનો રસ્તો પણ પાક થાય છે (૬૦ ૧૪ થી ૨૨). આ સઘળું કુત્રા અને માણસનો દરજ્જો તેમનાં મરણ પછી કેટલો એકસરખો ગણાવે જોઈએ તે દેખાડે છે. જેમ કુત્રાની તેમજ કુત્રીની પરવરશી કરવાનું પણ ફરમાન આવેલું છે તે અગત કરીને હમેલદાર અને હમેલથી ફારેગ થયેલી કુત્રીને વીશે છે (પરગાં ૧૫), એક ખીજી વાત જાણવા જોગ એ છે કે કુત્રાની લાસને માણસની પેટેજ ડાટવાની મનાઇ કાઢેલી છે અને તે ડાટેલી હોય તો તેને પાછી ખોદી નહી કાઢાડવા માટે સખ ફરમાવેલી છે (પરગાં ૩, ૬૦ ૩૬ થી ૩૯).

પાણીમાં વસનાર “ઉદ્ર” કુત્રો વંદીદાદમાં બહુ ખાન ધરાવતો જણાય છે. તે માણસ જાતને કેવી રીતે ઉપયોગી છે તે વીશે આપણને કશું જાણાવેલું નથી, પણ ૧૩ મી પરગરદનો છેલ્લો ફકરો તેમજ ૧૪ મી આખી પરગરદ એ જાતના કુત્રાને મારવાથી નીપજતી ખરાખી અને તે માટેની તોજેશ તથા સજ્જને લગતી બાબતોથી ભરેલી છે. આ ‘ઉદ્ર’ શબ્દને ઈંગ્લિશ otter સાથે સરખાવવામાં આવે છે, જે એક પાણીમાં રહેનાર પ્રાણી છે, જેનાં સુંદર નરમ રૂઆંટીવાળાં ચામડાંને માટે તેનો શેકાર કરવામાં આવે છે.

૬ પ—લાસને લગતી ક્રીયા.

“..... કેહ છે કે એક ધરાની મદનાં શરીરને જ્યાં સુધી એક કુત્રો અથવા એક માસ ખાનાર પક્ષી ખીખી ખાતું નથી ત્યાંસુધી તે શરીરને કદી ભુમીદા કરવામાં આવતું નથી. મરણ પામેલાં શરીરની આસપાસ માણુ ચાપડીને પછી તેને જમીનમાં ડાટે છે”—૬૬૦ ૧, ૫૦ ૧૪૦.

હીરોડોટસને અસલી ધરાની પાર્સીઓ વીશે જેજે ખરી હકીકતો મળી છે તેમની મુકાબેલ તેને જેજે ખોટી ખીનાઓથી ચોકસ પ્રજ્ઞઓએ ભમાવ્યો છે તે મુકી તપાસતાં જણાય છે કે તેઓમાં ઉપલી બાબતો સર્વથી ગલત અને વળી એકેકથી ઉલટી છે. કદાચ પોતે એક વખત શું બોલે છે અને ખીજી વખત શું કેહ છે તેની પોતાને આગમજથી ખબર હોય, અને તેમ છતાં જાણીજોઈને તે લખતું પડ્યું હોય, એટલા માટે આપણો તવારીખનવેશ મજકુર ૧૪૦માં પ્રકરણની શરૂઆત કરતાંજ આ મુજબ લખે છે કે:—

“ધરાનીઓ વીશે આ સઘળું હું મારાં પોતાનાં ખરેખરાં જ્ઞાનથી સઘળી ચોકસાઇ સાથે જાહેર કરી શકું છું, [પણ તેઓનો] એક ખીજો રેવાજ છે તે વીશે ખુલ્લું નહીં પણ મોગમમાં બોલવામાં આવે છે તે તેમનાં મરણ પામેલાંઓ સંબંધી છે.”

આ રીતે તે કબુલ કરે છે કે ધરાની પાર્સીઓની મરણ ક્રીયાઓ વીશે જે દુક ખીના તે લખે છે તે વીશે તેને પોતાને માહિતી કશી નથી, અને માહિતી પડે એમ પણ નથી, તેથી તે આ બાબત લખતાં ખીજા હેવાલો આપી “કેહ છે કે” એવા શબ્દોથી પોતાનું વર્ણન શરૂ કરે છે. હવે આ વાત તવારીખનવેશોને છુપી નથી, તેમજ તવારીખના અબ્યાસીઓ પોતે તેથી બેખબર નથી કે હીરોડોટસને મીસરના ધર્મગુરુઓએ ચોકસ બાબતોમાં ધરાનીઓની રાહ રસમ વીશે બહુજ ખોટી અને તેમને બહુ નરસ લગાડનારી ખબર આપી છે. હખામની પાદશાહ કમ્બાઇસીસે મીસર ઉપર પોતે જતે ચહાઇ લઇ જઇ લાંના દેવતાઓની મુર્તિઓ વીગેરેનો નાશ કર્યો, તથા તેમના પત્રીત ગોધાને કતલ કીધો, તે ઉપરથી મીસરના ધર્મગુરુઓએ તેના સંબંધી તેમજ ધરાની પાર્સીઓ સંબંધી તરેહવાર વાતો બેડી કાઢાડી હતી, અને બ્યારે હીરોડોટસ પોતાની તવારીખ બનાવવા આગમચ દેશેદેશ ફરવા નીકળ્યો હતો ત્યારે મીસરના ધર્મગુરુઓએ આ સઘળી ખોટી બાબતો તેને સમજાવી હતી, અને તે ઉપરથી એ તવારીખના પીતાએ ધરાનીઓને લગતી કેટલીક બાબતોમાં જબરા ટોક્ષા માર્યા છે. આ ટોક્ષાઓમાંનો સર્વથી કપટ ભરેલો એ છે કે પાર્સીઓ પોતાનાં મરણ પામેલાંઓને કુત્રા અને પક્ષીઓ પાસે તોડી પીખી નખાવ્યાવીના લાસને ભુમીદા કરતા ન હતા! આ તદ્દન ગલત વાત છે અને તે આપણુ જરતોસ્તીઓ સારીપેઠે સમજી શકાયે છીયે; પણ હીરોડોટસનાં લખાણને ખરું માનીને યુરોપીયન લખનારાઓ હમણા સુધી એમજ માનતા હતા કે આગળા ધરાનીઓની પેઠે આજનાં પાર્સીઓ પણ લાસને ધી ચોપડીને તે કુત્રા પાસે ચડાડે છે અને પક્ષી તેને અવલ મંજલ પુગાડે છે! આ અને એવાજ ખીજા ઓરંગાઓ હીરોડોટસના અબ્યાસીઓ ખરા માની જાય તેમાં નવાઇ નથી, માટે ખરું શું છે અને જરતોસ્તી પુસ્તકોમાં ખરેખર ફરમાવેલું શું છે તેનો મુખતેસર હેવાલ અતરે ઉતારી લેવો જરૂરનો છે.

વંદીદાદમાં ફરમાવેલું છે કે હરકોઇ જરતોસ્તીની લાંસને “ખોરશેદ નેગીરશ્ને” કરવી, યાને કે ખોરશેદનાં તડકાંમાં તેને ખુલ્લી મુકવી, એવી રીતે કે તે ઉપર કાલ્બુદ ખાનારાં પક્ષીઓની નજર પડે અને તેઓ તેનો ભક્ષ કરે. આમ લાસને ખુલ્લી મેળ્યા પછી તેના ઉપર કશી જાતનું કપડું નાંખવું નહીં, તેમજ લાસનાં હાડકાં પરાગદેહ નહીં થાય તેની પુરતી સંભાળ લેવી; અને શેવટે તે હાડકાંઓને એવી રીતની ઊંચી જગા બનાવીને સંભાળથી રાખવાં કે જ્યાં કુત્રા, લોંખડી કે વર જઇ શકે નહીં, અને વળી તે હાડકાંઓ મેળેલી જગા અંદર વરસાદનું પાણી પણ પડે નહીં એવી રીતે તે મકાંન બનાવવું. હવે લાસને ઠેકાણે પાડવાનું જે ધર્મમાં આ મતલબનું ફરમાન હોય તે ધર્મ પાળનારાઓ લાસને પ્રથમ કુત્રાં અને પક્ષીઓ પાસે પીખી નખાવે છે અને પછી તેને ભુમીદા કરે છે એમ લખ્યું કેટલુંબધું ખોટું અને ભુલભરેલું ગણાય? હીરોડોટસના બચાવમાં માત્ર એટલુંજ કહી શકાશે કે તેણે ભુલાવો ખાધો છે, અથવા તો તેણે બહુજ ખામી ભરેલો અને અધુરો, બેખબરો ભરેલો અને વગર તજવીજ કીધેલો હેવાલ આપ્યો છે; કાંએકે જરતોસ્તીઓની લાસને અવલમંજલ પુગાડવાની ક્રીયામાં કુત્રાં અને પક્ષીઓ અવશ્યનાં છે, તથા લાસનો ભક્ષ કરનારાં તેઓજ છે, એ વાત કોઇથી નાપડાય નહીં એવી દીસ્તી અને ખરી છે.

હીરોડોટસની ભુલ ભરેલી અને ભુલાવો ખવાડનારી ખીનાને અવસ્તાને આધારે નીચે મુજબ ખોટી પાડી શકાશે:—તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું તેમ ધરાની પાર્સીઓ લાસને ભુમીદા કરતા હતા એ ખીના કેવળ ગલત છે, અને ભુમીદા કર્યા આગમચ તેને કુત્રા અને પક્ષી પાસે પીખી નખાવતાં હતાં એ વાત સચાઇથી વેગળી અથવા તો પુરતી ખબરદારી

વીના લખેલી છે. વંદીદાદ મુજબ જરતોસ્તીઓની લાસને “ખોરશેદ નેગીરસ્તે” કરવી જોઈએ, જે વીરોતો અસલ અવસ્તાનો શબ્દ “દૂરે દરેસીમ” છે, યાને કે ખોરશેદના પ્રકાશમાં ખુલ્લી મેળવી. હવે લાસને ખુલ્લી મેળવી અને લાસને ડાટવી એ બે એકકૃતી જુદી ક્રીયાઓ છે. જો આમ લાસને ખુલ્લી નહીં મેળવે તો તે કામ ગુનાહ ભરેલું ગણાયું છે અને તે માટેની સજા ફરમાવી છે (વંદી૦, પરગ૦ ૫, ૬૦ ૧૪). લાસને સુરજના પ્રકાશમાં ક્યાં મુકવી જોઈએ? એ અગતનો સવાલ છે. એ સવાલનો જવાબ વંદીદાદમાંથી આ મુજબનો મળ્યો છે:—

૪૪ “હાડમંદ મુલકોના અએ અશો પેદા કરનાર! મુવેલાં માણુસોના તનને, અએ હોરમજદ! અમે ક્યાં લઇ જઇએ, (તથા) ક્યાં મુકીએ ?

૪૫ “ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! સૌથી ઉંચી જગા ઉપરજ (યાને ખીજે કંથે નહીં પણ પાહાડની જગા ઉપર મુકે,) કે જ્યાંથી તે (મુવેલાં) ને કાલ્મુદ ખાનારા કુત્રા અથવા કાલ્મુદ ખાનારાં પક્ષીઓ ધણીજ અચીત્ર જોઇ શકે”— કાંગાનો વંદીદાદ, પરગ૦ ૬, ૬૦ ૪૪-૪૫.

આ રીતે ઉંચી જગા ઉપર લાસને લઇ જઇને ખોરશેદની રોશનીમાં તદન ખુલ્લી યાને નાગી રાખવી જોઈએ, તથા તેનાં શરીર ઉપર વસ્ત્રનો જરાપણ કકડો રેહેવા દેવો યા નાંખવો નહીં જોઈએ; કેમકે તેમ કરવાનું કામખી એક ગુનાહ છે, તેથી તે કપડું રદ જાય છે, અને તેમ કરનાર ધણી જીવતાં જીવત અશો ગણાતો નથી, એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાં મરણ પછી સર્વથી ઉતમ દુનીયાનો હીરસો—યાને બેહેસ્ત—તેને મળતો નથી (પરગ૦ ૫, ૬૦ ૬૦-૬૧). એ રીતે ત્યારે લાસને ઉંચી જગા અથવા કુંગર ઉપર તદન નાગી હાલતમાં મેળવી જોઈએ, એટલામાટે કે તેને માસ ખાનારાં કુત્રાં તથા કાલ્મુદ ખાનારાં પક્ષીઓ અછી રીતે જોઇ શકે અને પછી તેનો ભક્ષ કરે. લાસને આજે પક્ષીઓને સ્વાધીન કરવામાં આવેછે, પણ હીરોડોટસના વખતમાં તેનો ભક્ષ પક્ષીઓની જોડે કુત્રાંઓ પણ કરતાં હશે, અને તે રેવાજ વંદીદાદનાં ઉપલાં ફરમાનને અનુસરતોજ છે. એજ ફરમાનથી હીરોડોટસના શરૂઆતમાં ટાંકેલા બુલભરેલા શબ્દોનો પુરતો ખોલાસો મળે છે કે ધરાની પાર્સીઓ લાસને કુત્રાં અને પક્ષીઓ પાસે પીખી નખાવતા હતા તે કંઈ તેને ત્યારબાદ ભુમીદા કરવા માટે નહીં પણ તેનો ભક્ષ કરાવવા માટે હતું. પણ લાસને પીખી નખાવ્યા પછી તેને ભુમીદા કરવામાં આવતી હતી એવું હીરોડોટસનું કેહેવું છે તે કેટલું બધું ગલત છે, તે હવે આપણુ જોઈએ. લાસને કુંગર ઉપર અથવા ઉંચાણુ જગા ઉપર પક્ષીઓ અને કુત્રાંઓ પાસે ભક્ષ કરાવવા માટે લઇ જવા પછી એક અગતની બાબતની બહુ સંભાળ લેવી જોઈએ છે, અને તે એકે પેલાં પક્ષીઓ અથવા પ્રાણીઓ એક પણ હાડકાંને તેની જગા ઉપરથી ઉઠાવી વેરવાર યા પરાગદેહ કરે નહીં, પણ તેને બદલે તે હાડકાંઓ સચવાયલાં રહે. આ ફરમાનનું કારણ એવું જણાય છે કે અગરજે પક્ષી અથવા કુત્રાંએ ઉપાડેલું હાડકું એક દર્દી માણુસની લાસનું હોય, તેમાંથી રસી ઝરફતી હોય, અને તે હાડકું માણુસના વપરાસની તથા તેની જીંદગી માટે અવશ્યની ચીજે, જેવીકે પ્રાણી અથવા અનાજમાં જઇ પડે તો તે ચીજે તેથી ખરાબ થાય અને માણુસના ઉપયોગમાં આવવી જોઈએ તેમ એકદમ આવે નહીં, અને જો બેખબરીથી અથવા બેદરકારીથી આવી જાય તો પેલી દર્દી રસીમાંનાં રોગ પેદા કરનારાં ખીયાં તનદરોસ્ત માણુસના ખોરાક મારફતે તેનાં પેટમાં જાય અને તેને ખરાબ કરે તથા રોગનો ભોગ બનાવે. આમ નહીં બને તેની જરતોસ્તીઓએ સંભાળ લેવી જોઈએ અને તે સંભાળને યકી શા ઇલાજે લેવા તે વીશે આ મુજબનું ફરમાન છે:—

૪૬. “ત્યાં (યાને તે પાહાડની ઉંચી જગાએ) તે માનદયસ્તો તે મુવેલાંને તેના પોતાના એ પગે કરીને તથા (તેના) પોતાના બાલે કરીને લોહોડાંને લગતા, અથવા પથરને લગતા, અથવાતો સીસાંને લગતા સાથે બાંધે. અગર નહીતો (યાને તે મુવેલાંને ઉપર મુજબ નહીં બાંધેતો) કાલ્મુદ ખાનારા કુત્રા અથવાતો કાલ્મુદ ખાનારાં પક્ષી તે હાડકાંઓમાંના (કેટલાંએક હાડકાંઓ) ને પાણીની નજદીક (અથવા પાણીની તરફ) તથા ઓરવરની નજદીક ઘસડી લઇ જાય.”—કાગાનો વંદીદાદ, પરગ૦ ૬, ૬૦ ૪૬.

એ રીતે ત્યારે હાડકાંની વેરવાર થતી અટકાવવાની જરૂર છે, અને તેટલામાટે લાંસને પર્વત ઉપર લઇ જઇને પછી તેના પગો તથા માથાં વીગેરેને ફાવે તેવી રીતે પથર અથવા ખીજ ભારી યા મજબુત વસ્તુઓ સાથે બાંધવાં, એવી મતલબથી કે પેલાં પક્ષી તથા પ્રાણી લાસ ઉપરનાં માસનો ભક્ષ કરીને ત્યાંથી ચાલી જાય, પણ હાડકાંઓને ક્યે એવી જાય નહીં. આ રીતની સાહુચેતીના ઇલાજને લેવાથી લાસનું હાડપંજર સલામત બચી શકેછે, એક પણ હાડકું બરબાદ જતું નથી કે પરાગદેહ થતું નથી. પણ વળી આ રીતે બચી રહેલાં હાડકાંઓને ત્યાંનાંત્યાંજ રાખવામાં આવતાં ન હતાં. તેમની તો જુદીજ વ્યવસ્થા કરવાનું ફરમાવેલું છે, અને તે ઉપરથી હખામની પાસીઓ કરતા હતા તેવાં “અસ્તોદાન”ની રીત નીકળેલી લાગેછે, બલકે નીચલું ફરમાનજ અસ્તોદાન કરવા માટેનું છે:—

૪૮ “મુવેલાં માણસોનાં હાડકાંઓને અમે ક્યાં લઇ જઈયે, અમે હોરમજદ ! (તથા તે હાડકાંઓને) અમે ક્યાં મુકયે ?

૫૦ “ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે તે (હાડકાં)ને માટે ‘અસ્તોદાન’ (યાને મુવેલાંનાં હાડકાં રાખવાનું મુકામ) બનાવવું જોઇયે, (કેને) કુત્રાથી વધારે ઉંચું, લોખંડીથી વધારે ઉંચું, (તથા) વરથી વધારે ઉંચું (હોય), (યાને તે ઉપર આ પ્રાણીઓની નજર પોંહોંચી શકે નહીં.) (તથા વળી) ઉપરના ભાગમાંથી વરસાદનું પાણી નહીં વરસે (એવું તે અસ્તોદાન બનાવવું જોઇયે).”—પરગ૦ ૬, ૬૦ ૪૮-૫૦

આ ફરમાન દેખાડે છે કે હાડકાંઓને એવી જગામાં રાખવાં કે જ્યાં વર, કે કુત્રા, કે ખીજાં હાડકાંનાં શોકાન પ્રાણીઓ પોંહોંચી શકે નહીં અને તે ઉપર ત્રાપ મારીને તે મેળવી શકે નહીં. વળી એ જગા એવી બનાવવી જોઇયે કે તેમાં વરસાદનું પાણી પણ દાખલ થવા પામે નહીં. આ છેલ્લાં ફરમાનનું કારણ એ છે કે હાડકાં રસીવાળાં યા દર્દી હોય અને તેમના ઉપર પાણી પડે તો તે રસી ઘોવાઇ જઇને પાણીની જોડે જમીનમાં માર્ગ લે અને તેથી જમીનમાં દર્દી ખીયાં ખરાખી કરે. જમીનમાં લાસને ડાટવાનો મોટો ગુનાહ ફરમાવેલો છે, જે વીશે અમે આગળ ચાલતાં બોલીશું, તે ગુનાહને મળતોજ આમ વરસાદનાં પાણીની મારફતે કામ થવાનો સંભવ રહે છે અને તેથી હાડકાં રાખવાનું મકાન યાને અસ્તોદાન એવી ઢપનું બાંધવું જોઇયે કે તેમાં વરસાદ પેવશ થઇ શકે નહીં. આ મકાન જેમ જેને ફાવે તેમ પોત પોતાની શક્તી મુજબ પથરનું કે છોયનું બાંધવાનું અથવા તેટલુંખી નહીંજ અને તો કંટાનનું કે ચાદરનું બનાવવાનું ફરમાવેલું છે (૬૦ ૫૧).

જરતોસ્તી ગુજરેલાંની લાસને ઠંકાણે પાડવા વીશે આપણી હાલની બાબતને માટે જરૂરનો જે કંઇ બોલાસો વદીદાદમાંથી મળે છે તે એટલોજ છે. એ ઉપરથી ખુલ્લું દીસે છે કે લાસને ડાટવી નહીં તેમજ બાળવી નહીં, એવો પુરાતન જરતોસ્તીઓમાં છેક વંદીદાદના

જમાનાથી રેવાજ હતો. કેટલાક સાહેબોને કદાચ હીઆં સવાલ ઉઠશે કે આજના જરતો-સ્તીઓ લાસને દોષમમાં મુકે છે તેવાં મકાનો બાંધવાનું તો વંદીદાદમાં કશું ફરમાન જણાતું નથી; જે કંઈ બાંધકામ યા બનાવટ કરવા ફરમાવ્યું છે તે તો માત્ર લાડકાંઓનીજ જાળવણીને માટે છે. ત્યારે શું લાસને દોષમમાં મુકવી નારવા છે? આ એક અગતનો સવાલ છે, જેના ઉત્તર દાખલ આપણુ ટુકમાં એટલેજ ખોલાસો કરીશું કે દરેક માણસને જુદું જુદું અસ્તોદાન બનાવવું પડે તો તેમાં છુટો ઘણો ખર્ચ થાય અને ઘણી જગા શકાય, તેમજ વળી સાંદડી યા કંટાનમાં લાડકાં વીરાળીને પર્વત ઉપર મુકી આવે તો તેમને ફના થઈ જવાનો ઘણો સંભવ રહે; એટલામાટે રાય કે રંક એ સર્વને માટે એકજ અસ્તોદાન બનાવી રાખવાનું દરરત લાગવાથી, અને તેની જોડે વળી લાસને એવી રીતે ગોઠવવી કે તે ઉપર પક્ષીઓની આબાદ નજર પડી શકે પણ કુત્રાં વીગેરે પ્રાણીઓ લાડકાં ઉપાડી જઈ શકે નહીં, માટે એવી તદખીર રચવામાં આવી કે પર્વત ઉપર યા ઊંચી જગા ઉપર સર્વને માટે એક સામાન્ય મકાન બાંધવું, કે જેમાં જેમ અસ્તોદાનની મતલબ સચવાય તેમજ લાસને ટુંગર ઉપર નાંખી આવવાને બદલે પુરતી સંભાળ સાથે આ મકાનમાં મેળી શકાય, જ્યાં તેનો એક ગમથી ભક્ષ થયો કે બીજી ગમથી તેનાં લાડકાંઓ તેમની ઠરાવેલી જગા ઉપર ભેગાં કરી શકાય. પણ આ સાધારણ સમજણ તરીકેના અમારા ખોલાસા છતાં વંદીદાદમાંથી એક ફકરો એવો મળે છે કે જે આપણને દોષમા જેવું કંઈ બાંધકામ કરવાનું સૂચવે છે. એક માણસ અથવા કુત્રો ચોમાસાની મોસમમાં પુષ્કળ વરસાદ પડતો હોય તે વખતે, યા સખ્ત ખરફ પડતો હોય કે પવનનું તુફાન થતું હોય તે વખતે, અથવા દીવસે રાતનું રૂપ ધારણ કરીશું હોય એવું જખરદસ્ત અધાર્ થઈ ગયું હોય તે વખતે મરણ પામે, અથવા કોઈ એવો સખ્ત હોય કે જેને લીધે પેલા મરનારની લાસને અવલ મંજલ પુગાડી નહીં શકાતી હોય તો શું કરવું જોઈએ, તેને લગતી બાબત આંઠમી પરગરદમાં આવેલી છે, તેનાં વર્ણનમાં જણાવે છે કે ઉપલા સખ્તોને લીધે લાસને એક હેલાયદાં ઘરમાં ચોકસ જગા બનાવીને બે દીવસથી એક મહીનો દાહાડો સુધી રાખે, અને પછી વરસાદ નરમ પડે, કાદવ કચરો સાફ થઈ જાય, તુફાન નરમ પડી પક્ષીઓ પાછાં ઉડવા માંડે, ટુકમાં કશી દરકત નહીં જણાય તે વખતે લાસને પેલાં ઘરમાંથી ઉપાડી અવલ મંજલ પુગાડે. આ સઘળી હકીકત ખોલાસાવાર જણાવ્યા પછી એક ફકરો નીચે મુજબનો આવે છે:—

૧૦. “ જ્યારે પક્ષીઓ ઉડવા માંડે, ઝાડપાન ઉગે, કાદવ કચરો, ખરફ ધસાદી દુર થાય (અને) પવન જમીનને સુકવી નાંખે ત્યારે તે માજદ-યસ્નો તે ઘરને કાપી નખાવે; પછી બે ઘણાજ જોરેમંદ તથા જુવાન માણસો તે (મુવેલાં) ને ઉચકી લઈ જાય, (અને) આ જમીન ઉપર મટોડીની (બનાવેલી) ઘટરડીની અથવા પથરની અથવા છોંયની ઉંચી સપાટ બનાવેલી જગા ઉપર તે (મુવેલાં) ને નાણું તથા વસ્ત્ર વગર મુકે, કે જ્યાંથી તેને કાદબુદ ખાનારા કુત્રા અથવા કાદબુદ ખાનારાં પક્ષીઓ ઘણાજ ખચીત જોઈ શકે.”—પરગ ૮, ૬૦ ૧૦.

આ ફકરો શું દેખાડે છે? તે ઉપરથી, એવું જણાય છે કે લાસને ઉપાડી લઈ જઈને ઘટ અથવા પથર અથવા છોંયની ઉંચી બાંધેલી પણ સપાટ જગા ઉપર મુકે, તે એવી રીતે કે ત્યાં તે લાસને પક્ષીઓ અથવા કુત્રાઓ અછી રીતેજોઈ ને તેનો ભક્ષ કરે. હવે જો આ રીતનાં બાંધકામ ઉપર લાસને મુક્યા પછી પક્ષીઓએ તેને દેખવા અને ભક્ષ

કરવાનો ઉપલા ફકરા ઉપરથી અર્થ ઉઠે છે, તો એ બાંધકામ આપણાં આજનાં દોખમાનું મુળ હોય એમ આપણને સમજ પડે છે; તો જોકે દોખમાનો અસલ અર્થ તદ્દન જુદોજ છે.

૬૫—સગદીદ.

વંદીદાદના જમાનામાં લાસનો પક્ષીઓની જોડે કુત્રાંઓ પણ ભક્ષ કરતાં હતાં, એવું ઉપલા ખોલાસા ઉપરથી માલુમ પડે છે. પણ આજે તેમ નથી. તેને બદલે આજે એક એવી રસમ જોવામાં આવે છે કે જેનું વંદીદાદમાં ફરમાન દીસતું નથી. આ રીત લાસને કુત્રે-દેખાડવાની છે. જે કે આ બાબત આપણા વીષય સાથે ઘણો અતલગનો સંબંધ ધરાવનારી નથી—કેમકે હીરોડોટસે એ વીશે કશું કહ્યું નથી—તોપણ લાસને કુત્રાં પાસે પીળી ખવાડવાનું તે જણાવી ગયો છે તે વાતને વંદીદાદનો કંઈ ટેકો છે માટે કુત્રાં સંબંધી વંદીદાદમાં એક બીજી જાણવાજોગ વાત આવેલી છે તે દુકમાં હીયાં માત્ર સંબંધાયેં જોઈ જઈશું. વંદીદાદમાં એક ઠેકાણે (પરગાં ૮, ૬૦ ૧૪) સવાલ પુછવામાં આવ્યો છે કે જે રસ્તેથી એક કુત્રા અથવા એક માણસની લાસને લઈ જવામાં આવી હોય તે રસ્તો કયારે પવીત્ર થાય? આના ઉત્તરમાં એક લંબાણ ખોલાસો કરવામાં આવ્યો છે (૬૦ ૧૫ થી ૨૨), જેનો દુક સાર એ છે કે તે રસ્તેથી પ્રથમ એક અધોરનાને “યથા અહુ વધર્થો” અને “કે મના મજદા”ના કલામો ભણતાં ભણતાં જવું, જેમ યવાથી તે રસ્તો પાક થયલો ગણાશે; પણ જે અધોરનાને જવું નહીં બની આવેતો એક એવા કુત્રાને તે રસ્તેથી બનેતો નવ વખત, અથવા તો છ વખત, અથવા તો ત્રણ વખત લઈ જવો, કે જે પીળા રંગનો હોય, અને જેને ચાર આંખ હોય; અથવા જે સફેદ રંગનો હોય. પણ તેના કાન પીળા હોય. આ રીતે ગુજરેલાંના સંબંધમાં આ સેફતના એક કુત્રાની બીના આવી છે; પણ તે કુત્રાની નજર લાસ ઉપર પાડવા વીશે કશું ફરમાવેલું જણાતું નથી. આપણા ટોળાના કાબેલ એરવદ સાહેબ શહેરા ચારજ દાદાભાઈ ભર્યા એવું સમજાવે છે કે વંદીદાદની આપણે ઉપર ટાંકી ગયા છીએ તેવી ચોક્કસ પરગરદોના ચોક્કસ ફકરાઓમાં જ્યાં લાસ ઉપર કુત્રા તથા પક્ષીઓની નજર પડે એવું આવેલું છે તેમાં કુત્રાના સંબંધમાં તેમ કરવું તે “સગદીદ” કરવા બરાબર છે (“જર-તોસ્તી ગુજરેલાંઓની ક્રીયાઓ,” સફે ૨૩). પણ આ ઠેકાણે વંદીદાદમાંની એ એરવદેજ ટાંકેલી શાહુદત દાખલની પરગરદોના નીચલા ફકરાઓ આપણી પુરતી ખાત્રી સાફ હીયાં ઉતારી લઈશું, જે ઉપરથી ખુલ્લું જણાશે કે લાસને પ્રથમ કુત્રાં જુએ અને પછી માસ ખાનારાં પક્ષીઓ તેનો ભક્ષ કરે એવી અસલ મતલબ નથી; પણ અસલ મતલબતો એવી છે કે લાસનો ભક્ષ કરવા માટે તેને એવે ઠેકાણે મુકવી કે જ્યાંથી તેને કુત્રા અને પક્ષીઓ બહુ અછી રીતે જોઈ શકે. એરવદ શહેરીચારજીએ નીચલા ફકરાઓના માત્ર નંબરજ ટાંક્યા છે, પણ અમે તે ફકરાઓના જરૂર જોગા શબ્દો પણ ઉતારી લઈ અમારી તકરાર સારી રીતે સમજાવા માંગીએ છીએ:—

૧ “જ્યાં સુધી કુત્રો (તે લાસને) જુએ અથવા ખાય,” ઇત્યાદી—વંદી ૦ પરગાં ૭, ૬૦ ૩.

૨ “જ્યાંથી તે (લાસ)ને કાલ્યુદ ખાનારા કુત્રા અથવા કાલ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓ ઘણીજ ખચીતાઈ સાથે જોઈ શકે.”—પરગાં ૬, ૬૦ ૪૫.

૩ “જે તે નસો કાલ્યુદ ખાનારા કુત્રા અથવા કાલ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓથી નહીં ખવાયલો (હોય) તો” ઇત્યાદી—પરગાં ૭, ૬૦ ૨૯.

૪ “જે તે નસો કાલ્યુદ ખાનારા કુત્રા અથવાતો કાલ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓથી ખવાયલો,” ઇત્યાદી.—પરગાં ૭, ૬૦ ૩૦

૫ “જે તે નસો કાલ્દ્યુદ ખાનારા કુત્રા અથવા તો કાલ્દ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓથી,”

છતાદી—પરગં ૭, ૬૦ ૩૩.

૬ “પણ અગરજે તે નસો કાલ્દ્યુદ ખાનારા કુત્રા અથવા તો કાલ્દ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓથી ખવાયલો,” છતાદી—પરગં ૭, ૬૦ ૩૪.

૭ “અગર જે કાલ્દ્યુદ ખાનારા કુત્રાથી અથવા કાલ્દ્યુદ ખાનારાં પક્ષીઓથી તે નસો ખવાયલો (હોય) તો,” ઇ૦—પરગં ૮, ૬૦ ૩૬.

આ સધળી શાહદતો એરવદ શેહેરીયારજીએ ટાંકીછે તેમાંની એકેએકમાં આપણુ “કાલ્દ્યુદ ખાનારા કુત્રા” એવો વાક્ય વાંચીયે છીયે, જે ઉપરથી ચોક્કસ ઠરે છે કે લાસનો પક્ષીઓ જેડે કુત્રાઓ પણુ ભક્ષ કરતા હતા; અને ઉપલા દાખલાઓમાં નાં ૧ લા વાળા ઢૂકરામાં લાસને કુત્રાએ “જેવાનો” જે શબ્દ આપ્યો છે તેતો ભક્ષ કરવા સાથ તાલુકો રાખનારો છે, કેમકે તેમાં તુરતજ લખ્યુંછે કે “જુએ અથવા ખાય.” વળી નાં ૨ જ વાળા દાખલામાં જેવાનીજ મતલબ આવેછે તેથી એવા કુત્રાએ જેવાનું લખ્યું છે કે જે કાલ્દ્યુદ ખાનારે કુત્રો છે. હવે આ “જેવા”ના શબ્દ ઉપરથી આપણા એરવદ લાસને કુત્રાને દેખાડવાના આજના રેવાજની સમજણુ આપેછે તે ચોક્કસ લાગતી નથી. આ ઠેકાણે એક બીજા અગતના ખોલાસાની જરૂર જેછયે છીયે અને તે આગળ ટાંકી ગયલા ઢૂકરાઓ (પરગં ૮ મીના ૬૦ ૧૬ થી ૨૨) માં કુત્રાની જે સેફત આપીછે તે વીશે છે. તેમાં આપણે જોયું છે કે લાસ જે રસ્તેથી ગઇ હોય તે રસ્તેથી પીળા રંગના અથવા પીળા કાનવાળા સફેદ રંગના એવા કુત્રાને ચલાવી લઇ જવો કે જેની ચાર ચશમ હોય. આ ચાર આંખને માટે અવસ્તામાં ખુલ્લો શબ્દ “ચશુ ચમ” આવેલો છે. આ એક ભેદ ભરેલો શબ્દ છે; કેમકે કુત્રો તો શું, પણ કોઇપી પ્રાણી કે પક્ષી કે માછલી ચાર આંખ ધરાવનારાં આજ સુધી વીધાએ શોધી આપ્યાં નથી; તો વંદીદાદના વખતમાં ચાર આંખવાળો કુત્રો ક્યાંથી હોય ? એરવદ શેહેરીયારજીએ આ વીશે કશો ખોલાસો આપ્યો નથી, તેમજ હાઉગ કે સ્પીગલ, વેસ્ટર્ગાર્ડ કે ગેલ્ડનર, વેસ્ટ કે ડર્મિસ્ટેટે, હાર્લે કે ડુપેરે, આંમાંના એકેપી આ ભેદ ભરેલાં પ્રાણી વીશે આપણને કોઇ પણ જાતનો ખોલાસો આપવાની તજવીજ કીધી નથી. પણ હાલ પ્રોફેસર ગાઇગરે એ ભેદ ભરેલાં પ્રાણીની સમજણુ આપવાની કોશેશ કીધી છે, જે અમોને તો બીજો વધારે મોતેબર ખોલાસો મળી આવે તેટલાં માનવાનેગ લાગેછે. આ વીદ્વાન એક અસલ વેદીક દંતકથાને આધારે એવું સાબેત કરવા માંગે છે કે આ ચાર આંખનો એક કુત્રો તે અસલમાં બે આંખનાં બે કુત્રાઓને બદલે છે. યમ દેવતાના બે કુત્રાઓની હકીકત રીગવેદમાં આવેલી છે, જેઓ તેના દુત દાખલ જમરાજની પુઠે જાય છે. બેહેસ્તના દરવાજાના માર્ગની તેઓ ચોકા કરે છે, તથા જમરાજ તેમને એક માણસ મરણુ પામતાંજ તેનાં જીવને ધનસાફને થકી પોતાની અગળ ખેંચી લાવવા માટે મોકલાવે છે (“ઉગમણુ તરફનાં અસલી ધરાનીઓમાં સુધારો,” ૬૬૦ ૧, સફે ૮૬). આ ઉપરથી ગાઇગર સમજાવે છે કે આ પુરાણી દંતકથા વેદીક આર્યનો જેડે ધરાનીઓ વસતા હતા ત્યારે તેમણે પણ ખબર હતી, પણ પાછળથી તેઓ એ દંતકથા ભુલી ગયા, અને અવસ્તાના જમાનાનાં લોકોને તેની ખબર નહીં રહ્યાથી આ બે કુત્રાને બદલે ચાર આંખનો એક કુત્રો તેઓએ કલ્પ્યો (સફે ૮૭). પણ આ બાબતમાં ગાઇગર તદ્દન ફૂતેહમંદ જણાતો નથી. અવસ્તાનાં જમાનામાં બેહેસ્તના માર્ગની ચોકા રાખનારા કુત્રાઓની પુરાણી દંતકથા ભુલી જવાઇ હોય એમ નથી, કેમકે ખુદ વંદીદાદ ઉપરથીજ આપણને તે કુત્રાઓની વાત આ રીતે જાહેર થાય છે:—“પશુઓની અને મોહોલાઓની પાસબાની કરનારા, લાસનો ભક્ષ કરનારા વીગેરે કુત્રાને મારનાર ધણી

એક એવું પાપ કરે છે કે તેનાં મરણ પછી તેનાં રવાનને બેહેસ્ત મળતું નથી અને ” (તે કુત્રાને મારનાર શખ્સનાં) “મરણ પછી (ચીન્વત) પુલની ચોકસી કરનારા એ કુત્રા પણ તેની સંગત નથી કરતા, (તેથી તેનું રૂઆન) (પેલી) જોહાનમાં પોકારતું તથા દુઃખી રહે છે ” (વંદીનપરગ ૧૩, ૬૦).

લાસને કુત્રું દેખાડવાનું જે કંઈ છે તે માત્ર પેહેલવી પુસ્તકોમાં, અને અગત કરીને “શાયસ્ત લાશાયસ્ત” નાં ૩ જાં અને ૧૦ માં પ્રકરણોમાં છે.

૧૬. લાસને ડાટવાની મનાઈ.

લાસને કેવી રીતે અવલમનજલ પોહોંચાડવી જોઈએ, અને માસનો ભક્ષ થવા પછી હાડકાંનો કેવી રીતે નીકાલ આણવો જોઈએ, તે એક વાર ધ્યાનથી સમજમાં ઉતારી પછી કોઈપણ ધણી કહી શકશે કે જરતોસ્તીઓની લાસને ડાટવાનું વંદીદાદમાં ફરમાન આવેલું હોયજ નહીં. અને ખરેખર એવું કશું ફરમાન છેજ નહીં. હીરોડોટસ આપણને એકથી વધારે ઠેકાણે એવું કહે છે કે ધરાની પાર્સીઓ પોતાની લાસને “મીણ ચોપડીને જમીનમાં ડાટતા હતા.” અને તે આપણને દાખલો આપે છે કે યુનાન ઉપર ચહાદા લખ જતી વેળા એકેન્થાસની નેહેરનાં બાંધકામનો વડો અર્તાચીધસ, કે જે એકીમીન્યન વંશનો હોવાથી પાદશાહનો ખેશી થતો હતો, તે મરણ પામ્યાથી તેની લાસને ભારી આદરમાન સાથ “ભુમીદા” કરવામાં આવી હતી (૬૬૦ ૭, પ્ર૦ ૧૧૭). હીરોડોટસને આ ખબર તદ્દન ખોટી મળેલી છે અને તેનું ખોટાઈ નીચલા ફકરાઓ ઉપરથી પુરેપુરું માલુમ પડી આવે છે.

વંદીદાદ મુજબ જરતોસ્તીઓ માણસ યા ખીજાં હરકોઈ પ્રાણીનાં મરણ પછી તેનાં કાલ્પુદને નસો ગણેછે, અને એ નસો તેમની નજરમાં એટલોતો ખરાબી ભરેલો જણાય છે કે તેને અડકનાર ધણી પણ ચોકસ જાતનો તકસીરવાર ગણાયછે, અને તેની એ તકસીરને માટે તે ધણીને પ્રાયશ્ચીત ફરમાવેલી છે (પરગ ૮, ૬૦ ૧૦૧ થી આગળ). ખુદ જીવતાં માણસનાં શરીર ઉપરના બાલ તથા નખો વીગેરે વસ્તુઓ ઉતારી હોય તો તે પણ નસો ગણાય છે, અને તેને ઠેકાણે પાડવાનાં ચોકસ ફરમાનો આવેલાંછે (પરગ ૧૭, ૬૦ ૪ થી ૯). હવે આવા નસા વડે આતશ, પાણી કે જમીનને ખરાબ નહીં કરવાં એ મુખ્ય ફરમાનો છે, જે મુજબ નહીં ચાલનાર ધણીને ભારી સજા ફરમાવેલી છે. હવે જે માત્ર બાલ અને નખ જેવી વસ્તુઓ નસો હોવાથી નજીસાત પેદા કરી શકેછે, તથા તેમને ઘટતી રીતે સાફ નહીં કરનાર ધણી વંદીદાદમાં ગોચા દુષ્કર્મને ઇજનારો ગણાયો છે (પરગ ૧૭, ૬૦ ૧ થી ૩), તો મુવેલાં કાલ્પુદનો ઘટતી રીતે નીકાળ નહીં આણવાથી કેટલી બધી ખરાબી થાય, અને તેવી ખરાબી જાણી જોઈને કરનાર ધણી કેટલો બધો તકસીરવાર ગણાય, તે સોહેજમાં વીચારી શકાશે. આ કાલ્પુદ અથવા લાસને ઠેકાણે પાડવાની જગા આતશ નથી, તે આપણે આગળ જોઈ ચુક્યા છીએ; તેમજ તે જગા પાણી નથી, એમ પણ આપણે ઉપર જોયુંછે; એજ રીતે લાસને ઠેકાણે પાડવાની જગા જમીન પણ નથી. એ વીશે હીઆં આપણે બોલવું છે. મન્દયસ્તી દીનનો ફેલાવો ખેતી કાઢાથી થાયછે, એવું આપણુ આગળ ચાલતાં વંદીદાદને આધારે જોઈશું અને તેટલામાટે આપણી પૃથ્વીને કોઈપણ ચીજથી બહુજ ખુશી થતી હોયતો તે ખેતી છે, એમ આપણે આગળ જોયુંછે (સફ ૪૦). એ મુજબ જે જમીન કોઈપણ ચીજથી બહુજ નાખુશ થતી હોય તો તે તેમાં ડાટેલા નસાથી છે. હવે નસો ડાટવો અને ખેતી કરવી એ બે એકેકથી ઉલટાં કાંમો છે, જેમાંનું છેવું કાંમ કરવું તે જરતોસ્તી મનહમનો ફેલાવો કરવા ખરાબર છે. એ રીતે ત્યારે નસાને ડાટવો તે જરતોસ્તી ધર્મના

ફેલાવાનો અટકાવ કરવા બરાબર છે, માટે એવાં કાંમને એ મજદુરમાં ઉતેજાણ મળે એ કેવળ અકલથી ઉઠતું છે. જે જગા ઘણી સાંકડી ખીણવાલી હોય, જ્યાં પાણી ભરાઈ રહેતું હોય અને પછી તે ગંધીયું થઈ વાસ મારે, તેમાંથી બદબો નીકળે ને રોગ પેદા કરનારો વરાળ આસપાસ વીખરાઈ જાય, અને પડોશમાં વસનારાં લોકોમાં તાવ વીગેરે રોગો પેદા કરે, તેવી જગાથી આ રસાળ પૃથ્વી નાખુશ છે (પરગં ૩, ૬૦ ૭); તથા વળી જે જગા ઉપર મરણ પામેલાં માણસને તથા કુત્રાને ડાટવામાં આવતાં હોય તે જગા પણ ઘણીજ નાખુશ છે (૬૦ ૮). પણ હીરોડોટસનાં ખોટાં લખાણોને ખરેખરો સીધા જવાબ તો આ દુકરામાં સમાયેલો છે:—

“હાડમંદ મુલુકોના અએ અશો પેદા કરનાર! આ જમીનની ત્રીજી કહી (જગા) ઘણીજ ના ખુશાલ (છે)? ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે જે (જમીન) ની ઉપર ખચીત (માણસો) ઉપરથી બાંધેલાં દખ્ખાં (યાને ઘોર-કબર) ઘણાંજ બનાવે (અથવા બાંધે), જેની અંદર મુવેલાં માણસોને મુકેલાં હોય”—પરગં ૩, ૬૦ ૯.

આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે લાસને જમીનમાં ડાટવી તેમજ તે ઉપર કબર કરી લેવી, એથી જમીન બહુજ દુઃખી થાય છે, કેમકે તેથી અનાજની ખેતી થઈ શકતી નથી, લાસો તથા કબરોથી રોકાઈ ગયેલી જગા ફેકટ જાય છે, અને જમીનમાં તે લાસના નસા વડે ખરાબી. પંથરાવાનો સંભવ રહે છે. જે ઘણી ઊંડા ખાડાઓને પુરી નાંખે છે તથા સપાટ કરી દે છે (૬૦ ૨૨), તથા પાણી વગરની જગા ઉપર પાણી લાવીને, અને પાણી વાળી જગા કરીને તે ઉપર ફળ ફળાદીનાં ઝાડો રોપે છે તથા અનાજ અને ઘાસ ચારો ઉગાડે છે (૬૦ ૨૩), તે ઘણી જમીનને બહુજ ખુશહાલ કરે છે. પણ જમીન સર્વથી પેહેલાં ખુશહાલ થાય છે તે તો તેમાં ડાટેલી લાસને ઉખેડી કઢાડવાથી છે:—

૧૨ “હાડમંદ મુલુકોના અએ અશો પેદા કરનાર! કીયો શખ્સ (અથવા કોણ) પેહેલાં (અથવા પેહેલી મરતખે) આ જમીનને ઘણીજ ખુશી સાથે ખુશહાલ કરે છે? ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે જે (જમીન) ની ઉપર મુવેલા કુત્રાને તથા માણસને ડાટેલાં હોય (તેઓને) ખચીત ખોદી કાઢાડે (તે શખ્સ આ જમીનને ઘણીજ ખુશી સાથે ખુશહાલ કરે છે).”

૧૩ “હાડમંદ મુલુકોના અએ અશો પેદા કરનાર! કીયો શખ્સ ખીજી મરતખે આ જમીનને ઘણીજ ખુશી સાથે ખુશહાલ કરે છે? ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે જે (જગા) ઉપર મુવેલાં માણસોને મુકેલાં હોય તેની ઉપરની બુલંદ બાંધેલી (અથવા ઘેરી લીધેલી) ઘોરને જમીનદોસ્ત (યાને ભોંય બરાબર) કરી નાંખે (તે શખ્સ આ જમીનને ઘણીજ ખુશીસાથે ખુશહાલ કરે છે).”—કાંગાનો વંદીદાદ; પરગં ૩, ૬૦ ૧૨-૧૩.

આ રીતે જોતાં ખેતી કરવાથી તેમજ જમીનમાંથી ડાટેલી લાસને બાહર કઢાડવાથી, તથા વળી બાંધેલી કબરોને ખણી કઢાડવાથી જમીન ખુશહાલ થાય છે, અને તેને ખુશહાલ કરવી તે ખેતીના વધારો કરવા અને તેટલામાટે મજદુરસ્તી ધર્મનો ફેલાવો કરવા બરાબર છે. ત્યારે હખામની ધરાનીઓ લાસને મીણ ચોપડીને જુમીદા કરતા હતા એમ કહેવું કેટલું બધું હકકદરું જુદાણું ગણાય? પણ એટલુંજ નથી—લાસને જરતોક્તીઓએ જમીનમાં ડાટી નહીં, એટલુંજ તેમને ફરમાન નથી; પણ જે કોઈ ઘણીએ એ પાપી કામ કીધું

હોય અને તે પછી જો તે છ માસની મુદતમાં (૬૦ ૩૬) અથવા બાર માસની મુદતમાં (૬૦ ૩૭) પાછી ખણી નહીં કાઢાડે તો તે કામખી એક એવું પાપનું ગણાય છે કે તે માટે તેવા ધણીને વાસ્તે ૧૦૦૦ થી ૨૦૦૦ સુધીનાં નાશકારક જનવરો મારી કાઢાડવાની સખ્ત મજુરીની સજા ફરમાવેલી છે; અને જે કોઇ એક લાસને જમીનમાં ડાટવા પછી બે વરસની મુદત સુધીમાંથી તેને બાહર ખણી કાઢાડતો નથી તો તે એક એવી મોટી તકસીર કરે છે કે જે માટે એવી કોઇની સજા નથી, કે જેથી તેની તે તકસીર યાને પાપનું નીવારણ થઇ શકે (૬૦ ૩૮-૩૯). પણ આ અનીવાર્ય પાપ માત્ર માજદયરનાનને માટેજ છે; કેમકે જો કોઇ જુદાદીન એ જાતનું પાપ કરે અને પછી જો તે ધણી મજદયરની ધર્મમાં આવી તેનું કામ ફરીને નહીં કરે તો તેનું એ પાપ કપાઇ જાય છે (૬૦ ૪૦). જો કોઇ લાસ જમીન ઉપર પડી હોય તો ખોરશેદના પ્રકાશમાં તે લાસવાળી જમીન એક વરસની મુદત બાદ પાછી સ્વછ અને પવીત્ર થાય છે (પરગ ૭, ૬૦ ૪૬); જો જમીનમાં લાસ ડાટેલી હોય તો તે જમીનને આગળની પેઠે પાકીજગી ભરેલી થતાં ૫૦ વરસની મુદત જોઇયે છે (૬૦ ૪૮); જો જમીન ઉપર લાસને મેળીને કબર બાંધી લીધી હોય તો તે કબરની ભાગ તુટ થઇને તે ખાક સાથે મળી જાય ત્યાં સુધી તે જમીન પવીત્ર થયેલી ગણાય નહીં (૬૦ ૫૦). એ સવળાં કારણોને માટે ઉપલાજ ફકરાની શેષ્ટે હોરમજદ જરતોસ્તને આ વચનો કેહ છે:—

“અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! હાડમંદ દુનિયાની આ કબરોમાંની દરેકને જમીનદોસ્ત કરી નાંખવામાટે તારે (માણસ જાતને) તાકીદ આપવી જોઇયે.”

અને આમ કબરોને જમીનદોસ્ત કરી નાંખનારને ફાયદો એ છે કે તેણે પોતાનાં આગળાં પાપો માટે પોતાનાં મને, વચને, અને કામે તોજેશ કીધેલી ગણાય (૬૦ ૫૧).

હવે આ મુજબ કબરો તોડવાનું અને ઘોરોમાંથી લાસને ખોદી કાઢાડવાનું કારણ ધણુ મોતેબર છે તે વીશે અમે ઉપર ઇશારો કરી ગયા છીએ. જમીનમાં લાસને ડાટવાથી થતી ખરાબીઓ આજની સુધરેલી પ્રજાઓ કબુલ રાખેછે અને વીદ્વાન તખીમો પોતાનાં દક્ષતરોમાં એ ખરાબી વીશે જાણજાણ લખી જાયછે. આજની વીધા પોતે આ રીત પસંદ કરતી નથી, તો જો કે વીદ્વાનો લાસને ડાટવા વીના ખીજે માર્ગ જોઇ શકતા નથી. પણ હાલમાં એક નવો વર્ગ ઉભો થયોછે જે લાસને ડાટવાને બદલે બાળવાનું પસંદ કરેછે, અને તેથી બહુ થોડી ખરાબી થતી માને છે. લાસને ડાટવાથી થતી ખરાબીઓ આજની વીધા ગમે તેવી રીતે સમજાવે, પણ વંદીદાદમાં તે બહુજ અછી રીતે સમજાવેલી છે:—

૫૫ “હાડમંદ મુલુકોના અએ અશો પેદાકરનાર! દેવ ક્યાં છે? દેવને ઇજનારો ક્યાં (છે)? દેવોનું સાથે દોડવું ક્યાં (છે)? દેવોનું સાથે મળવું ક્યાં (છે)? પચાશથી તે શો ગણા, શોથી તે હજાર ગણા, હજારથી તે દશ હજાર ગણા, તથા દશહજારથી તે અગણીત ગણા દેવો સાથે ક્યાં દોડે છે?”

૫૬ “સારે હોરમજદે કહ્યુંકે અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! આ કબરોમાં, કે જે આ જમીનની ઉપર બુલંદ બાંધેલી છે, જેની અંદર (યાને તે કબરોમાં) મુવેલાં માણસોને (લોકો) મુકેછે, ત્યાં (યાને તે કબરોમાં) દેવ છે, ત્યાં દેવને ઇજનારો (છે), ત્યાં દેવોનું સાથે દોડવું (છે), ત્યાં દેવોનું સાથે મળવું (છે), ત્યાં પચાશથી તે શો ગણા, શોથી તે હજાર ગણા, હજારથી તે દશ હજાર ગણા, દશ હજારથી તે અગણીત ગણા દેવો સાથે દોડે છે.

૫૭ “અમે સાથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે કે આ હાડમંદ દુન્યામાં તેમો જેઓ માણસો સ્વાદદાર ખોરાક તૈયાર કરે છે (યાને રાંધાછો) તથા સ્વાદદાર ગોસ્ત ખાઓછો તે પ્રમાણે આ કબરમાં એઓ કે જેઓ દેવ છે તેઓ) ખાય છે તથા સાથે એશકબાજી કરેછે, (જેમ) આ કે જેઓ માણસો ખાયછે (તથા) રેહેછે.

૫૮ “કારણ કે જ્યાં સુધી તે બદમો નીકળે છે ત્યાં સુધી દેવોની તે ખુશી છે. આ કબરોમાં ગલીચાઇ તથા ખીમારી તથા તાપ તથા નાપાકી (અથવા ગંધવાડ), તથા તાહાડયો તાવ, તથા ધુજરી, તથા પુષ્કળ (અથવા ઘણા વખતનાં પડી રહેલાં) હાડકાં (તથા) બાલ સાથે એકઠાં થાય છે. આમ-દાદના ઝઝકલાંના વખતથી તે કબરોમાં માણસ ઘણાજ નાશકારક થાય છે (યાને સહવારના વખતથી તે સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યાંસુધી તે કબરોમાં દેવોનો ગલખો નાખુદ થાયછે).”—કાંગાનો વંદીદાદ, પરગં ૭, ૬૦ પૃષ્ઠ ૫૮).

આ લંબાણ ઉતારા ઉપરથી ખુલ્લું જોવાનું છે કે કબરો રોગ અને મરફીનું ધામ છે, તેઓથી ઘણી ખરાબીનો ભય રહે છે, તેઓથી જમીન લાંબી મુદતસુધી બીગડેલી અને તેટલામાટે નાખુશ રહે છે. અને એવું સઘળું છતાં ધરાની પાર્સીઓ પોતાની લાસને જમીનમાં ભુમીદા કરે એ કેવળ અશક્ય છે. હીરાંડોટસને આ બાબતમાં કોઇએ કેવળ ખોટી ખબર આપેલી એકસ જણાય છે. તેણે આમ જેઓનેમાટે લખ્યું છે તેઓ કદાચ હખામની ધરાનીઓને બદલે કોઇ બીજી પ્રજા હોય. વંદીદાદના જમાનામાં—બલકે તેનીબી આગમજ—લાસને કેટલાકો ડાટતા હતા અને કેટલાકો બાળતા હતા, તે પેહેલી પરગરદ ઉપરથી ખુલ્લું માલુમ પડે છે. પણ તે કામો તરફ તેમાં ખુલ્લો ધીકાર બતાવવામાં આવેલો છે અને તેમને પાપ ગણેલાં છે (પરગં ૧, ૬૦ ૧૩ તથા ૧૭). પણ અમે ઉપર આપેલા લંબાણ ઉતારા ઉપરથી એક બીજી બાબત જોવાની છે તે એકે કબરોમાં લાસ કોહી જવાથી જે ખરાબીઓ—રોગો, દર્દો, વીગેરે—પેદા થાય છે તેમને વંદીદાદમાં દેવ ગણ્યા છે, અને તેમનું રહેઠાણ આ કબરોને ગણી છે, તથા આ કબરો બતાવનારા અને તેમાં ડાટનારાઓને દેવને ઇજનારા, યાને કે દુઃખદર્દનો ફેલાવો કરનારા કહ્યા છે. એ રીતે સારે જરતોસ્તી મજહબ મુજબ જેઓ દેવ ગણાય છે તેઓ જાતજાતની ખરાબીઓ પોતે, તેમજ તેમને જન્મ આપનારા અને ફેલાવો કરનારા ઘણીઓ છે. ૫૮ મો ફકરો ખુલ્લું દેખાડે છે કે ગત્રીચી, ખીમારી, તાપ, બદમો, તાહાડયો તાવ, ધુજરી, ઇલાદી સઘળાંનું મથક કબરો હોય છે, અને ત્યાં દેવો વસે છે, માટે તે દેવો એજ સઘળી નાપાકી છે.

૬ ૭. મીનર્વાદેવી. ફરોહરો.

“.....જર્કસીસ આ (સ્કેમેન્ડર) નદી તરફ આવી પુરો ત્યારે તે જગાની તપાસ લેવાની ઇછાથી પ્રાયમના કીલ્લા ઉપર ચઢકચો. ધ્યાનથી તપાસ લઈને અને તે વીશે સંતોષ પામીને તેણે ત્રોજન લોકોની મીનર્વા દેવીને ૧૦૦૦ બળદોનો ભોગ આપવાનો હુકમ કીધો, અને એજ વખતે માજી લોકોએ પહેલવાનોનાં ફરોહરોને માટે દાર જમીન ઉપર રેડવાની કીયાનો હુકમ આપ્યો.”—દક્તર ૭, પ્રં ૪૩.

હીરાંડોટસે ઉપલા ફકરાની શરૂઆતમાં એક નવો ખુટ્ટો જગાડયો છે. મીનર્વા દેવી યુનાનીઓ અને ત્રોજન લોકોની હતી તેને જર્કસીસ જેવો એક દીનચુસ્ત જરતોસ્તી પાદશાહ માન આપે અને સંતોષે એ કેવળ નહીં અને એવું છે. એ બાબતમાંબી હીરાંડોટસને કોઈએ બમાવ્યો હશે એમ આપણુ ધારી શકત; પણ આ ઠેકાણે તે તેમજ તેને ખબર આપનારાઓ જર્કસીસનાં એક કામને બાંજી કામ ગણીને માત્ર દગાયા છે, બાકી તેઓ કેવળ ખોટા હોય

એમ દીસતું નથી. મીનવી દેવી ડાહપણની દેવી છે—તે બીજી ઘણી ખુબીઓ ધરાવે છે તેમાંની મુખ્ય ડાહપણ છે. પણ તેવીજ એક સ્ત્રી ઇજ્જત જરતોસ્તી એતેક્રદમાં પણ જાણીતી છે. તે દીન અથવા ચીસ્તી ઇજ્જત છે. તેણીની આરાધના જરતોસ્તે પોતે કાધી હતી એવું અવસ્તા ઉપરથી જણાય છે. અને તેમજ જર્કસીસ પાદશાહે પણ તેણીની આરાધના કાધી હોય તો નવાઇ નથી. આ ચીસ્તી ઇજ્જત અને મીનવી દેવી ઘણી બાબતોમાં એક મળતી જણાય છે, માટે ચીસ્તીની આરાધના તે હીરોડોટસે મીનવીની આરાધના સમજવામાં ભુલ માત્ર કાઢેલી દીસે છે, અને તેના ઉપલા ફકરામાં ભુલ માત્ર એટલીજ છે. બાકી જર્કસીસે મીનવીને બદલે ચીસ્તીની સ્તુતી નહી કાધી હતી એમ માનવાને કશું કારણ નથી. ચીસ્તી તે ડાહપણ છે. જરતોસ્તે તેની સ્તુતી કાધી, યાને પોતે ડાહપણ ઇજ્જત અને તે તેને મળ્યું. તે ડાહપણને માર્ગે ચાલીને તેણે એક ખોદાને પીછાન્યો અને નવો સુધારેલો ધર્મ જાહેર કાઢ્યો. અવસ્તામાં કેહે છે કે ચીસ્તી ઇજ્જત “પવીત્ર હુનરવાળી, બુદ્ધ વખણાયલી, શેતાબ કામ કરનારી” છે (દીન યસ્ત, ફૅ ૧). ચીસ્તીથી મળતા કાયદાઓ સઘળા ડાહપણ, જ્ઞાન, બુદ્ધી મનશક્તી અને કળાકૌશલ્યને લગતા છે, તે નીચલા ઉતારા ઉપરથી જણાશે:—

૨. “જેને જરતોસ્તે ઇજ્જ (અને બોલ્યો કે):—‘અએ હોરમજ્દની પેદા કાઢેલી, પવીત્ર અને અતીશે સાચી ચીસ્તી ઇજ્જત, તું તખ્ત ઉપરથી ઉભી થા; તું મકાનમાંથી બાહર આવ; અગરજે તું મારી અગાડી હોયતો મારેવાસ્તે થોબ, અગરજે તું મારી પછાડી હોયતો મને આવી મલ.

૩. “‘કે જેથી કરી દરેક ટેકાણે સલાહ સંપજ થાય, તેમજ તે (દીનના) કાયદા, શીખામણ, સખુન અને વીચારને લીધે માર્ગો સારી મજબુતીવાળા, પાહાડો પોતાની મેળે બેટ લેવાઇ શકાય તેવા, જંગલો સારી રીતે પસાર થવાય તેવાં, અને પાણી સેહેલાઇથી વાહાણુ પાર થઇ શકે તેવાં થાય.”—
યસ્ત બા માએની; દીન યસ્ત, ફૅ ૨—૩.

પણ એમ છતાંબી જર્કસીસે અગરજે મીનવી યાને ચીસ્તી ઇજ્જતને ૧૦૦૦ બલદોના ભોગ આપ્યા હોય તો તે નવી વાત ગણાય; કેમકે ચીસ્તી ઇજ્જતને જરતોસ્તે કશા ભોગો આપ્યા ન હતા, અને બીજા ઇજ્જતની પેઠે ચીસ્તીને ભોગો આપવામાં આવેલા હોય એવું અવસ્તા ઉપરથી પણ મુદ્દલ માલુમ પડતું નથી. માટે ઉપલા બલદો તે માત્ર જર્કસીસની યુનાન ઉપર ચઢાઇ લઇ જતી ફ્રાજના ખોરાક માટે કપાયલાં જનવરો હશે એમ લાગે છે.

૬૮—ફ્રોહરોની યાદ.

“માજ લોકોએ પેહેલવાનોનાં ફ્રોહરોને માટે જમીન ઉપર દારૂ રેડવાનો હુકમ આપ્યો,” એવા હીરોડોટસના ભેદ ભરેલા વાક્ય ઉપરથી આટલું તો સીદ્ધ થાય છે કે ફ્રોહરો વીશે હખામતી પાર્સીઓમાં કંઇક ખ્યાલ હતો ખરો, અને તેઓ તેમને પીછાનતા તથા આરાધતા હતા ખરા. દારાયસ હીસ્તાર્પીસ અને બીજા હખામતી પાદશાહોએ ધરાનમાં જિંદગી પર્વતો ઉપર બનાવેલાં અસ્તોદાનોની દેવાલો ઉપર પાદશાહનાં ચીત્ર સાથે એક પાંખસાથની પાદશાહનાં જેવીજ બીજી શીકલ હવામાં ફૂટતી જણાય છે. આ પાંખ સાથની શીકલ તે પાદશાહનું ફ્રોહર મનાય છે. અને એ બીના જે ખરી હોય તો હખામતની વખતમાં ફ્રોહરો સંબંધી પુરેપુરી નહી તોપણ ઘણી સારી સમજ લોકો ધરાવતા હતા એવું માલુમ પડે છે. અવસ્તામાંથી ફ્રોહર વીશે જે ખોલાસો મળે છે તે ઉપરથી એવો અર્થ અથવા સમજણ ઉપજવી શકાય છે કે માણસને સારો માર્ગ દેખાડનારી તે

એક અણુદીઠ શક્તી છે, અને તે તે માણસનો અસલ નમુનો હોવાથી તે તેની સાથેજ રહે છે. ફરોહર હયાત માણસનાં હોય છે, તેમજ તે મરણ પામેલાંઓનાં પણ હોય છે, તથા વળી હવે પછી જન્મ લેનારનાં પણ ફરોહર હોય છે. એટલુંજ નહીં પણ વળી તે નીર્ણવ વસ્તુઓનાં પણ હોય છે (છજસ્ને, હા ૨૪, ૬૦ ૫). પણ વળી ફરોહરો જેમ પશુઓનાં હોય છે તેમજ તે હવામાંનાં પક્ષીઓનાં અને પાણીમાંનાં માછલાનાં પણ હોય છે. (ફરવરદીન યસ્ત, ૬૦ ૭૪). ટુકમાં ફરોહર દરેક જનનદાર તેમજ નીર્ણવ પદાર્થનાં હોય છે. અવસ્તા મુજબ ખુદ પેદા કરનાર હોરમજદનું પણ ફરોહર છે (વંદી ૦ પરગ ૧૯, ૬૦ ૧૪; ફરવર ૦ યસ્ત, ૬૦ ૮૦), તેમજ અમશાસ્પદો અને છજદોનાં પણ ફરોહરો છે. આખી ફરવરદીન યસ્ત ફરોહરોની ખુબીઓથી અને નામીયાં સ્ત્રી પુરુષોનાં ફરોહરોની આરાધના અથવા યાદથી ભરપુર છે. છજસ્નેના મજકુર ફકરા ઉપરથી તેમજ બીજા આધારો (ફરવર ૦ યસ્ત, ૬૦ ૧) ઉપરથી જણાય છે કે સર્વ ફરોહરોમાં પવીત્ર માણસો વીગેરેનાં ફરોહરોની જાળમાં વખાણ થઈ છે. ફરોહરોને મદદને માટે બોલાવવામાં આવે છે, અને તેઓ ઘણુંકરીને નેક માણસનાંજ ફરોહરો હોય છે. પવીત્ર લોકોનાં આ ફરોહર જોરાવર, કુવતમંદ અને નુરવાળાં હોય છે (૬૦ ૧). વળી તેઓ ખુશીભરેલાં અને મદદ આપનારાં હોય છે, અને તેઓએ ખુદ હોરમજદને પોતાને મદદ આપી હતી (૬૦ ૧). તેમની મદદથી હોરમજદે આસમાન કેન્દ્રે “જમીનની આસપાસ ફરી વળેલો છે” તેને અધર રાખ્યો છે (૬૯ ૨). તેજ મીસાલ વળી આપણી પૃથ્વી અધર રહી છે, અથવા અવસ્તાના શબ્દોમાં “નીબી શકી છે,” તેથી ફરોહરોનીજ મદદથી છે (૬૦ ૯). વળી એજ ફરોહરોની મારફતે માતાનાં પેટમાં બાળક સંધાળા અવયવો સાથનું આખું અને ત્યાં સુધી તકી શકે છે અને જીવતું રહી શકે છે (૬૦ ૧૧). ફરોહરોની મદદથીજ પાણી અખુટજ્યામાં વેહે છે, ઝડપાન જમીનમાંથી ઉગે છે, તથા પવન જોશમાં ધુકે છે (૬૦ ૧૪). પણ એટલામાંજ તેમની સંધાળી ખુબીઓ આવી ગઈ નથી. એજ પવીત્ર ફરોહરોની મદદને લીધે આફતાબ અને માહતાબ અને સેતારાઓ “પોતપોતાને રસ્તે ફરે છે” (૬૦ ૧૬). આ આકાશી ગોલાઓ ઉપરાંત “એશુમાર રોશનીઓ” નેખી આ ફરોહરોએ ફેરી ફરવાના ખરા માર્ગ બતાવ્યા છે (૬૦ ૫૭), તથા “હમણા તેઓ તે ભલી કેયામતના છોડાને પોંહોંચવાની છાથી નહીં છોડો આવે એવા રસ્તામાં ફરે છે.” (૬૦ ૫૮). તેમનાથીજ સાતે સેતારાવાળા હકતરંગ નક્ષત્રને અધર રહેવાનો આધાર મળ્યો છે (૬૦ ૬૦). ઉપલા ૨ જા, ૧૬ મા, ૫૭ મા, ૫૮ મા અને ૬૦ મા ફકરાઓમાંથી જે મતલબ ઉઠે છે તે ઉપરથી ચોક્કસ જણાય છે કે ફરવરદીન યસ્ત બની તે વખતના જરતોસ્તીઓને પુરતી ખબર હતી કે આફતાબ, માહતાબ અને સેતારાઓ ગોળ છે અને તેઓ ગોળ ચક્રમાં ફરે છે, અને તેમના ફરવાના રસ્તા મુકરર કરી આપેલા છે, અને તેઓ ઉપરાંત બીજીખી એશુમાર રોશનીઓ યાને નહીં ગણત્રી થઈ શકે એવા આરીક અને બહુ દુર હોવાથી નજરે પણ નહીં પડી શકે એવા અસંખ્યાત સેતારાઓ છે, જેમના પણ ખરા માર્ગો ઠરાવેલા છે, અને જેઓ નહીં છોડો આવે એવા રસ્તામાં ફરે છે. અસલી ધરાનીઓનાં આ જ્યોતીષ જ્ઞાનને આજનાં જ્યોતીષ જ્ઞાન સાથ સરખાવીશું તો તેમાં જીવજોવો ફક્ત માલુમ પડશે નહીં. આપણા નેયાગાનોનાં વીધા સંબંધી આ જાતનાં પુખ્ત જ્ઞાનને થકી આપણને હરખ ઉપજે છે અને મગફર રહેવાનું કારણ મળે છે. હવે ફરોહરો માત્ર સપેનામીનોનીજ પેદાયશને મદદ કરે છે એમ નથી. તેઓ ગનામીનોની પેદાયશને પણ મદદ આપે છે (૬૦ ૭૬); કારણકે અમે આગળ ખુદલું બતાવી ગયા છીએ તેમ આ બંને પેદાયશ એકેકને મદદ કરનારી અને જરૂરની છે. ફીઆં આ બંને મીનોનો બાવાઈ કદાચ એમ ઉઠાડી શકાય કે ફરોહરો જેમ રોશનીમાં તેમજ અધારી રાત્રે પણ એક સરખી

મદદ આપતાં રહેછે. અશો માણસોનાં ફરોહરો વળી એટલાંબધાં જોરાવર હોયછે કે તેઓ લગાઇમાં મદદ આપેછે, અને આ વાત જાણવાજોગ છે કે જીવતાં પવીત્ર માણસોના ફરોહરો ગુજરી ગયલાંઓનાં ફરોહરો કરતાં વધારે જોરાવર છે (ફ૦ ૧૭). તેઓને જોઓ બોલાવે છે તેમની મદદે તેઓ જાયછે (ફ૦ ૩૫), અને લગાઇમાં દુશ્મનોનો નાશ કરેછે (ફ૦ ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦). સુગંધી વસ્તુઓ આતશ ઉપર મેળીને ફરોહરોને જ્યારે મદદ બોલાવવામાં આવેછે ત્યારે બહુ મજબુતી પકડીને તેઓ મદદે જાયછે (ફ૦ ૪૫). તેઓ હમસપેથમેદમ ગાહામખારના હીંગામ ઉપર આ પૃથ્વી તરફ આવવું કરેછે (ફ૦ ૪૯), અને પોતાની વખાણ તથા આરાધનાની ઇચ્છા કરેછે, તથા તેઓમાંથી કોણનું નામ લેવાયછે અને તે નામ કોણ લેછે તે જાણવાની આતુરતા ખતાવે છે (ફ૦ ૫૦).

હીરાંડોટસ આપણને કહે છે કે પેહેલવાનોની ક્રવણીને માટે માણસો યાને ધર્મગુરુઓએ ક્રીયા કીધી, તે ઉપરથી એવો સાર નીકળે છે કે ગુજરી ગયલા પેહેલવાનોનાં ફરોહરોને તે વખતે યાદ કરવામાં આવ્યાં હશે, અને લગાઇમાં તેઓની મદદ માંગવામાં આવી હશે. ફરવરદીન યસ્તમાં આવા પેહેલવાનોજ નહીં પણ પવીત્ર થઇ ગયલા મદો તેમજ ઓરોતોની ક્રવણીને યાદ કીધીછે તથા આરાધી છે; અને તેખી એકજ દેશનાં નહીં, અને એકજ ક્રોમનાં કે એકજ મજલુનાં નહીં, પણ સઘળા દેશનાં અને સઘળા મહજબનાં અશો લોકોનાં ફરોહરોને યાદ કીધાંછે તથા વખાણ્યાં છે. ફરવરદેગાનના દીવસોની મુખ્ય અગત એજ જાણાયછે કે ગુજરી ગયલાં ભલાં નરનારીઓનાં ફરોહરોને યાદ કરવાં, તેમની સ્તુતી કરવી, તેમની તારીફ ગાવી, તેમનાં ભલાં કામોની ખુશી કહેવી, અને એમ કરીને તેમના જેવા આપણે પોતે થવાની અરજગુજરી કરવી. જેમની યાદ કરવાનીછે, જેમની તારીફ ગાવાની છે, જેમની આરાધના કરવાની છે તે ગુજરેલાંઓનીજ ક્રવણી છે (ગાઇગર, સંદ્ ૧૧૩).

પ્રકરણ ૪.

નીતી અને સંસાર.

દે ૧. સચાઇ—માજદયસ્ની દીનની મોટાઇ, હોરમજદનું એક નામ ‘સચાઇ,’ માજદ-યસ્ની દીનના કાયદા. દે ૨. જુઠાઇ—અનાજની ખેતી જુઠાઇના એક ધલાજ દાખલ, ખેતીના કાયદા, એક ભીખારીની હાલતનું ચીત્ર, કોલ તોડવાનું જુઠાણું. દે ૩. ગુલામખાગી—તેનું પાપ અને શીક્ષા, તેનાથી નીપજતી ખરાબી. દે ૪. કોહોડના દર્દીઓ—સુઘડાઇ માટેની અસલી ગોઠવણો. દે ૫. નજદીકની શગાઇમાં લગન—પાદશાહોની આપખુદી, ‘ખએલોદથ’—તેની સમજણ.

:૦:

“.....તેમના દીકરાઓને પાંચમાં વરસથી તે ૨૦ માં વરસ સુધી માત્ર ત્રણજ બાબતોમાં સંભાળથી તાલીમ આપવામાં આવેછે:—જેમકે ઘોડા ઉપર સવારી કરવી, તીર ફેંકવા અને સાચું બોલવું” —૬૨૦ ૧. ૫૦ ૧૩૬.

દે ૧. સચાઇ અને તેના કાયદા—માજદયસ્ની દીન સાથ સચાઇની નીસ્ખત.

હીરોડોટસે પોતાની આખી તવારીખનાં સઘળાં મળીને નવ દશતરો ખનાવ્યાં છે, જેમાં જે તેણે કોઇખી પ્રજાને સાચું બોલવાના અતી ઉત્તમ ગુણને માટે જાહેર કીધી હોય તે તે ધરાની પાર્સી પ્રજા છે. અમે એવી બીજી કોઇ પણ પ્રજા વીશે નથી જાણતા કે જેને માટે હીરોડોટસે એમ લખ્યું હોય કે તે પ્રજાનો એક અતી ઉત્તમ ગુણ સાચું બોલવાનો હતો. કદાચ તેવી કોઇ પ્રજાઓ હશે, પણ સારે તેઓને માટે આ તવારીખનવેશે ખુલ્લું જણાવેલું નથી. ઈરાનીઓની સાચું બોલવાની રીતભાંત સંખ્યા બાબતમાં હીરોડોટસ ખરો પડ્યો છે, અને વધારે સંતોષકારક એ છે કે તેની આ વાતને અવસ્તાવાણીથી ટેકો મળ્યો છે. જે પ્રજા સચાઇને માટે વખણાય તેના મજહબ તરફ હરકોઇ તરાહીત ધણીનું લક્ષ એકદમ દોડતું નેહયે; કેમકે અસલી મજહબોનો પાયો નીતીનાં કાનુન ઉપર રચાયેલો હોય છે, અને તે કાનુનને લીધેજ તે મજહબો તકી રહે છે, અને તે ધર્મપાળનારાઓ તેને માન આપી વળગી રહે છે. માટે જ્યારે હીરોડોટસના વખતના ધરાની પાર્સીઓ સાચું બોલવામાં મોટું માન અને મરતબો સમજતા હતા, તથા પોતાના બાળકોને ત્રણ મુખ્ય બાબતોમાંની જેમાં લડાઇને લાયકની તાલીમ આપતા હતા સારે ત્રીજી બાબતમાં તેઓએ તેમને સાચું બોલતાં શીખવાની તાલીમ આપવાનું પસંદ કીધું હતું. પણ તેમ કરવાનો મુળ હેતુ અથવા ખરો ભાવાર્થ શો છે તેની કદાચ હીરોડોટસને ખબર નહી હોય; પણ આજે એ ભાવાર્થ પોતાનો સઘળો છુપો ભેદ બોહીને ચોખું પૃથ્વી ઉપર જાહેર થઇ ચુક્યો છે, અને તે એક ધરાની પાર્સીઓ જે મજહબ પાળતા હતા તે મજહબનો ગોયા પાયોજ સચાઇ ઉપર રચાયેલો હતો. મજદયસ્ની જરતોસ્તી મજહબને અવસ્તાવાણીમાં બહુ સાચો અને કાયદા ભરેલો ધર્મ જણાવવાવા આવ્યો છે, જેની સર્વથી પુરાની બંદગીઓમાંની એક ‘અષેમ’ની બંદગી છે, જેનો અર્થજ ‘સચાઇ,’ ‘અશોઇ’ અથવા ‘પાકીજગી’નો થાય છે. હવે સચાઇ અથવા પવીત્રાઇની ખુબી આ મુજબની સમજવી છે:—

“.....પવીત્રાઈ (એ) માણસને માટે જન્મની પછી (યાને જન્મથીજ) સૌથી સરસ (ચીજ છે); અએ જરતોસ્ત! તે પવીત્રાઈ (ગોયા) મજબૂતની દીન (છે).”—કાંગાવાળો વંદીદાદ; પરગ૦ ૫, ૬૦ ૨૧.

હવે જે પવીત્રાઈ તેજ મજબૂતની દીન છે તે આ વાત સીધી થાય છે કે પવીત્રાઈ, પાકીજગી, સચાઈ, ગમે તે કહો, તે ઉપર એ દીનનો પાયો યાને મદાર છે. એવી દીન કેવી ખુલ્લું હોય તેનો સહેજ વીચાર આ ઉપરથી આવી જાય છે. પણ અમે દીનની આ ખુલ્લુંદી અને મોટાઈ વીશેષી વંદીદાદનીજ શાહદતો ટાંકીશું:—

૨૨ “ અએ દાદાર! ખીજ સખુનો કરતાં (યાને ખીજ દીનો કરતાં) આ કાયદો કે જે દેવથી જુદો (તથા) જરતોસ્તી (યાને આ દેવથી વેગળી જરતોસ્તી દીન) મોટાઈએ કરીને તથા ખુખીએ કરીને તથા શોભાએ કરીને (યાને મોટાઈ, ખુખી, તથા શોભાની ખાખતોમાં) કેટલી વધારે ચહડતી, વધારે સારી, (તથા) વધારે સોહામણી છે?

૨૩ “ત્યારે હોરમજદે કહું કે અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે ‘વેઉર-કપ’ (નામનો) દરીયો ખીજ પાણીઓ કરતાં (યાને ખીજ દરીયાઓ કરતાં) ઉપર (યાને વધારે મોટો છે), તે પ્રમાણે ખીજ સખુનો કરતાં (યાને ખીજ દીનો કરતાં) આ કાયદો કે જે દેવથી જુદો (તથા) જરતોસ્તી (યાને આ દેવથી વેગળી જરતોસ્તી દીન) મોટાઈએ કરીને, તથા ખુખીએ કરીને, તથા શોભાએ કરીને, (યાને મોટાઈ, ખુખી, અને શોભાની ખાખતોમાં) ખચીત (વધારે ચહડતી, વધારે સારી, તથા વધારે સોહામણી છે.)

૨૪ “અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે વધારે મોટું (યાને ધણું) પાણી વધારે નાનાં (યાને થોડાં) પાણીનાં કરતાં વધારે આગળ દોડે છે, તે પ્રમાણે ખીજ સખુનો કરતાં” ધત્યાદી.

“અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે એક વધારે મોટું જાડ (ખીજ) નાનાં ઝાડોને ઢાંકી નાંખે છે, તે પ્રમાણે ખીજ સખુનો કરતાં” ધત્યાદી.

૨૫ “અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે (આસમાન) આ જમીનને આસપાસ ઘેરી લેછે તે પ્રમાણે ખીજ સખુનો કરતાં” ધત્યાદી.—કાંગાવાળો-વંદીદાદ; પરગ૦ ૫, ૬૦ ૨૨ થી ૨૫.

મજબૂતની જરતોસ્તી દીન આ જાતની મોટાઈ ધરાવે છે. આવી દીનમાં જેને પેદા કરનાર ગણ્યો છે તેનો સર્વથી મોટો અધીકાર અશોઈ, સચાઈ અથવા પાકીજગીનો છે તેમજ જેને તે દીન જાહેર કરનાર પેગામ્બર ગણ્યો છે તેને પણ “રાસ્ત”ના એલકાબથીજ ઝાળખાળ્યો છે. અવસ્તામાં ઠેકાણે ઠેકાણે “અશો” યાને “સાચા હોરમજદ” તથા “રાસ્ત જરતોસ્ત”નાં નામો આપણુ વાંચીયે છીયે. હોરમજદ યસ્તમાં પેદા કરનારનાં નામો ગણ્યાં છે તેમાં આપણુ સચાઈ વીશેષનાં નામો આ મુજબનાં જોઈયે છીયે:—

૧ “(મારું) ચોથું (નામ) સૌથી સરસ અશોઈ;”

૨ “(હું) અશો નામવાલો છું;”

૩ “(હું) ઘણોજ અશો નામવાલો છું;”

૪ “(હું) અશોઈ નામવાલો છું.”

આ રીતે પેદા કરનારનું પોતાનું એક નામ અશોધ યાને સચાઇ છે; માટે આ ઉપરથી ઠરેછે કે સચાઈને વખાણી તેની સેક્રત ગાવી તે પેદા કરનારની સેક્રત ગાવા ખરાબર છે, કેમકે ઉપલાં નામો ઉપરથી જણાય છે કે હોરમઝદ પોતે “અશો” અને “ધણોજ અશો” છે, તેમજ તે પોતે “અશોધ” અને “સૈથી સરસ અશોધ”નું નામ ધરાવે છે. ત્યારે સૈથી સરસ સચાઈનો મરતબો આ રીતે વધી જાય છે, કે જે શીખવનાર સાચી મજદયસ્તી જરતોસ્તી દીન છે. હવે આવી સચાઈ એજ્યાર કરનાર નર કોણ અને કેવો હોવો જોઈએ? જે ધણી જરતોસ્તી મજદય પાલનાર હોય તે અવસ્તામાં બોલેબોલ અશો ગણાયો છે. એક રાસ્ત માણસને જે કોઇ ખીજે ધણી અપશબ્દ કહે તો તે ગુનેહગાર થાય છે, એવો અર્થ નીચલા ફકરા ઉપરથી ઉઠે છે:—

“.....જે શખ્સ અશો (યાને રાસ્ત) માણસને ખીજ વરણવાલો અથવા ખીજ મજદયવાળો અથવા વધારે હલકા સખુનવાળો (યાને હલકી નીતીવાળો) વીચારે, (તથા) જણી બુજીને પોતાની અક્કલે કરીને તે ગુનાહ કરેતો, તે કામ કરવાથી (તે માણસો) એ પ્રમાણે તનાકુર (અથવા ગુનેહગાર) થાયછે.”—કાંગાવાલો વંદી-દાદ; પરગં ૧૫, ફ૦ ૨.

વળી જે ધણી અશો યાને રાસ્તી ઉપર ચાલનાર શખ્સને ધંધે રોજગારે લગાડે તો તેથી લાંની જમીન ખુશહાલ થાયછે (પરગં ૩, ફ૦ ૩૪-૩૫). કોઇ માતબર શખ્સ કનેથી પોતાને પસંદ પડતી કોઇ ચીજ એક અશો યાને સાચો માણસ માંગેતો તે તેને આપવી જોઈએ, એવી મતલબનું લખાણ પણ એક ઠેકાણે જોવામાં આવેછે (પરગં ૧૮, ફ૦ ૩૪-૩૫). આ સધળાં ઉપરથી જોવાનું એટલુંજ છે કે સચાઈ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. સચાઈ તેજ મજદયસ્તી દીન છે. સાચો માણસ એ દીનનો પાળનારો અને માનનારો છે. તેવા માણસને એ દીન નીચલા ફાયદાઓ કરી આપેછે:—

૨૯ “...અએ સૈથી પવીત્ર જરતોસ્ત! માજદયસ્તી દીન એ તે દીન ઉપર એકીન રાખનાર માણસની બેડી (અથવા બંધને) કાઢાડી નાંખેછે (અથવા છોડી નાંખેછે), બુદુ’ (અથવા ઠગાઇ) કાઢાડી નાંખેછે (અથવા તાલેછે), બુદુથી (નીપજતાં) મોત (અથવા બુદુ મારવાનાં—ચલાવવાનાં કામ) ને કાઢાડી નાંખેછે, અશોને મારવાનાં કામને (અથવા અશો-રાસ્ત માણસની હાણીને) કાઢાડી નાંખેછે, નસો જળવવાનું (યાને નસો ડાટવાનું) કાઢાડી નાંખેછે, પાપ નીવારણ નહીં થાય (અથવા પુલ ગુજર નહીં થાય) એવાં ગુનાહનાં કામોને કાઢાડી નાંખેછે, સુસ્કેલીથી અદા થઇ શકે (અથવા શીટી શકે) એવાં કરજને કાઢાડી નાંખેછે, (તથા) તમામ તે ગુનાહ ભરેલાં કામો જે કોઇ કરેછે તે કાઢાડી નાંખેછે.”

૩૦ “અએ સૈથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જે પ્રમાણે કે સખ્ત દોડનારો (યાને સખ્ત પુકતો) પવન દક્ષીણ તરફથી (પુકતીને) હવા (અથવા વાતાવરણ)ને બંધી તરફથી સાફ કરી નાંખેછે, તે પ્રમાણે માજદયસ્તી દીન અશો માણસના દરેક અથવા તમામ ખરાબ વીચાર, તથા ખરાબ વચન, તથા ખરાબ કામને સાફ કરેછે. અએ જરતોસ્ત! હીયાં (યાને આ દુન્યામાં) નેક કામ કીધેલુંજ બલુ’. બલી માજદયસ્તી દીન પુરતી રીતે શીક્ષાને કાપી નાંખે છે.”—કાંગાવાળો વંદીદાદ, પરગં ૮, ફ૦ ૨૯-૩૦

માજદયસ્ત્રી દીન તે સચાઇ છે અને સચાઇ એખત્યાર કરવાથી ઉપર મુજબના કાયદા હાંસલ થાય છે.

૨. જુઠાણું—તેના અટકાવના ઇલાજ દાખલ અનાજની ખેતી.

હવે સચાઇથી ઉલટું જુઠાણું છે, અને કરજ કરવાથી સચાઇ તુટે છે તથા જુઠાણું વધે છે, એમ હીરોડોટસના વખતના ધરાની પાર્સીઓ સમજતા હતા તે કંઈજ નહીં પણ પોતાના પુરાતન મજહબને અનુસરીનેજ તેઓ સમજતા હતા. એ વીશે અવસ્તા ઉપરથી આપણને પુરતો ખોલાસો મળે છે.

૩૦. “અએ દાદાર! માજદયસ્ત્રી દીનની વૃદ્ધી શું હોયછે? ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! સારી પેટે (યાને કોશેશથી) અનાજની ખેતી કરવી એ માજદયસ્ત્રી દીનની વૃદ્ધી છે.

૩૧. “જે (શખ્સ) અનાજની ખેતી કરે છે, તે ગોયા રાસ્તી-અશોઇ ખેડે છે; તે (શખ્સ) ગોયા માજદયસ્ત્રી દીનને વધારાએ કરીને વધારે છે; તે (શખ્સ) માજદયસ્ત્રી દીનને આખરોમાંની ૧૦૦ (ગણી આખરથી), જતનોમાંની હજાર (ગણી જતનથી) (તથા) ઇજસ્તેનાં કામોમાંના દશ હજાર (ગણી ઇજસ્તે કરવાથી) આપાદ કરે છે.

૩૨. “જ્યારે અનાજ જમીનમાં મુકવામાં આવે છે (યાને જ્યારે અનાજની રોપણી ચાલે છે) ત્યારે દેવો કુંદારા મારે છે (અથવા હાંફે છે); જ્યારે ઉગેલો અનાજ થાય છે ત્યારે દેવો ઠોંસે છે; જ્યારે છરેલો (અથવા ખાંડેલો) અનાજ થાય છે ત્યારે દેવો રડે છે; (અને) જ્યારે શુંદો (અથવા આટો-મેદો) થાય છે ત્યારે દેવો નાશ પામે છે,” ઇત્યાદી.—કાંગાવાળો વંદીદાદ, પરગાં ૩, ૬૦ ૩૦ થી ૩૨.

આ ફકરાઓ દેખાડે છે કે અનાજની ખેતી તે માજદયસ્ત્રી દીનની વૃદ્ધી છે; એ ખેતી કરનાર દીનની વૃદ્ધી કરે છે; અને જ્યાં ખેતીનું કામ ચાલતું હોય ત્યાંથી દુકાળ, તંગી, સંકટ, ભુખમરો વીગેરે દેવો નાસી જાય છે અને નાબુદ થાય છે. માજદયસ્ત્રી દીનનો વધારો તે રાસ્તીનો વધારો છે, અને સચાઇનો વધારો ખેતીના વધારા સાથે તાલુકા રાખે છે, માટે આપણને સમજવું જોઈએ કે જે ધણી ખેતી જેવું અશોઇનું કામ કરે તે સચાઇનો ફેલાવો કરેછે; અને તે સચાઇનો ફેલાવો કરે છે માટે તે જુઠાણું તોડેછે, તેનો વધારો થતો અટકાવે છે, અને તેને ફાવવા દેતો નથી. ખેતીથી કરીને જે દેવો નાશ પામે છે તેમનાં જોકે વંદીદાદમાં નામો આપ્યાં નથી તોપણ આપણ કદી શકીશું કે તે ઉપર કહ્યું તેમ દુકાળ, ભુખમરો, સંકટ, તંગી, ગરીબાઇ, ખીનરોજગારી, આળસાઇ, કરજ, શીકર, ચીંતા લુચાઇ, લુટકાટ, બીક્ષા, વીગેરે અનેક છે. ખેતીથી તેઓ સધળા નાશ પામે છે. અને તેઓ કેમ નાશ પામે છે તેનું ઉપલા છેલ્લા ફકરામાં અહીં વર્ણન આપ્યું છે. પણ ત્યારે ખેતી નહીં કરનારની હાલત કેવી? વંદીદાદમાં તે આ મુજબની ચીતારી છે:—

૨૮ “અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! જ્યારે કોઇ શખ્સ આ જમીનને બે બાજુઓમાંની ડાવીથી જમણીએ અને બે બાજુઓમાંની જમણીથી ડાવીએ (યાને બેઉ હાથે કોશેશ કરીને) નથી ખેડતો ત્યારે આ જમીન (ગોયા તે શખ્સને) કહે છે કે “અએ માણસ! (તું) કે જે બે બાજુમાંની ડાવીથી “જમણીએ અને બે બાજુમાંની જમણીથી ડાવીએ મને નથી ખેડતો—

૨૯ “તો ખચીત ખોરાક પુછતો, ખીજાને ખારણે ભટકતો તું ઉભો રહેશે
 “(યાને તને ખોરાકને માટે લોકોને ધરેધર ભીખ માગવી પડશે); (તથા)
 “બાહાર (યાને લોકોનાં ખારણાં આગળ-ઘોટલા ઉપર) (જ્યારે) તું ખેઠેલો
 “(હશે ત્યારે) ખચીત વાસી ખોરાક તને લાવી આપ્યામાં આવશે. (લોકો)
 “પોતાની પુષ્કળ ન્યામતમાંથી (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનો વાસી ખોરાક)
 “તારે માટે લાવી આપશે.”—કાંગાવાળો વંદીદાદ, પરગ૦ ૩, ૬૦ ૨૮-૨૯.

એ રીતે ત્યારે ખેતી વીનાં ભીખ માંગવી પડે છે અને ભીખ માગનારને પેટને ખાતર જીરું બોલવું પડે એમાં કશો શક નથી. કરજ એ પણ એક દેવ ગણાય, કેમકે હીરોડો-ટસ કહે છે તેમ ધરાની પાર્સીઓ કરજ કરવામાં પાપ ગણતા હતા તે એટલામાટે કે તેને ખાતર તેમને જીરું બોલવું પડે, કે જે જીરું સચાઈથી ઉલટું માટે ધર્મના ફરમાનથી પણ ઉલટું છે. જે ધર્મનાં ફરમાન મુજબ ચાલે, જરતોસ્ત્રી દીનને અનુસરીને કામ કરે, તો કરજનો દેવ પણ નાબુદ થાય છે તે જોડે ઉપલા ફકરાઓ ઉપરથી આપણને ખુલ્લું સમ-જાન્ય છે તોપણ તે વીશે એકે નવા ફકરામાં આપણને માંડીને સમજાવવામાં આવ્યું છે, જેમાં ખીજા રોગો અથવા શંકરોનાં નામો આપવા જોડે કરજના દેવનું પણ નામ દબને કહ્યું છે કે એ દેવ પણ માજદયરની દીન ઉપર એકીન રાખનાર ધણી આગળથી નાસે છે. હાંસલ મતલબ એ કે ખેતી કરવાથી સાચવટ વધે છે, અને સચાઈ જેણે એખસાર કીધી તે પોતાના ખેતી જેવા ઉત્તમ રોજગારને લીધે કરજના દેવના સપાટામાં આવી શકતો નથી. ઉપર ટાંકેલા ફકરાઓ આપણને એક ખીજા અગતની બાબત એ શીખવે છે કે માજદયરની દીન ઉપર ઉસ્તવાર રહેવાથી ઉપલા સઘળા ફાયદાઓ હાંસલ કરી શકાય છે. એ મજહબની એ સઘળી ખુબીઓ છે; પણ જેઓ આ ફાયદાઓ હાંસલ કરવાનો પ્રયત્ન નહીં કરે, જેઓ આ દીનનાં ફરમાનોને માન નહીં આપે યા તે ઉપર લક્ષ નહીં દે તેમને માટે નીચલી સર્જીશી-કેટ આપેલી જોયામાં આવે છે:—

“જેઓ (જરતોસ્ત્રી) મજહબને આદરમાન નહીં આપનારા (હોયછે), તેઓ ગોયા પોતાનાં તનને દરજના તાબામાં રાખનારા (અથવા દરજની રાહ ઉપર ચાલનારા) તમામ દુર્વેદો છે. જેઓ (જરતોસ્ત્રી દીનનાં ફરમાનને) નહીં સાંભળનારા (હોયછે), તેઓ સઘળા (જરતોસ્ત્રી) મજહબને આદરમાન નહીં આપનારા (ગણાય). જેઓ નાપાક (હોયછે) તેઓ સઘળા (જરતોસ્ત્રી દીનનાં ફરમાનને) નહીં સાંભળનારા ગણાય. જેઓ તનાપુર (યાને ચુનેહગાર હોયછે) તેઓ સઘળા નાપાક (ગણાય).”—કાંગાનો વંદીદાદ, પરગ૦ ૧૭, ૬૦ ૧૧.

કાલ તોડવો એખી જીરું બોલવા બરાબર છે. અને તેટલામાટે જ્યારે સચાઈના ઉત્તમ ફાયદાઓ ફરમાવ્યા છે ત્યારે આ જીરૂણાં માટે સજ્જ ફરમાવી છે. વંદીદાદમાં છ જાતના કાલ અથવા વચન ગણાવ્યા છે, જેમાં સર્વથી પેહેલો વચન આપવાનો યાને મોહોડેથી એક વાત કહી એકસ બાબતને માટે કબુલ થવાનો કાલ છે. એ કાલ નહીં પાલવો એટલે ફરી જીરું અથવા કબુલાત આપી નથી એમ કહેવું, તે જીરું કહેવા બરાબર છે, અને તે માટે વંદીદાદમાં આ મુજબની સજ્જ ફરમાવી છે:—

“હાડમદ મુલકોના અએ અશો પેદા કરનાર! જે કોઈ કે વચનને લગતો (યાને મોહોડે બોલીને કીધેલો) કાલ તોડે તેને વાસ્તે શું શીક્ષા છે? ત્યારે હોર-મજદે કહ્યું કે ઘોડાના આંખુકે કરીને (એટલે ઘોડાના આંખુકથી) હાંકી કાઢાડ-

વામાંનાં ૩૦૦ (તુકસાનકારક જનવરોને) (તે ગુનેહગાર શખ્સ) હાંકી કાઢાડે, તથા ‘સુઓષો-ચરન’ નામના કોરડાથી ૩૦૦ (તુકસાનકારક જનવરોને) (હાંકી કાઢાડે).”—કાંગાનો વંદીદાદ, પરગ• ૪, ૬૦ ૧૧.

આ ફકરાની ખરેખરી મતલબ એ ઉઠે છે કે વચન નહીં પાળનાર એક એવી જાતનાં કામ માટે તકસીરવાર થાયછે કે જેની સજા દાખલ તેની કને એક જાતની સખ્ત મજુરી કરાવવી, અને તે મજુરી એકે પ્રજાને તેમજ પાળેલાં પ્રાણીઓને હાણી પુગાડતાં નાશકારક જનવરોની એકસ સખ્તતા તે ગુનેહગારે દેકે કરવી. કાલ તોડનાર જીલ્લા માણસને કેવી જાતની સજા મળેછે તેનું મેહુર યસ્તમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખ્યાન આવ્યું છે, પણ તેમાંથી શરૂઆતનો માત્ર એકજ ફકરો હીયાં ઉતારી લઇએ છીએ, જે ઉપરથી ઉત્તમ ધડો મળેછે:—

“ઓ સપેતમાન! વચન તોડનારો ધાતકી શખ્સ સઘળા દેશને ખરાબ કરેછે. તે જેમ શો જુરાઓને તેમ તેટલાજ ભલાઓને પણ મારેછે. તેટલા વાસ્તે, ઓ સપેતમાન! તું કાલ ના તોડતો; પછી તે જુરાની સાથે કે પોતાની દીનના ભલાની સાથે કીધેલો હોય તોખી તે ના તોડતો; કારણ કે વચન છે તે ભલા અને જુરા એ બેઉને માટે છે.”—યસ્ત બા માયની; મેહુર યસ્ત, ૬૦ ૨.

૬૩ ગુલામખાગી.

“.....તેઓ ગુલામ ખાગીનો હવસ યુનાનીઓ ઉપરથી શીખ્યા હતા.”—૬૩૦ ૧, ૫૦ ૧૩૫.

આ એક માહા જબુન અપ્રાધ અવસ્તા વાણીના વખતથીજ ગણાતો આવ્યો છે. હીરોડોટસ ઉપલા ફકરામાં કહેછે કે એ તકસીર કરવાનું ધરાની પાર્સીઓ યુનાનીઓ ઉપરથી શીખ્યા હતા. પણ અવસ્તા ઉપરથી જણાયછે કે ધરાનીઓને એ વાંક કરવાનું કામ કંઈ કોઈ પરદેશી પ્રજા કને શીખવા જતું પડે એવું ન હતું, કેમકે છેક પુરાતન કાલથીજ તેઓમાં એ અપ્રાધ જાણીતો હતો. કદાચ એમ હોય કે હીરોડોટસના વખત આગમજ ધરાનીઓ સુધરી ગયા હોય અને પોતાનાં નીતીબળની મદદથી તેઓએ આ કુમાર્ગે એખ્સાર કરવો છોડી દીધો હોય, અને સારબાદ યુનાનીઓ સાથે તેમને વેહેવાર પડવાથી એ કુચાલની પાછી તેમને આદત પડી હોય. પણ એ જાતની બદકેલી ખુદ ધરાની જરતોસ્તીઓને જાણીતી નહી હોય એમ નથી. વંદીદાદની પેહેલી પરગદ ઘણી પુરાણી સાબેત થઇછે, અને ખીજી પરગરદો કરતાં વધારે પુરાણાં આ લખાણમાં આપણ વાંચીએ છીએ કે તે પુરાણા વખતની આગમજ ધરાની જરતોસ્તીઓમાં ગુલામખાગીનો બદ રેવાજ દાખલ થઇ ચુકેલો હતો. આ પુરાણી પરગરદમાં હોરમજ્દ પોતાનાં પેદા કરેલાં નામીયાં શેહેરોની—અથવા બરાબર બોલીયેતો અસલી આર્ય ટાલો મધ્ય એશીયામાંનાં પોતાનાં અસલ વતનમાંથી તે છોડીને કયાં કયાં જઇ વસવા લાગ્યો હતો તેની વીગત આપેછે, તેમાં પેદા કરનાર જણાવેછે કે:—

“હું જે હોરમજ્દ (તેણે) જગાઓમાંનું તથા શેહેરોમાંનું નવમું સૌથી સરસ (જગા તથા શેહેર) ‘ખનેન્ત’ જેની રાજધાની ‘વેહેરકાન’ (છે તે) પેદા કીધું. સારે તેનું ઉલટું પુર મરકી-પીડાવાળા અગ્રેમેન્યુશે (યાને હોરમને) યુનાહ બરેલાં (અને) પાપ નીવારણ નહી થાય એવાં કામે જે નર વાવવાનાં (યાને ગુલામખાગીનો) (તે) ઉત્તન કીધાં.”—કાંગાવાળો વંદીદાદ, પરગ• ૧, ૬૦ ૧૨.

આ ફકરા ઉપરથી જણાય છે કે જે પુરાતન જમાનામાં જરતોસ્તીઓએ હારેમનને હોરમજ્દનો બરાબરીયો ગણવાની પેહેલ વેહેલી ભુલ કરવા માંડી હતી તે પુરાણ વખતથીજ આ કુદરતથી કેવળ ઉલટાં અને માફ નહી થઇ શકે એવાં પાપની હસ્તી ચાલુ થઇ હતી. એ પાપ કંઈ જેવું તેવું નથી. તેની સજા ઘણી મોટી છે. વંદીદાદમાં એ પાપને મહા જપ્તન ગણેલું છે અને તે કેટલું બધું દોષખી અને ધીકાર પામેલું છે તે નીચલા ઉત્તારા ઉપરથી ખુલ્લું જણાશે:—

૩૧ “હાડમંદ મુલુકોના અએ અશો પૈદા કરનાર! દેવ કોણ છે? (યાને દેવ તે કોણ અથવા દેવ કોણને કહેવો?) દેવને ઇજનારો કોણ (છે)? દેવોનો સોહબતી તે કોણ? દેવોનો ‘ખુમ્મ’ તે કોણ? દેવોની ખરાબ આયડી તે કોણ? દેવ પોતે તે કોણ? તમામ દેવ તે કોણ? મુઆ આગમજ દેવ કોણ (થાયછે)? મરી ગયા પછી કોણ મીનોઇ દેવ (યાને દોષખના દેવ) થાયછે?”

૩૨ “ત્યારે હોરમજ્દે કહ્યું કે અએ સૌથી પવીત્ર જરતોસ્ત! ગોલામખાગર્ગ કરાવેલો મદં તથા ગોલામખાગર્ગ કરનાર મદં તે દેવ છે, તે દેવને ઇજનારો (છે), તે દેવોનો સોહબતી (છે), તે દેવોનો ‘ખુમ્મ’ (છે), તે દેવોની ખરાબ આયડી (યાને ન છાજતી રીતે ઓરતની જગા રાખનાર મદં) (છે), તે પોતે દેવ (છે), તે તમામ (યાને સઘળી પ્રકારે) દેવ (છે). જ્યારે એક મદં (ખીજ) મદંમાં (પોતાની) મની રેડે છે, અથવા તો જ્યારે એક મદં (ખીજ) માણસેખી મની (પોતામાં) ધરી લે છે તે (શખ્સ) મુઆ આગમજ દેવ (છે), (તથા) મરી ગયા પછી તે મીનોઇ દેવ (યાને દોષખનો દેવ) થાય છે.”—કાંગાવાળો વંદીદાદ, પરગાં ૮, કં ૩૧-૩૨.

આ ફકરાઓ સાફ દેખાડે છે કે ખરેખરો મનુષ્ય દેવ તે આ મુજબના યુનાહ કરનાર માણસ છે. હરકોઇ પાપ કરનાર માણસ એક હોય છે, પણ આ પાપ એવી જાતનું છે કે જે બે માણસો કરે છે; અને એકેકની વીરૂધ્ધ કામ કરનારા જેવા છે તે છતાં બંનેની એ કામમાં શામેલગીરી છે. એવું એ મહાપતીત કામ કરનાર જેટલો મોટો તકસીરવાર તેટલોજ એ કામ કરાવનાર પણ યુનેહગાર છે. તેઓ બંને દેવ છે, દેવને ઇજનારા તે તેઓજ છે તેઓ દેવોના સોહબતી જેવા છે, તેઓ જીવતાં જીવત દેવ છે અને જો મરણ બાદખી કોઇ દેવ જેવું હોય તો તે આ બંને પાપીઓજ છે, જેમનું પાપ માફ નહીં થઇ શકે એવું છે.

૧૪—કોહોડના દર્દીઓ.

“.....જો એક ઈરાનીને કોહોડ થયો હોય તો તેને કોઈ શહેરમાં દાખલ થવા દેતા નથી; તેઓ કહે છે કે તેણે આફતાખની સામે યુનાહ કાઢેલો હોવા જોઈએ. જે પરદેશીઓને આ રોગ થયો હોય તેમને દેશ છોડી જવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. સફેદ કબુતરો વધીકને ઓળ તકસીરના યુનેહમાર ગણીને વરિષડીએ હાંકી કંહોડવામાં આવે છે.”—દકં ૧, મં ૧૩૯.

હીરોડોટસે આ એક સચાઇ લખી છે. હખામની પાર્સીઓ સફેદ કબુતરોને હાંકી મેળતા હતા તેથી તેમને કોહોડનાં દર્દી સમજીનેજ ઉરાડી મેળતા હતા. સુધરાઇ અને પવીત્રાઇ તેમના મંજહબનું ફરમાન હતું, તે તેમના મંજહબનો મુખ્ય કાનુન બલકે પાયો હતો. એટલામાટે અપવીત્ર ઓળને ધીકારવી, એ તેમની સ્વાભાવીક આસીયત હતી. એક કુવડ ઓળ ખીજને પણ તેવીજ બનાવે છે એમ તેઓ માનતા હતા, અને તેથીજ

પોતાનાં શરીર ઉપરનો મેલ નદીનાં સ્વછ પાણી વડે ધોઈને તેને ખરાબ કરતા ન હતા. હવે કોહોડ પશુ અપવીત્ર રહેવાથી, કુવડ બનવાથી, મેલી અને ગંદી જાંઘડી ગુજરવાથી થાય છે એમ તેઓ માનતા હતા, અને તેટલામાટે તેઓ એ જાતનાં દર્દીને મલીન સમજીને તુછકારતા હતા, તેને પોતામાં આમેજ કરતા નહીં હતા, અને તેને શહેરની બહાર જવાની ફરજ પાડતા હતા, અને પરદેશી હોય તો તેને દેશ છોડી જવાનો હુકમ આપતા હતા—એવી મતલબથી કે અગરજો તે મલીન પુરૂષ શહેરમાં રહેતો ખીજાઓ સાથે તેને સંબંધ પડે અને તેમ થવાથી તેની મારફતે ખીજાઓ ખરાબ થાય, તથા એ રીતે શહેરમાં કુવડાઈ વધી પડે. હખામની પાર્સીઓનું આ કામ કોઈપણ રીતે તુછકારવા જેવું નથી, પણ તેઓની અને પ્રજાની તનદરોસ્તીની જાળવણી માટેની આ કાળજીને થકી એ કામ શાખાશી ભરેલું ગણી શકાય. આપણુ જાણતા નથી કે આજે જેમ રગતપીતના કોહોડવાળા દર્દીઓને વસ્તીથી દુર ધર્મશાળાઓમાં રાખેછે તેમ હખામની વખતમાં પણ થતું હતું કે નહીં. પણ તેઓ જે વીચારથી આ દર્દીઓથી દુર રહેવાનું પસંદ કરતા હતા તેજ વીચાર આજની સુધરેલી પ્રજાઓ પણ ધરાવેછે, અને તેજ વીચાર વંદીદાદના જમાનાના જરતોસ્તીઓ પણ ધરાવતા હતા એવું માલુમ પડેછે. ગલીચીથી દુર રહેવાનું જરતોસ્તી ફરમાન જાળવળ આપણા દીકામાં આવેછે, અને આવાં યસ્તમાં આપણુ વાંચીયે છીયે કે એ સ્ત્રી-ધર્મદને બેઠ થયલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી જે જે ધણીઓને ખાતલ કરવામાં આવ્યાછે તેઓમાંનો એક કોહોડવાળો દર્દી છે (૬૦). વંદીદાદમાં હોરમજદ જમશેદને એક મોટી જગરેલની આધાહી આપી એક સલામતી ભરેલું મકાન (વર) બનાવવા ફરમાવે છે, અને તેમાં તેણે શું શું લઈ જવું તે ફરમાવીને શું શું નહીં લઈ જવું તેનો પણ ખેલાસો કરે છે. આ છેલ્લી ટીપમાં એક વાક્ય આપણુ એવી મતલબનો વાંચીયે છીયે કે “તે ગુફામાં તમામ તન ઉપર પંથરાયલો જે કોહોડ તે ના હોતો” (પરગા ૨, ૬૦ ૨૯); યાને જમશેદે આવા કોહોડવાલા માણસને પોતાનાં નવાં વસાવેલાં શહેરમાં લઈ જઈ રાખવો નહીં. આ ફકરામાં જણાવેલો કોહોડ રગતપીતનો સંબંધ છે, અને એ ઉપરથી જણાય છે કે કોહોડના દર્દીને વસ્તીથી દુર રાખવાની અગત છે કે વંદીદાદના જમાનાથી સમજાતી આવી છે. એવા દર્દીએ આફતાબની સામે ગુનાહ કીધેલો હખામનીઓ માનતા હતા, એમ હીરોડોટસ કહે છે, તેની સમજણુ એટલીજ આપી શકીશું કે અવસ્તા મુજબ જેઓ પોતાનો આપેલો વચન તોડે તેઓ ધીકાર ભરેલા ગણાતા હતા અને તેમને ‘મિથ્રો દુક્ષ’નું નામ મળતું હતું. હવે મિથ્ર (મેહેર) એ તદન જુદોજ ધર્મદ હોવા છતાં પરદેશીઓ તેને આફતાબ સાથે મેલવી નાંખતા અને તેનેજ સુરજ ગણતા હતા. કાલ તોડનાર માટેના અસલ શબ્દ ‘મિથ્રદુક્ષ’માં મિથ્રનું નામ જોઈને તથા મિથ્ર તેજ આફતાબ એમ સમજીને કાલ તોડનારને યુનાનીઓ મેહેર (યાને તેમની સમજણુ મુજબ આફતાબ) સામે તકસીર કરનાર દાખલ ગણીને તેમજ પ્રજાને સમજાવી ગયા છે. મેહેર સચાઈનો સાહેબ છે, પણ કાલ તોડનાર જુદું બોલે છે, અને જુદું બોલીને તે સચાઈની વીરૂધ્ધ કામ કરે છે, જેથી તે સચાઈના સાહેબ મેહેરની સામે ગાયા અપ્રાધ કરે છે. એટલામાટે કાલ યાને વચન તોડનાર જુદાને ઉપલું નામ મળ્યું છે તે વાસ્તવિક છે. પણ કોહોડના દર્દીએ ખોરશેદ સામે શો અપ્રાધ કર્યો તે સમજાતું નથી. કદાચ એમ સમજાવી શકાય કે આફતાબ સર્વ ચીજને પવીત્ર કરનાર છે પણ તે છતાં કોહોડવાલો પોતાનાં મળીનપણાં ને લીધે આ દર્દીનો ભોગ થાય છે માટે ગાયા તેણે ખોરશેદ સામે તકસીર કીધી છે.

૬ પ નજદીકનાંઓમાં કદ ખુદાઇ.

“.....કોઇપણ ધરાની પોતાની બેહેન જોડે પરણેલા જણાયો ન હતો, પણ કમ્બાઇસીસ પોતાની એક બેહેન.....ને પોતાની બાયડી કરવામાં પોતે વાજબી ગણાવા માટે એક પણ દાખલો નથી એમ જાણીને તેણે જેઓ પાદશાહી ન્યાયાધીશ કહેવાતા હતા તેમને ભેગા કીધા અને તેમનાથી જાણવા માંગ્યું કે એક ભાઈ જો દરેક ધારે તે પોતાની બેહેન સાથે શાદી કરી શકે એવી પરવાનગી આપનારો કોઈ ધારો છે કે નહીં.....કમ્બાઇસીસના સવાલના ઉત્તરમાં તેઓએ ખુદ્દા વાપરીને તોપણ સચાઈથી જણાવ્યું કે જોકે એક ભાઈ પોતાની બેહેન સાથે પરણે એવો કશો ધારો અમોને માલમ પડતો નથી તોપણ એક ધારો એવો જણાયો છે જેથી ધરાનનો પાદશાહ પોતાને ગમે તેમ કરવાને શક્તીવાન થઈ શકે છે.”.....૬૩૦ ૩, ૫૦ ૩૧.

આ ફકરામાં હીરોડોટસ કયુલ કરે છે કે ભાઇ અને બેહેનની શાદીનો રેવાજ હખામની પાર્સીઓમાં મુદલ હતો નહીં; અને ખીજી વાત તે એવી જણ્યુવે છે કે કમ્બાઇસીસ પાદશાહ, જે મહાત્મા કાઇરસનો બેટો થતો હતો, તે પોતાનાં મનના હલકા ફાંટા અને આપખુદીને જોરે પોતાની બેહેન સાથે પરણ્યો હતો. પુરાતન વખતમાં પાદશાહોની મરજી તેજ તેમનો કાયદો હતો. તેઓ કાઇપણ જાતના કાયદાને આધીન હતા નહીં. તોપણ હખામની પાદશાહો ધર્મનાં ફરમાનોને તો માન આપનાર હતા. તેઓ જરતોસ્તી મજહબ પાળતા હતા અને તેનાં ફરમાનોને અનુસરીને ચાલતા હતા, એમ આપણે આગલ અનેક ઠેકાણે જોઇ ગયા છીએ. અગરજો જરતોસ્તી ધર્મમાં શાદી કોણ સાથે નહીં કરવી તેનુંખી કંઈ ફરમાન હોતતો તેઓ તેનેખી અનુસરીનેજ કામ કરત તેમાં કશો શક નથી. પણ હખામની પ્રજા કંઈ જંગલી ન હતી; ભાઇ બેહેન, અને મા દીકરા, અથવા એવીજ જાતની ખીજી ધીકાર ભરેલી કદખુદાઇઓ કરવાથી નીપજતાં માદાં પરીણામની તેમને ખબર હતી, અને તેટલામાટે મીસર અને યુનાનમાં ચાલતા આ જાતની તુછકાર કરવા જેવી સગાઇઓને લગતા રેવાજ તરફ તેઓએ થંડું દીલ બતાવ્યું હતું. ખુદ કમ્બાઇસીસ જેવો આપખુદ પાદશાહ પણ ગમે તેવો બેજાં ફાટલ હતો તે છતાં એકદમ પોતાને મનગમતું કામ કરવાને અશક્ત હતો, કેમકે તે જે કામ કરવા માંગતો હતો તેવું આગલ ધરાનમાં કદીપણ બન્યું ન હતું, અને ધરાનીઓની ધારા પોથીમાં એવાં કામને માટે કશો હુકમ આપેલો ન હતો.

પણ કમ્બાઇસીસે શાદીનું જે કામ કીધું તે તેણે પોતાની મા જણી બેહેન સાથજ કીધું એમ માનવાનું હીરોડોટસનાં લખાણ સીવાય આપણી પાસે ખીજું શું કારણ છે? અમે આગલા ભાગમાં એક ઠેકાણે (જુઓ નોટ ૩૭) ખુદ્દા દેખાડી આપેલું છે કે મીસરના ધર્મગુરુઓને કમ્બાઇસીસ ઉપર ભારી કેહેર હતો, કેમકે એ પાદશાહે પોતાની મીસર ખાતેની માહાભારત ફતેહ પછી લાંબી મુર્તિપુજાનો પોતાના પાક મજહબને અનુસરીને નાશ કરાવ્યો હતો. એટલા માટે તેની સામે આ ધર્મગુરુઓએ કેટલાંક તોહમતો બેડી કાઢાડ્યાં તેઓમાંનું એક આ કાં નહીં હોય કે કમ્બાઇસીસ પોતાનીજ બેહેન અટોરસા સાથે પરણ્યો હતો? હીરોડોટસ પોતાની તવારીખ લખતી વેળા દેશ દેશ ફર્યો હતો ખરો પણ તે ધરાન જેવાં તે વખતની દુનીયાનાં સર્વથી મોટાં રાજ્યની બેટ લેવા પામ્યો ન હતો. તે મીસર ગયો હતો ખરો અને લાંબી મુદત રહ્યો હતો, અને યુનાનીઓના જેવાજ દેવતાઓની મીસરના લોકો પણ પુજા કરતા હતા માટે આ છેલાં લોકોની લાગણી હૈયે ધરીને હીરોડોટસે લાંબા ધર્મગુરુઓએ જે જે ખોટું સમજાવ્યું તે ખરાં દાખલ કયુલ રાખ્યું હોય અને તેમજ તે જાહેર કીધું હોય એ શું બનવા જોગ નથી? મીસરના ધર્મગુરુઓએ તેને

કમ્પાઇસીસ તેમજ ધરાનીઓ વીશે કેટલીએક ખોટી ખબરો આપેલી આજના યુરોપીય તવારીખ નવેશો જાહેર કરી ગયાછે, પણ સારે એમખી કાં નહીં અને કે તે પોતાની બેહેન સાથે પરણ્યો હતો એવીખી એક ખોટી ખબર આજ ધર્મગુરુઓએ કમ્પાઇસીસની આખરને ઝાંખ લગાડવાની મતલબૂથી આપણા તવારીખનવેશને આપી હતી? અવસ્તામાં આ જાતની ખીમત્સ શગાઇનું અલખત કથું ફરમાન નથી. તેમાં એકબે ઠેકાણે એક જાતની શગાઇ અથવા મીત્રાઇને પસંદ કીધીછે અને તે ‘ખેત્વદથ’ને લગતી છે. વીરપરદના ત્રીજા કદમાં એક ઠેકાણે (૬૦ ૩) કીયા કરનાર જે જે ઘણીઓને પોતાની નજદીક બોલાવેછે તેઓમાંનો એક ‘ખેત્વદથ’ પણ છે. વળી ઇજ્જતેના ૧૩ માં હામાં એક ઠેકાણે (૬૦ ૬) કીયા કરનાર ખેત્વદથની વખાણ કરેછે. આ ‘ખેત્વદથ’ નો અર્થ આપણા આગળા દસ્તુર સાહેબોજ નહીં પણ સ્પીગલખી “શગાઇમાં લગન” એવો કરેછે અને કહેછે કે એ લગન આગળા ધરાનીઓ બહુજ ખુબી ભરેલાં ગણતા હતાં (ખ્લીકનો તરજુમો, વીરપં હા ૩ ની નોટ ૩; ઇજ્જત ૧૩, નોટ ૬) ફ્રેંચ વીદ્વાન હાલે પણ ઉપલા શબ્દનો અર્થ “નજદીકની શગાઇ” એવોજ કરેછે. હવે ‘ખેત્વદથ’ નો મુળ અર્થ તેના ધાતુ મુજબ આ પ્રમાણેનો થાય છે; જં ૦ ખસં ૦ સ્વ=પોતાનું; ત્વ=(પણું-પ્રત્યય), દથ=આપેલું: એટલે જે “પોતાપણમાં આપેલું.” અસલ અર્થ આ મુજબનો થાય છે, પણ તે ઉપરથી હાંસલ મતલબનો અર્થ એ ઉઠાડવામાં આવ્યો છે કે ખએત્વ=શગપણ ઉપરથી “શગપણમાં આપેલું.” પણ મીં ખર-શોદલ રસ્તમલ કામા એ અર્થ કમ્બલ રાખતા નથી. તેવણુ કહે છે કે “ખએત્વો દથનો અરથ સગાઇમાં પરણવાનો જે આજ સુધી કરીઆમાં આવીઓ છે તે ભુલ ભરેલો હું ધારું છેઉ. હેનો અરથ સંબંધ કરવાનો થાય છે ખરો પણ ખસુસ લગનનો સંબંધ નહીં પણ દોસ્તીનો સંબંધનો થાય છે હવે માહરો વીચાર છે. જેમ ફરીએસનરીમાં બાઇખંધી રાખવાની તાકીદ છે તેમજ જરતોસ્તી ધરમમાંખી છે અને તેને “ખએત્વો દથ” કહે છે.” (જરતોસ્તી અબ્યાસ ૬૬૦ ૧, સફે ૪૩). મીં કામાના આ વીચારો અમારી તકરારને મલતાજ છે. પણ તોખી સ્પીગલ અને હાલેએ “ખએત્વ દથ”નો અર્થ “શગાઇમાં પરણવા”નો કીધો છે તે એકબારગી ખરો અર્થ છે એમ તકરારને ખાતર કમ્બલ રાખીયે તોપણ તે ઉપરથી હીરોડોટસ અને ખીજ યુનાની લખનારાઓની તકરાર તોડી શકાય છે. તે એવી રીતે કે જરતોસ્તી ધર્મમાં શગાઇમાં પરણવાનો હુકમ છે અને તે કામ બહુ પસંદ કર્યું છે, માટે કમ્પાઇસીસે પોતાના કાકા કે મામા કે ખીજ નજદીકના ખેશીની બેટી—જે ખીજ રીતે જોતાં તેની ખીતણુ બેહેન જેવી ગણી શકાય—તેની જોડે શાદી કીધી હશે, જે કાઇરસ નામના કમ્પાઇસીસના કાઇ ખેશીની દીકરી હશે. અમને લાગે છે કે આજેખી પાર્સીઓમાં ખીત્રાઇઓનાં લગન કરવાનો રેવાજ છે તે રેવાજ હખામની વખતમાં પણ હશે, અને કમ્પાઇસીસ અથવા ખીજ પાદશાહોએ જેમની જોડે શાદી કરી હશે તે તેમની આ જાતનીજ “બેહેનો” હશે.

સુધારાઓ અને વધારાઓ.

સફે ૨૨. ઈજ્જતેના ૪૪ મા હાના ૧૮ મા ફકરાનો અર્થ લખ્યો છે તે ડાં હાઉં મુ-
જબ છે. હાલમાં રેવરંડ મીં મીલ્સનું ગાથાના તરજુમાનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે
તેમાં ઘોડી અને ઉઠની બેટ ને “ભોગ” ગણવાની ના પાડી છે. મીં મીલ્સનો
વીચાર ખરો પડે તો ઉપલા ફકરાની એવી મતલબ ઉઠવી જોઈએ કે હજરત જર-
તોસ્ત હોરમજદને કશા “ભોગ” આપી ગયો નથી. મીં મીલ્સ મુજબ એ ફક-
રાની સમજણ જુદીજ મલવી જોઈએ.

સફે ૩૪. આતશ તરફની દુઆવાળા ફકરામાં “ધાય” ને બદલે “ગાય” વાંચવું.

સફે ૫૩. અથોરનાનોના તબક્કાઓની જે ટીપ આપી છે તે નીચે મુજબ સુધારીને વાંચવી:-

૧—જઓતા: ક્રીયા કરનાર.

૨—હાવનાન: હોમને લગતી ક્રીયા કરનાર.

૩—આતરવક્ષી: આતશને રોશન રાખનાર.

૪—ફએરેતર: ક્રીયાની વસ્તુઓ લાવ લઇ જનાર કરનાર.

૫—આબેરેત: ક્રીયા માટે ચોખ્ખું પાણી લાવ લઇ જનાર કરનાર.

૬—આસ્નાતર: નાહાન નહવાડનાર, તથા ક્રીયાની વસ્તુઓને પાક કરનાર.

૭—રએથવીસ્કર: ક્રીયાની વસ્તુઓને ધટતી જગાએ ગોઠવનાર.

૮—સઓષા વરેજ: દોષ શ્રવણ શુર.

૯—આશ્રવન: આતશની સંભાળ રાખનાર.

ઉપલી આખી ટીપ વંદીદાદ પરગં ૫, ફં ૫૭ માંથી મળે છે.

સફે ૭૯. અર્દાસુરને બેટ થયલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી કોહોડના દર્દીઓને બા-
તલ કીધા છે તે બાબેના આવાં યસ્તના અસલ અવસ્તાના ફકરાનો નંબર ૯૦.

કીમત ફક્ત આઠ આના (૩ ૦૦)—પોસ્ટેજ ૦—॥ વધુ.

જેહાંગીર
કરાણી
વાલી

{ પાક ખોરદેહ અવસ્તા. } ધણી જ
સુંદર ને
સ સ તી.

અમારી હાલની પ્રગટ કરેલી પાક ખોરદેહ અવસ્તાની કીતાબ ધણી સુંદર, મોટા અને નવી ઢપના ટાઇપ, સફાઇદાર જડા કાગળની છપાઇ સાથે, નવી તરોહની રફ્તોય બાઇડીંગ કપડાંની બાંધણીને લીધે ધણી સસ્તી ને સારી તરીકે આશકારા થઇ છે. કીમત એટલી તો નીચેય રાખી છે કે અમોએ આ કીતાબમાં કમાઇ કરતાં નામના કાઢવાનીજ કાલજી રાખી છે. આ અમારી ખોરદેહ અવસ્તામાં જે બંદગીઓ સમાવી છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

સાધારણ અવસ્તા.

અષ્ટમ વોહુ—અહુનવર—નીરંગ કુસ્તીની—જસમે અવંધહે—કેમના મજદા—નીરંગ આમેજર—પાંચે ઘેહ—સરોસખાજ—અહમાએ રએશય—હજંધરેમ—જસમે અવંધહે—કેરફે મોજદ—હુશખાંમ—હાવન—રપીધવન—ઉજયેરેન—અએવેસરધરેમ—હુપહેન ગેહો.

નીઆએશ ને તેને લગતા અવસ્તા વગેરે.

ખુરશેદ નીઆએશ—મેહુર નીઆએશ—દોઆ વીસપ હુમન—દોઆ તામ સેતાએશને—નમસ્કાર ચાર દીશાનો—માહમોખતાર નીઆએશ—આવાં અરદવીસુર નીઆએશ, અહાતાં મચાના હા સાથે—આવાં અરદવીસુર નીઆએશ તથા આતશ નીઆએશ.

પતેત.

પતેત અવસ્તાની—પતેત પશેમાની—પતેત રવાનની નહએતે પઢવાની.

બાજ, નમશકાર વગેરે અવસ્તા.

બાજ જમવાની—બાજ પેશાબની—નમસ્કાર ચેરાગ તથા આતસનો—નમસ્કાર મુકતાદનો—નમસ્કાર દુખમાં આગળ પઢવાનો—નમસ્કાર પરવતનો—નમસ્કાર પાણીનો—નમસ્કાર ઉરવરનો—દીનનો કલમો—દોઆ તનદશેસ્તી—બાજ બાબ કરવાની—બાજ બાબથી ઉડ્યા પગીની—તીસેશજ—આરે મહીના—પાંચ ગાથા તથા છ ગહમઆરના નામો.

યશત વગેરે અવસ્તા. (જેમાં બેહરાંમ યસત, આવાં યસત અને મોટી હફતન ને ગોશ યસત ખાસ નાખી છે.)

અહુરમજદ યશત—નીરંગ યા દાદારી—મોટી હપત અમેપાસપંદ યશત—ન્હાની હપત અમેપાસપંદ યશત—અરદીએહેશન યશત—અરદીએહેશત યશતની નીરંગ—આવાં યશત—ગોશ યશત—શરેશ યશત હાદુખત—નીરંગ શરેશ યશત હાદુખતની—શરેશ યશત વડી—નીરંગ શરેશ યશત વડીની—મેહુરામ યશત—ન્હાની હોમ યશત—નીરંગ ન્હાની હોમ યશતની—વનનત યશત—નીરંગ વનનત યશતની.

આ કાસમની નહાના કદની પણ સર્વે યશનો સાથની પાક ખોરદેહ અવસ્તાની કીતાબ માટે દરરોજ અમારા ચોપડી વેચવાના ધંધામાં ચોતરફથી એટલીતો પુછપરછ થતી રહી કે અતે અમોએ બનતી કાશીશ કરીને તે પ્રગટ કરી જરથોસ્તી કોમને એક હમેશાં પડતી ખુટ પુરી પાડી છે. એ કીતાબની સફાઇ તેમજ મનદરન કદ હરકોઇને નજરે પડતાં એટલીતો પસંદગી ખેંચે છે કે તરતજ આઠ આના ગજવામાંથી કાઢી તે ખરીદ કરવાને લલચાય છે, એટલી કદરશાનારીતો અમારાં આ કામની સરઆતમાંજ અમારા નેક જરથોસ્તી બાઇએથી થતી જોઇ અમને બેહદ સંતોષ ઉપજ્યો છે. થોડાં અઠવાડયાંના અરસામાંતો સેંકડો નકલનો ઉઠાવ થઇ ગયો છે. માટે આ નવી ઢપના ધણીજ સફાઇદાર ને સુંદર પાક ખોરદેહ અવસ્તાનું ગજવામાં રહે તેવું, અછા નવી ઢપના ગુજરાતી ટાઇપનું છાપેલું પુસ્તક, જેઓને જોઇએ તેઓએ તાકીદથી ફક્ત ૩ ૦૦ ની નીચેય કીમત માફલી મંગાવી લેવાની અમો એવતેમાસ કરચે છીએ.

—પ્રગટ કર નાર—જેહાંગીર બેજનજી કરાણી, પારસી બજાર શ્રીઠ, કાઠ, મુંબઇ.

